

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

**5-9 СЫНЫПТАРДА СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ
РЕПРОДУКТИВТІК (ТЫҢДАЛЫМ МЕН ОҚЫЛЫМ) ЖӘНЕ
ПРОДУКТИВТІК (АЙТЫЛЫМ МЕН ЖАЗЫЛЫМ) ТҮРЛЕРІН
ДАМУЫ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

Астана, 2023

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми-әдістемелік кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды (2023 жылғы 12 мамырдағы № 2 хаттама)

«5-9 сыныптарда сөйлеу қызметінің репродуктивтік (тыңдалым мен оқылым) және продуктивтік (айтылым мен жазылым) түрлерін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар». – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 80 б.

Ұсынылып отырған әдістемелік ұсынымдарда үлгілік оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттары, оқу мақсаттарына негізделген тапсырма түрлері, тапсырманы орындаудың критерийлері, дескрипторы, оларды құрастыру жолдары үлгі бойынша беріледі.

«5-9 сыныптарда сөйлеу қызметінің репродуктивтік (тыңдалым мен оқылым) және продуктивтік (айтылым мен жазылым) түрлерін дамыту бойынша әдістемелік ұсынымдар» жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне, әдіскерлерге, сондай-ақ білім беру ұйымдарының қызметкерлеріне арналады.

© БІ. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2023.

Кіріспе

XX ғасырдың басында Жүсіпбек Аймауытов: «Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер», – деген.

Сондықтан қазіргі таңдағы педагогика жаңалықтарын, қазіргі қолданып жүрген пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – оқыту үрдісінде мақсатқа жетудің бірден бір жолы. Оның басты ерекшелігі – оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, білім алушылардың оқудағы іс-әрекеті арқылы ойлау, сөйлеу дағдыларын жетілдіру, өз бетінше білім алу процесінде бірлесе әрекет ету.

Қазақ, орыс, шет тілдерін оқыту барысында білім алушыны өз бетінше білім алуға баулып, келесі нәтижелерге қол жеткізуге болады:

- оқушының оқуға деген қызығушылығының артуы;
- іскерлік дағдысының дамуы; өзіне деген сенімділігінің қалыптасуы;
- өздігінен оқып негізгі түйінді ойды анықтап алуы;
- мақсатқа өз бетімен ұмтылуы;
- ойлау белсенділігінің артуы;
- шығармашылық дағдысының қалыптасуы;
- өзіндік пікір айтуы.
- мұғалімдер оқушыларға қалай оқу керектігіне бағыт-бағдар беріп, өздігінен білім алудың жолын көрсетеді;
- оқушының өзінің біліміне өзі жауапты екенін көрсетіп, өзін-өзі бағалай алуға, сыни тұрғыдан ойланатын әлеуметтенген жеке тұлға болып қалыптасуына жетелейді;
- оқушылар мұғалімнің қолдауымен емін-еркін қарым-қатынасқа түсіп, алған білімдерін өмірде қолдануға бейімделеді;
- оқушының өз-өзіне деген сенімділігі оянып, өзіндік көзқарасын білдіре алатын дамыған тұлға қалыптасады.

Ұсынылып отырған әдістемелік ұсынымдарда үлгілік оқу бағдарламасындағы оқу мақсаттары, оқу мақсаттарына негізделген тапсырма түрлері, тапсырманы орындаудың критерийлері, дескрипторы, оларды құрастыру жолдары үлгі бойынша беріледі. Әдістемелік жұмыс үш тараудан тұрады.

Бірінші тарауда 5-9-сыныптарда қазақ, орыс және шетел тілдерін оқытуда репродуктивтік және продуктивтік дағдыларды дамытудың ғылыми негіздеріне жан-жақты тоқталады. Ондағы сөйлесім әрекетінің түрлеріне, олардың көмегімен білім алушы бойына қалыптасатын дағдыларға тілдік тұрғыдан қарап, талдау жасалады. Екінші тарау бойынша мектеп педагогтерінің озық іс-тәжірибелерінен мысалдар ала отырып, репродуктивті, продуктивті дағдыларды қалай жүзеге асыру жолдары көрсетіледі. Үшінші тарау бойынша коммуникативті тәсіл аясында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктеріне талдау жасалады.

1 5-9 СЫНЫПТАРДА ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДА РЕПРОДУКТИВТІК ЖӘНЕ ПРОДУКТИВТІК ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Сөйлеу формасы ауызша және жазбаша болып бөлінеді. Сөйлеу әрекетінің түрлері табиғатта да ерекшеленеді – өнімді / рецептивті. Сөйлеу әрекетінің өнімді түрлері ақпаратты қалыптастыруға және беруге бағытталған – бұл сөйлеу және жазу. Рецептивті түрлер, керісінше, ақпаратты қабылдауға бағытталған – бұл тыңдау және оқу.

Сөйлеу әрекетінің 4 негізгі түрі:

- айтылым
- тыңдалым
- оқылым
- жазылым

Ауызша және жазбаша сөйлеу, сондай-ақ олардың екі жағы да ажырамас бірлікте жұмыс істейді, қарым-қатынас процесінде сөйлеуші мен тыңдаушы жиі орын ауыстырады (сонымен қатар оқу және жазу). Сондықтан оларды оқыту өзара байланыс пен өзара тәуелділікте жүруі керек. Сөйлеу әрекетінің бір түрінің артта қалуы басқа түрдің дамуына кедергі келтіреді.

Тілдік құбылыстардың үш аспектісі бар: тіл, сөйлеу, сөйлеу әрекеті. Айтылым әрекетінің негізгі түрлерін Л. В. Щерба атап өтті, алайда ол сөйлеу әрекеті тілдің бір аспектісі деп есептеді. Ол тілдің үш аспектісін ажыратуды ұсынды: сөйлеу, яғни сөйлеу және түсіну процесі; тіл, яғни реттелген лингвистикалық тәжірибе; тілдік материал, яғни реттелмеген лингвистикалық тәжірибе. Сөйлеу әрекетінің келесі түсіндірмесі Л.С.Выготский, А.Н. Леонтьевтің психологиялық жұмыстарымен байланысты.

Тілдік пәндерді оқытудың негізгі мақсаты – бірнеше компоненттерді қамтитын коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру:

- сөйлеу, тыңдау, оқу және жазудағы коммуникативті дағдылар;
- ақпаратты қалыптастыру және тану үшін осы тілдік құрылыс материалын меңгерудегі тілдік білім мен дағдылар;
- әлеуметтік-мәдени, елтану білімі, онсыз коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру мүмкін емес.

Білім алушылар тілдік пәндерді оқу арқылы оны қарым-қатынас құралы ретінде меңгереді және тілді ауызша және жазбаша түрде қолдануды үйренеді. Білім алушылар сөйлеу әрекетінің төрт түрін меңгеруі керек: рецептивті – тыңдау және оқу, өнімді – сөйлеу және жазу, сонымен қатар тілдің үш аспектісі – лексика, фонетика және грамматика.

«Әдіс» ұғымының екі мағынасы бар: әдіс ғылым дамуының белгілі бір тарихи кезеңінде пәнді оқытудағы әдістемелік жүйе немесе принципті бағыт ретінде және әдіс оқыту мен оқытуда белгілі бір мақсатқа жетудің жолы және тәсілі ретінде. Оқыту әдістерін таңдау кезінде осы әдістерге сәйкес критерийлерді ескеру қажет:

- білім алушының мүдделерін ынталандыру;

- білім алушыны оқу процесінде басты кейіпкер ете отырып, оны жандандыру;
- білім алушыны өз бетінше жұмыс істеуге үйрету;
- сыныпта әр түрлі жұмыс түрлерін қамтамасыз ету: жеке, топтық, ұжымдық.

Осы міндеттерді шешу жолдарын оқытудың заманауи инновациялық технологиялары арқылы қамтамасыз етуге болады.

Оқытудың қазіргі кезеңінде келесі технологиялар қолданылады:

Сыни ойлауды дамыту технологиялары – ойлау қызметін қалыптастыруға, алынған нәтижелерді стандартты және стандартты емес жағдайларға, мәселелерге қолдану үшін ақпаратты талдау қабілетіне бағытталған.

Жобалар технологиясы – оқытудың нәтижелі әдісі ретінде білім алушылар өз бетінше жоспарлаған және жүзеге асыратын жұмысты білдіреді, бұл шығармашылық процесс, мұнда білім алушылар өздері үшін жеке маңызды мәселенің шешімін іздеумен айналысады.

Интерактивті оқыту технологиясы.

Бұл оқытудың мәні – оқу процесін ұйымдастыру, онда барлық білім алушылар таным процесіне қатысады. Интерактивті қызмет өзара әрекеттесуге, өзара түсіністікке, ортақ міндеттерді бірлесіп шешуге әкелетін диалогтық қарым-қатынасты ұйымдастыруды және дамытуды қамтиды.

Ойын технологиясы

Рөлдік ойын – тілдік пәндерді оқытуда коммуникативті сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған ұжымдық жұмысты ұйымдастырудың бір түрі.

Кейс-технологиялар – жағдайларды талдау әдісі (интерактивті технологиялар). Білім алушыларға кез-келген практикалық проблеманы ғана емес, сонымен бірге осы мәселені шешу кезінде игерілуі керек белгілі бір білім жиынтығын белсендіретін нақты өмірлік жағдайды түсіну ұсынылады.

Өнімді әдістер арқылы тілдерді оқыту тілдік, сөйлеу және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Ауызша және жазбаша қарым-қатынасты сөйлеу әрекетінің 4 түрі арқылы жүзеге асырамыз. Күнделікті өмірде адам оқығандарын түсінеді және талқылайды, оқу кезінде жазбалар жазады, яғни сөйлеу әрекетінің барлық түрлері бір-бірімен байланысты. Сондықтан сөйлеуді үйрену барысында есту арқылы сөйлеуді түсіну, ауызша сөйлеуді дайындауға көмектесетін жазбалар жасау және т.б. сонымен қатар, сөйлеу әрекетінің әр түрінің өзіндік ерекшелігі бар, оны сөйлеу әрекетінің рецептивті және продуктивті түрлеріне арналған материалды таңдау кезінде ескеру қажет.

Тілдерді оқытуда оқу дағдыларын дамыту және оларды тақырыпқа байланысты басқа дағдылармен байланыстыру үшін (сөйлеу немесе жазу) әдісті қолдануды ұсынамыз:

Task-Based Learning

«Task-Based Learning» (TBL) әдісі нақты өмірлік жағдайларға негізделген тапсырмаларды орындауға бағытталған оқытудың тиімді тәсілі болып табылады.

Оқушылар жеке грамматикалық ережелерді немесе лексиканы үйренудің орнына, нақты өмірде тілді қолдануға көмектесетін нақты тапсырмаларды орындау үшін жұмыс істейді. Бұл, мысалы, жұмыста мәселені шешу, саяхатта немесе сыныпта нақты өмірде бір-бірімен коммуникативтік қарым-қатынасқа түсу.

Ағылшын, орыс тілдерін үйренуде TBL әдісін қолдануға болатын тапсырмалардың мысалдары:

1. Сатып алу міндеті. Білім алушылар азық-түлік тізімін және оларды дүкеннен сатып алуға тапсырма алады. Олар өнімдерді сипаттау, бағалары туралы сұрау және т. б. сияқты сатып алуға байланысты тілді қолдануы керек.

2. Сапарды ұйымдастыру міндеті. Білім алушылар басқа елге сапар ұйымдастыруға тапсырма алады. Олар саяхатқа байланысты тілді қолдануы керек, мысалы, билеттерге тапсырыс беру, қонақ үйге тапсырыс беру, тағамға тапсырыс беру және т. б.

3. Презентацияны дайындау міндеті. Білім алушылар белгілі бір тақырып бойынша презентация дайындау тапсырмасын алады. Олар презентациямен байланысты тілді қолдануы керек, мысалы, ақпаратты ұсыну, визуалды құралдарды пайдалану және т. б.

Осы тапсырмалардың барлығы білім алушыларға тілді нақты өмірлік жағдайлар аясында қолдануға көмектеседі, бұл оқу процесін қызықты әрі тиімді етеді.

Task-Based Learning (TBL) әдісін өткізу және ұйымдастыру келесі кезеңдерді қамтуы мүмкін:

1. Тапсырманы дайындау. Педагог білім алушылар орындауы керек нақты өмірлік жағдайға байланысты тапсырманы таңдайды. Тапсырма қызықты және оқушылардың қызығушылығын тудыруы керек.

2. Алдын ала жұмыс. Педагог кіріспе әңгіме жүргізеді және сабақтың мақсаттары мен міндеттерін түсіндіреді, сонымен қатар білім алушыларды тапсырманы орындауға дайындау бойынша алдын ала жұмыс жүргізеді. Бұл кезеңде тапсырманы орындау үшін қажетті жаңа лексикаға немесе грамматикаға кіріспе де жасалуы мүмкін.

3. Топтарда жұмыс істеу. Білім алушылар топтарға бөлініп, тапсырманы орындау бойынша жұмысты бастайды. Педагог әртүрлі нұсқаулар мен ұсыныстарды ұсына алады, қажет болған жағдайда білім алушыларға көмек пен қолдау көрсете алады.

4. Нәтижелерді ұсыну. Топтар тапсырма бойынша жұмысты аяқтаған кезде әр топ өз нәтижелерін ұсынады. Педагог жұмыс нәтижелеріне талқылау және талдау жүргізе алады, осылайша білім алушылар тілді нақты өмірде қалай қолдану керектігін жақсы түсінеді.

5. Рефлексия. Сабақ соңында педагог білім алушыларға тапсырманы орындаудағы жетістіктері мен қиындықтарын бағалауға, сондай-ақ сабақтан алған ойлары мен әсерлерін білдіруге мүмкіндік беру үшін рефлексия жасайды.

TBL-бұл білім алушыларға нақты өмірде тілдік дағдыларды қолдануға, сондай-ақ топта жұмыс істеу, шешім қабылдау, сөйлесу қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін әдіс.

2 5-9 СЫНЫПТАРДА ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДА РЕПРОДУКТИВТІК ЖӘНЕ ПРОДУКТИВТІК ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

2.1 5-9 сынып Қазақ тілі

Үлгілік оқу бағдарламасы педагог пен білім алушыларға болашақ қадамдары жөнінде өзара ой бөлісуге, оларды жоспарлау мен бағалауға мүмкіндік беретін, бірізділік пен сабақтастықты көрсететін 4 бөлімнен тұрады:

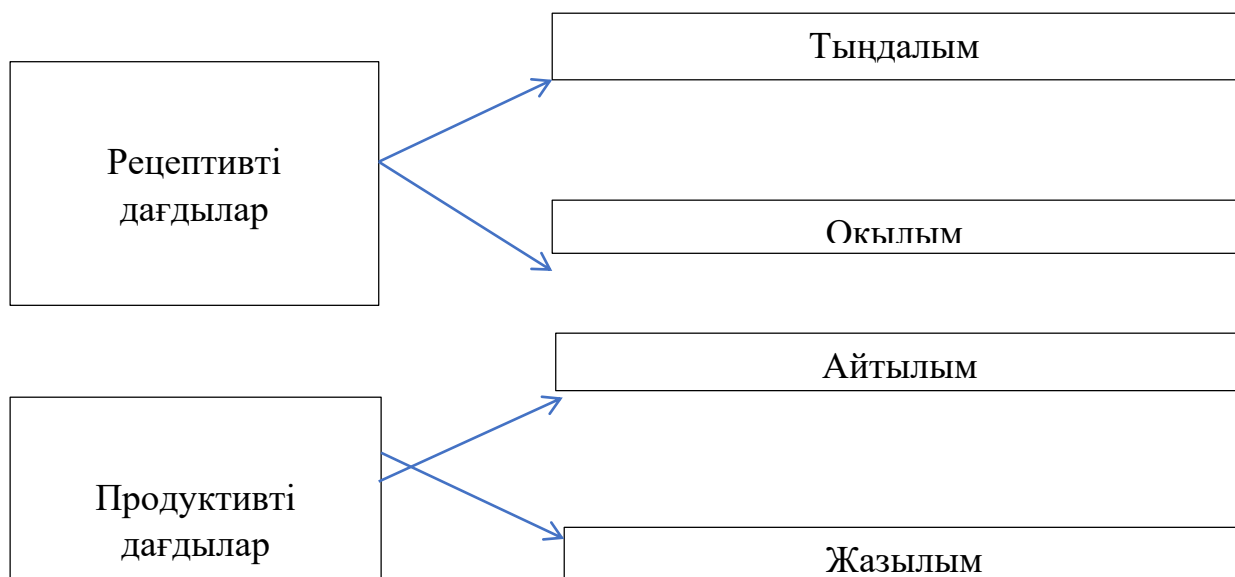
1-бөлім. «Тыңдалым және айтылым».

2-бөлім. «Оқылым».

3-бөлім. «Жазылым».

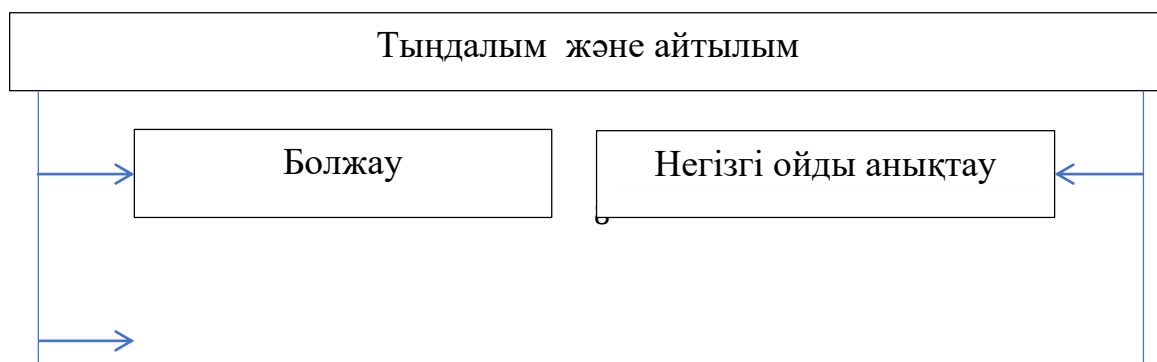
4-бөлім. «Әдеби тіл нормалары».

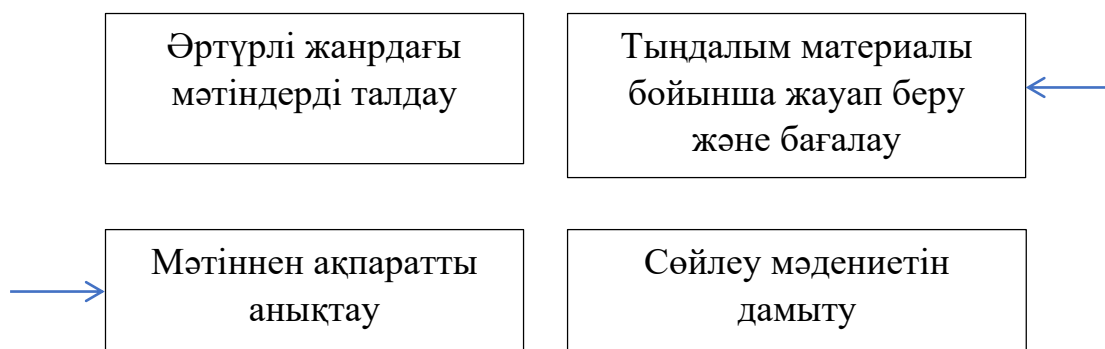
«Тыңдалым» мен «Оқылым» рецептивті дағдылар, ал «Айтылым» мен «Жазылым» продуктивті дағдылар қатарына жатады.

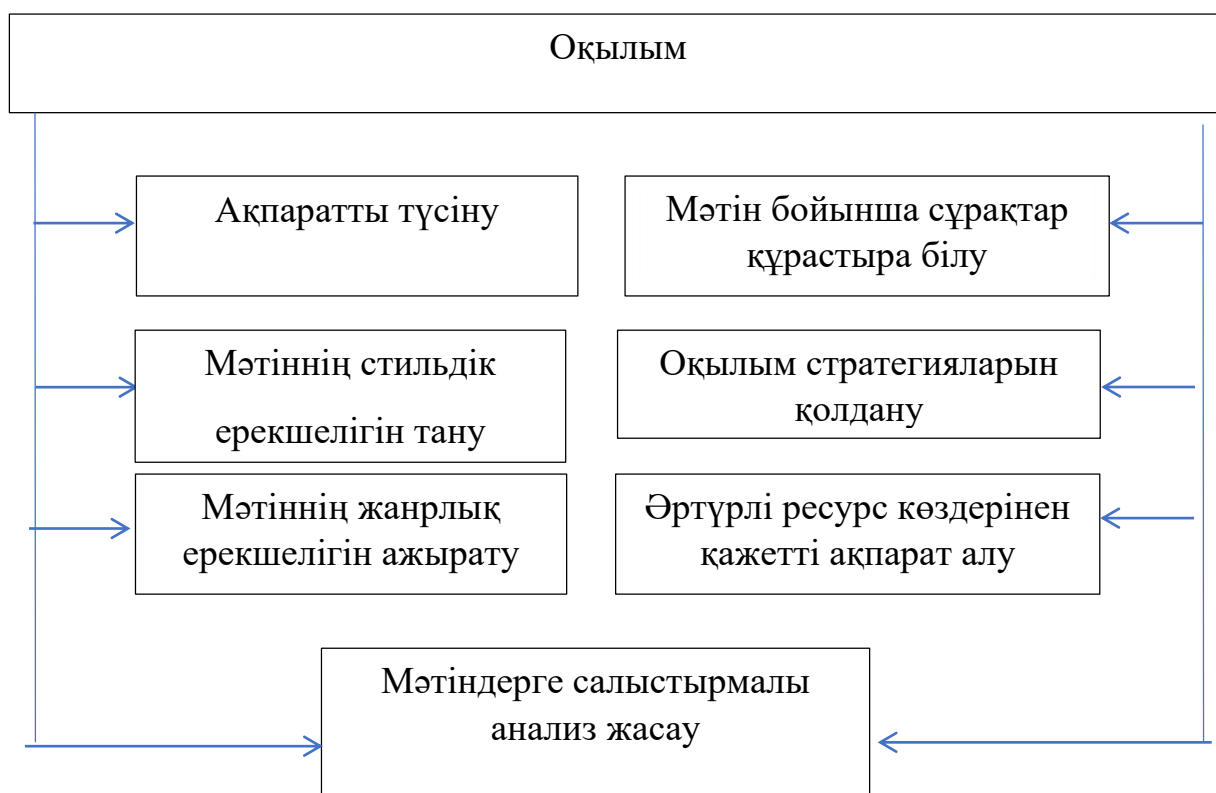
1-сызба – «Қазақ тілі» оқу бағдарламасының бөлімдері.

Бұдан әрі негізгі бөлімдер дағды немесе тақырып, білім немесе түсінік деңгейіне қарай бөлімшелерге бөлінеді (2-5-сызбалар). Бөлімшелер әр сынып деңгейінде күтілетін нәтижелер түрінде оқу мақсаттарын айқындайды. Оқу мақсаттары әрбір бөлімше бойынша ілгерілеуді білдіріп, мұғалімдердің жоспарлауына және бағалауына, оқушылармен алдағы қадамдары туралы ойларымен бөлісуіне мүмкіндік береді.

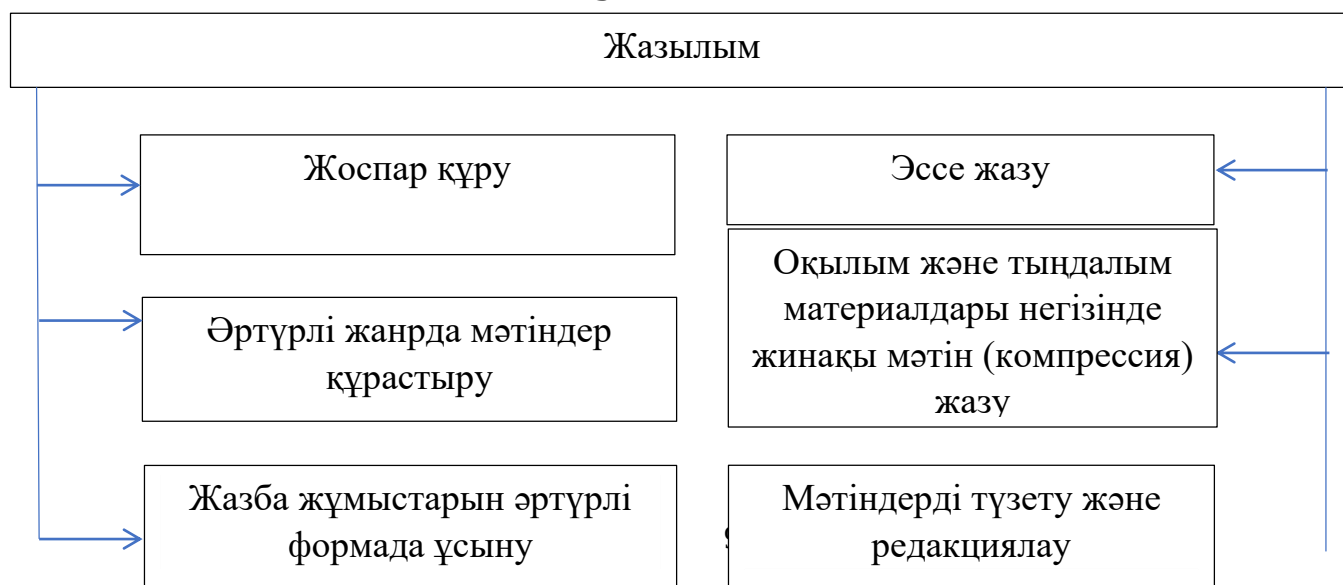

2-сызба – Бірінші бөлім

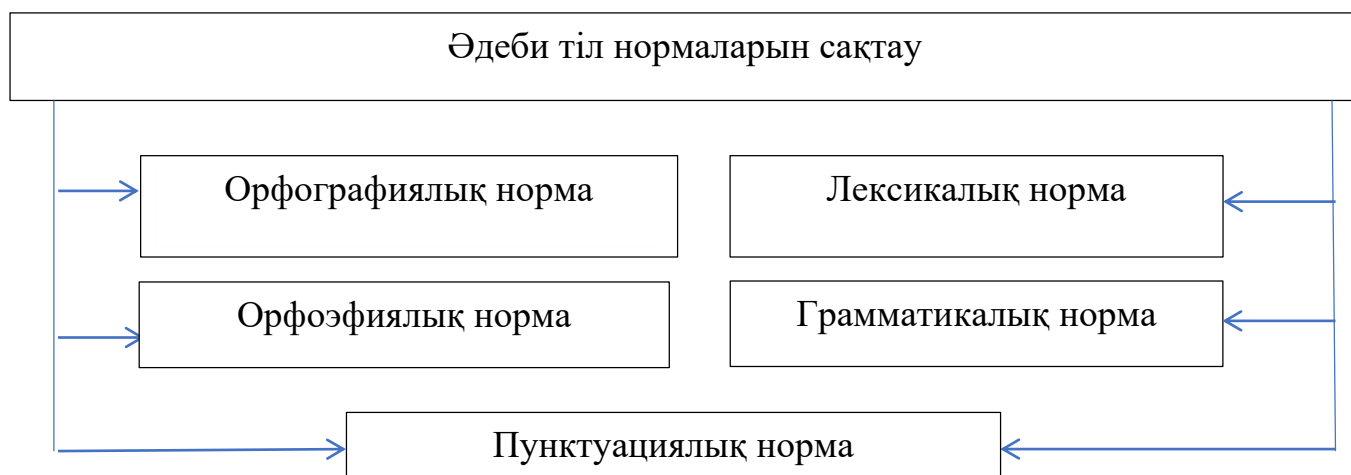

3-сызба – Екінші бөлім

←

4-сызба – Үшінші бөлім

5-сызба – Төртінші бөлім

1) «Тыңдалым және айтылым» бөлімі оқушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді:

- берілген ақпаратты түсіну;
- негізгі идеяны және түрлі жағдайлар тұрғысынан мәтіндегі көптеген көзқарастарды анықтау;
- тыңдалған материалға жауап беру;
- жасырын мәтінді анықтау, болжау;
- қоғамдық және іскерлік жағдайлардағы тіл мәдениетін түсіну және іске асыру;
- тыңдаушылардың назарын аудару үшін әдеби тәсілдерді пайдалану;
- тыңдалған материалды бағамдау;
- мультимедиа ресурстарын пайдалана отырып, сөйлеу және тыңдау.

2) «Оқылым» бөлімі оқушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді:

- жазбаша ақпаратты түсіну;
- мәтіннің негізгі идеясы мен құрылымын анықтау;
- мәтіндегі лексиканың ерекшеліктерін түсіну;
- сұрақтарды тұжырымдау және бағамдау;
- мәтіннің түрлері мен стилін анықтау;
- әртүрлі оқылым стратегияларын пайдалану;
- түрлі ақпарат көздерінен қажетті ақпаратты алу;
- мәтіндерге салыстырмалы талдау жасау.

3) «Жазылым» бөлімі оқушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді:

- өз көзқарасын білдіре отырып мәтін жазу;
- тиісті стильді пайдалана отырып, алуан түрлі тақырып бойынша мәтін жазу;

- жоспар құру;
- өзіндік стильде мәтін құру;
- тыңдалым, оқылым және аудиовизуалды материалдар негізінде шығармашылық жұмыс жазу;
- түрлі жанрда мәтін құру;
- мәтіндерді салыстыру;
- мәтіндерді түзету және түрлендіру;
- оқырманның қызығушылығын оятып, сендіріп жазу;
- эссе жазу.

4) «Әдеби тіл нормаларын сақтау» бөлімі аясындағы бөлімшелер оқушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді:

- тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазу;
- тілдік заңдылықтарды, екпін түрлерін, интонацияны сөйлеу мәнеріне сай қолдану;
- сөздік қорды, тілдік бірліктерді дұрыс қолдана білу;
- сөздің грамматикалық заңдылықтарын орынды қолдану;
- тыныс белгілердің түрлерін дұрыс қолдану.

Әлемдік тәжірибе бойынша тілді тиімді меңгерту осы төрт дағды арқылы жүзеге асырылады. Аталған дағдылардың әрқайсысының өзіне тән ішкі дағдылары мен оны үйрету жолдары, яғни ерекшеліктері бар. Сабакты аталған дағдылар ерекшелігін ескеріп құру, тілді тиімді меңгеруге септігін тигізеді. Коммуникативті дағдыларды басшылыққа алып оқыту функционалды сауаттылықты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Аталған дағдылар туралы ақпараттар Кэмбридж басылымдары «The TKT course» (Cambridge University Press, 2011) және терминдерге анықтама «The TKT glossary» (UCLES, 2011) кітаптарынан алынды. Бұл кітаптарда айтылым, тыңдалым, оқылым және жазылым туралы негізгі түсініктер мен оны ұйымдастыру жолдары берілген. Әлемдік тәжірибелерді сипаттау барысында қазақ тілінің тілдік ерекшелігі және қолданыстағы терминдері ескерілді.

Коммуникативтік дағдыларды басшылыққа алып оқыту туралы қазақтың ағартушы-ғалымдары да айтып кеткен. Мәселен, Жүсіпбек Аймауытов былай дейді: *«Баланы тілдің әр түріне машықтандырғанда белгілі жүйе қолданылсын. Жазу, оқу тыңдаудан, сөйлеуден соң келеді, соңғылар тәжірибеден соң келеді. Сондықтан әуелі баланың көрген-білгені туралы әңгіме құрып, содан кейін оқуға, жазуға үйретілсін».*

Оқу пәнінің базалық білім мазмұны

«Қазақ тілі» пәнінің базалық білім мазмұны 1.3-кестеде көрсетілген.

1.3-кесте – «Қазақ тілі» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

Сынып тар	Базалық білім мазмұны			
	Тыңдалым және айтылым	Оқылым	Жазылым	Әдеби тіл нормалары
5	тірек сөздер арқылы тақырыпты	мәтіндегі негізгі және қосымша	мәтін бөлімдеріне (кіріспе, негізгі	орфографиялық норма: қазақ тілінің дыбыстар жүйесі, үндестік заңы, емле

	болжау, негізгі ойды анықтау, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау, қыстырма, қаратпа, одағай сөздер арқылы өз ойын білдіру	ақпаратты түсіну, лексиканың ауызекі сөйлеу және жазба стильдік айырмашылықтарын мәтін арқылы тану, хат, хабарлама, жарнама, нұсқаулық, хабарландырудың құрылымы, жанрлық ерекшеліктері, ауызекі сөйлеу стиліндегі мәтіндер, оқылым стратегияларын қолдану, қажетті ақпаратты таба білу	бөлім, қорытынды) жоспар құру, хат, хабарлама, жарнаманы жанрлық ерекшеліктеріне сәйкес жазу, сюжетті суреттер негізінде әңгіме жазу, эссенің бөлімдерін меңгеру (кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды), мекен мен оқиғаны сипаттайтын не суреттейтін эссе жазу;	заңдылықтары; орфоэпиялық норма: ілгерінді, кейінді, тоғыспалы ықпал; лексикалық норма: сөздердің тура және ауыспалы мағынасы, көп мағыналы сөздер, синоним, омоним, антоним; грамматикалық норма: туынды сөздер, күрделі сөздер, зат есімнің мағыналық түрлері, сын есім, шырай категориясы, сан есім, мағыналық түрлері, төл сөз бен төлеу сөз, автор сөзі; пунктуациялық норма: төл сөз, төлеу сөз, автор сөзінің тыныс белгілерін дұрыс қолдану.
6	көтерілген мәселені болжау, әлеуметтік-мәдени, ресми-іскери тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі көтерілген мәселені талдау, мәтін мазмұнын түсіну, детальді ақпаратты түсіну, жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау, жалпы және нақты сұрақтар, мәтін мазмұнын шынайы өмірмен байланыстыру,	мәтіннен негізгі және детальді ақпаратты анықтау, ауызекі сөйлеу мен көркем сөйлеуді тілдік құралдар арқылы тану, ауызекі сөйлеу мен көркем сөйлеудің құрылымдық және жанрлық ерекшеліктерін ажырату, мәтін негізінде нақтылау сұрақтарын құрастыру, оқылым стратегияларын қолдану, комментарий жасау, іріктеп оқу, рөлге	эртүрлі жанрдағы мәтіндер жазу үшін жоспар құру, мінездеме, өмірбаян, құттықтауды жанрлық және стильдік ерекшеліктеріне сай жазу, графиктік мәтін құрастыру, эссе жазу барысында абзацты жүйелі құрастыру, «келісу, келіспеу» эссесін жазу, жинақы мәтін жазу, мәтіндегі орфографиялық және пунктуациялық қателерді сөздіктерге, емле ережелеріне	орфографиялық норма: жеке, бірге, бөлек, дефис арқылы жазылатын сөздер; орфоэпиялық норма: сөз екпіні, тіркес екпіні, логикалық екпін; лексикалық норма: көнерген сөз, эвфемизм, дисфемизм, неологизм, термин, диалект сөз, кәсіби сөз, табу сөздер; грамматикалық норма: есімдік, етістік, етіс түрлері, салт және сабақты етістік, үстеу, үстеудің мағыналық түрлері; пунктуациялық норма: қазақ тіліндегі тыныс белгінің түрлері, даралаушы тыныс белгілері

	ресми сөздер мен тіркестерді, терминдерді орынды қолдану, диалогке қатысу	бөліп оқу, сілтеме жасау	сүйеніп, түзету, редакциялау	
7	мәтін негізінде оқиганың дамуы мен аяқталуын болжау, әлеуметтік-қоғамдық, оқу-еңбек тақырыптарын а байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас, жаңалық, ән, көркем әдеби шығармаларда н үзінді) автор көзқарасы мен көтерілген мәселені талдау, факті мен көзқарасты ажырату, дауыс ырғағы мен сөйлеу мәнері арқылы негізгі ойды анықтау, дәлелді жауап беру, салыстыру, талқылау, коммуникативтік жағдаятқа сайкөркем бейнелеуіш, эмоционалды-экспрессивті сөздерді және мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестерді еркін	мәтіндік және графиктік ақпаратты интерпретациялау, тілдік құралдар арқылы публицистикалық және ресми стиль ерекшеліктерін тану, хроника, хабар, очерктердің және кеңсе құжаттарының қызметтік жазбалардың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату, мәтіннің тақырыбын, құрылымын, мақсатты аудиториясын, тілдік ерекшеліктерін талдау, мәтін негізінде проблемалық сұрақтар құрастыра білу, комментарий жасау, іріктеп оқу, зерттеп оқу, сілтеме жасау	күрделі жоспар құру, шағын мақала, нұсқаулық, әңгіме құрастырып жазу, графиктік мәтін түрінде берілген процесті сипаттап жазу, дискуссивті эссе жазу, жинақы мәтін жазу, мәтін негізінде лексикалық түзетулер енгізу, редакциялау	орфографиялық норма:жалғаулар мен шылаулардың ерекшелігін ескере отырып, үндестік заңына сәйкес орфографиялық нормаға сай жазу; орфоэпиялық норма: сөйлеу тіліндегі интонация, кідіріс, логикалық екпіннің мәнін түсініп қолдану; лексикалық норма:фразеологизм, мақал-мәтелдердің эмоционалды мәнін, көркемдік ерекшеліктерін түсініп қолдану; грамматикалық норма: есімше, көсемше, тұйық етістік, шақ, рай түрлері, еліктеу сөздер, шылау түрлері, одағай, оқшау сөздер; пунктуациялық норма: сөйлем соңында және сөйлем ішінде қойылатын тыныс белгілерін (даралаушы және ерекшелеуші) дұрыс қолдану

	қолданып, диалогке қатысу, пікірталаста тез және дұрыс шешім қабылдай білу			
8	дәйексөз, үзінді негізінде мәселені болжау, әлеуметтік- қоғамдық, мәдени-тарихи тақырыптарға байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас үзінді) автор көзқарасы мен экспрессивті- эмоционалды сөздердің рөлін талдау, астарлы ойды анықтау, тұрмыстық, әлеуметтік мәтіндерді талдау арқылы негізгі ойды анықтау, перифраз түрінде берілген сұрақтар арқылы мәтіннен қажетті ақпаратты таба білу, көтерілген мәселе бойынша ой тұжырымдау, коммуникативт ік жағдаятқа сай ғылыми және халықаралық	тұтас және аралас мәтіндердегі ақпаратты салыстыру, тілдік құралдар арқылы публицистикал ық және ғылыми стиль ерекшеліктерін тану, мақала, аннотация, презентация құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату, ғылыми және публицистикал ық стильде жазылған мәтіндерді талдау, сілтеме жасау	тезистік жоспар құру, мақала, аннотация, тезис құрастырып жазу, графиктік мәтіндердегі деректердің маңызды тұстарын анықтап жазу, аргументативті эссе жазу, бұқаралық ақпарат құралдары материалдары негізінде стильдік ауытқуларды, орынсыз қолданылған сөз оралымдарын талдап, стильдік түзетулер жасау, редакциялау	орфографиялық норма: бас әріпшен жазылатын күрделі- құрама атауларды орфографиялық нормаға сай жазу; орфоэпиялық норма: әуен, әуез, тембр, қарқын, кідірісті сөйлеу мәнеріне сай қолдану; лексикалық норма: сөздік қор мен сөздік құрам; грамматикалық норма: сөз тіркестерінің байланысу тәсілдері мен түрлері, есімді және етістікті сөз тіркестері, тұрлаулы және тұрлаусыз сөйлем мүшелері, сөйлемнің бірыңғай мүшелері мен айқындауыш мүшелері, жай сөйлем, жай сөйлемнің айтылу мақсатына қарай бөлінуі; пунктуациялық норма: қабаттаса қолданылатын тыныс белгілері

	терминдерді, ғылыми деректерді орынды қолданып, диалог, монолог, полилогта өз ойын дәлелді, жүйелі жеткізу			
9	әртүрлі жанрдағы орта көлемді мәтіндердегі мақсатты аудитория мен тілдік құралдардың рөлін талдау, тыңдалған мәтіндегі ақпаратты өмірлік мәселелермен байланыстыра білу, мәтіннің мақсаты арқылы негізгі ойды анықтау, мәтінде айтылған ойға өз көзқарасын білдіру, сыни тұрғыдан баға беру	тұтас емес мәтіндердегі мәліметтерді салыстыру, өңдеу, қазақ тілі стильдері мен шешендік сөздің түрлерін қолданылған тілдік құралдар арқылы тану, мақала, аннотация, презентация, тезистердің құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату, әртүрлі стильдегі мәтіндердің қызметін, құрылымын, ерекшелігін салыстыру, белгілі бір мақсат үшін оқылым стратегияларын тиімді қолдана білу, ғаламтор, энциклопедия, газет- журналдар, окулықтар, ғылыми еңбектерден алынған деректерді	күрделі жоспар құру, әртүрлі жанрдамәтіндер құрастыру, жағдаятты талқылау, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе), перифраз тәсілдері арқылы жинақы мәтін (аннотация, тезис) жазу, тұтас емес (кесте, диаграмма, сызба, сурет) мәтіндердегі мәліметтерді салыстыру, өңдеу	орфографиялық норма: жинақталған материалдар негізінде көзделген мақсатқа сәйкес ауызша және жазбаша мәтіндер үшін күрделі жоспар құру, мақсатты аудиторияның қызығушылығын ынталандыру үшін әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру, мәтін құрылымын сақтай отырып, бірнеше графиктік мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректерді салыстыру, маңызды тұстары мен үрдістерді (тенденция) анықтап жазу,эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, көтерілген мәселе бойынша екіжақты пікірді немесе жағдаятты талқылау, біреуіне таңдау жасап, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе, оқылым және тыңдалым материалдары бойынша автордың негізгі ойын сақтай отырып, перифраз тәсілдері арқылы жинақы мәтін (аннотация, тезис) жазу, жазба жұмысын абзацтар мен бөліктерге бөлу, ойын (ақпарат, идея) дұрыс жүйелеп, логикалық түзетулер енгізу, редакциялау; орфоэпиялық норма: мәнмәтін бойынша тілдік бірліктерді орфографиялық нормаға сай жазу; лексикалық норма: лексикалық стилистика зандылықтарын дұрыс қолдану;

		дәлел ретінде қолдану, авторына сілтеме жасау		грамматикалық норма: құрмалас сөйлем жасалу жолдарын, түрлерін білу, салалас құрмалас сөйлемдердің мағыналық түрлерін ажырата білу, түрлендіріп қолдану, сабақтас құрмалас сөйлемдердің мағыналық түрлерін ажырата білу, түрлендіріп қолдану, аралас құрмалас сөйлемдердің жасалу жолдарын білу, қолдану; пунктуациялық норма: құрмалас сөйлемнің тыныс белгілерін (даралаушы, ерекшелеуші, ойдың аражігін ажырататын) ережеге сай қолдану.
--	--	---	--	---

Мәтінмен жұмыс жасау дағдылары

Мәтін – бұл жалпы (бір) тақырып төңірегіндегі біріккен, сабақтастық пен тұтастық тән, ақпаратты жеткізетін мазмұнды (мәнді) сөйлемдердің тізбегі.

Мәтіннің түрлері:

- ақпараттық мәтіндер;
- талқылау мәтіндері;
- түсіндіру мәтіні;
- есеп не баяндама түріндегі мәтін;
- нұсқаулық немесе кеңес беру түріндегі мәтін;
- сендіру мақсатында жазылған мәтіндер;
- бағалау мәтіндері;
- талдау жасау мәтіні;
- баяндау мәтіні;
- сипаттау мәтіні.

Ақпараттық мәтін белгілі бір ақпарат беру үшін жазылады. Оның басқа мәтін түрлерінен ерекшелігі:

- етістіктері осы шақта болады;
- 3-жақта баяндалады;
- нақты сипаттау кездеседі;
- техникалық сөздік қор қолданылады;
- ресми тілде жазылады;
- тармақшаланған элементтер кездеседі;
- тақырыптар мен тақырыпшаларға бөлінеді;
- диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін.

Ақпараттық мәтіндерге: жаңалық, кеңейтілген ақпарат, жазбалар, жарнамалық-ақпараттық мәтін, хабарландыру, кестелер, мақала, комментарий (түсініктеме) жатады.

Талқылау мәтіндері белгілі бір мәселе көтерілген мәтіндер бойынша мәселенің екі жағы қарастырылады. Күнделікті өмірдегі кез келген мәселе талқыланады. Проблемалық сұрақ қойылады. Мысалы: Мектепте каникул уақытының болғаны дұрыс па, жоқ па?

Түсіндіру мәтіні белгілі бір нәрсенің қалай және неге орын алатынын егжей-тегжейлі түсіндіру үшін жазылатын мәтіндер. Басқа мәтіндерден ерекшелігі:

- етістіктері осы шақта болады;
- себебін түсіндіру үшін қолданылатын шылаулар (себебі, егер);
- ретін санамалап көрсететін байланыстырушы сөздер (біріншіден, екіншіден);
- техникалық сөздік қор қолданылады;
- ресми тілде жазылады;
- тақырыптар мен тақырыпшаларға бөлінеді;
- диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін.

Мысалы, Субмәдениет деген не? Жанартаулардың пайда болу себептерін түсіндіреді.

Есеп немесе баяндама түріндегі мәтін – бұл мәтіннің мазмұнында статистикалық деректер, тақырыптық ақпараттар, хронологиялық мәліметтер болады. Есеп немесе баяндама түріндегі мәтін ресми тілде жазылады. Бұндай мәтінге: өмірбаян, есеп беру, мінездеме, белгілі бір іс-шараға қатысты мақалалар, баяндама (есеп беру түріндегі), мемуар (өмірдерек) жатады.

Нұсқаулық немесе кеңес беру түріндегі мәтін бір мәселе жөнінде нұсқаулық немесе пайдалы кеңестер беру мақсатында жазылады. Басқа мәтіндерден ерекшелігі:

- тілі қарапайым, түсінікті болады;
- бұйрық райлы етістіктер (араластырыңыз, атқарыңыз, кесіңіз) қолданылады;
- кішігірім ақпарат беріледі;
- тармақшаланған элементтер кездеседі;
- диаграммалар мен суреттер қоса берілуі мүмкін.

Бұндай мәтіндерде біреуге бір нәрсені қалай орындау немесе жасау реті жөнінде нұсқаулық, кеңес, пайдалы кеңестер (мысалы, «Дәріні қайда сақтаған дұрыс»), заттарды пайдалану туралы нұсқаулықтар беріледі.

Сендіру мақсатында жазылған мәтіндер – сөйлеушінің басқаларды сендіру немесе бір нәрсе жасауға жігерлендіру үшін айтқан белгілі бір пікірі. Онда эмоция, риторикалық сұраулар қолданылады. Мұндай мәтін түрлері: жарнамалар, шешендік сөздер, көпшілікке тасталған үндеулер (мысалы, депутаттар, Елбасының сөздері) және т.б..

Бағалау мәтіндері – белгілі бір нәрсеге ғылыми сипатта пікір айту мақсатындағы мәтіндер, пікір білдіру. Оған аннотация, рецензия, баға беру элементтері бар мәтіндер (артықшылығы, кемшілігі, пайдасы) жатады.

Анализ жасау – бір мәселені бөлшектеп талдау, сынау, қайта біріктіру, қорытынды жасау мақсатында жазылған мәтіндер. Олар әдеби сын, ғылыми тақырыптағы мәтіндер, өнер туындыларын талдау мәтіндері болып келеді.

Баяндау мәтіні – белгілі бір оқиғаны суреттеп баяндау мақсатында жазылған мәтіндер. Басқа мәтіндерден ерекшелігі:

- өткен шақта жазылады;
- адамдарды, оқиға орнын, болған жағдайларды, іс-әрекетті баяндайды;
- ретін санамалап көрсететін байланыстырушы сөздер (біріншіден, екіншіден, кейін, содан кейін т.б.) қолданылады;
- көңіл-күй етістіктері қолданылады.

Ондай мәтіндерде оқиға кейіпкерлерінің сөзі, іс-әрекеті, мінезі, келбеті, оқиға болған күннің реті, жер жағдайы баяндалады.

Сипаттау мәтіні – белгілі бір нәрсенің, құбылыстың сын-сипатын егжей-тегжейлі сипаттайтын мәтін түрі. Басқа мәтіндерден ерекшелігі:

- өткен немесе осы шақта жазылады;
- сипаттама тіл (сын есімдер, үстеулер) қатысады;
- көңіл-күй етістіктері мен нақты зат есімдер қолданылады;
- сенсорлық елестетуді қолданады (көру, есту, елестету, дәм сезу, қолмен ұстағандай әсер, шынайы сезімдер туғызу);
- сипаттау үшін салыстыруды қолданады.

Мұндай мәтін түрлерінде табиғат көріністері, адам портреті, бейнесі, т.б. сын есімдер мен үстеу түрлері қолданылып, заттар нақты және салыстырмалы түрде сипатталады.

Барлық пәнді оқытуда қолданылатын мәтінмен жұмыс әдістемесі қазақ мектебінде оқытылатын қазақ тілі сабағында да тұрақты жүргізіледі. Қазақ мектебінде мәтін оқушының әрі танымын, әрі білімін толықтыратын көз ретінде, тәрбие құралы ретінде және дұрыс сөйлеу заңдылықтарын үйрететін жаттығу ретінде беріледі.

Оқушылар кез келген ауызша немесе жазбаша мәтіндерді сенімділікпен және сын тұрғысынан пайдаланып, басқалармен әртүрлі тақырып төңірегінде саналы әрі анық әңгіме жүргізіп, әртүрлі мақсатқа арналған тұшымды мәтін құра білулері керек. Бұл оқушыларды тарихи мәселелермен қатар, заманауи тақырыптар мен мәселелерді талқылауға дайындап, олардың осы пікірталасқа араласуына түрткі болады. Оқу бағдарламасы біліммен қатар, дағдыларды да қолдануды назарға алады.

Мәтінмен жұмыс үш кезеңнен тұрады:

Мәтіналды (тыңдалым, оқылымалды) тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған тапсырмалар, ой шақыру, сөздерді алдын-ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою, т.б.

Мәтінмен жұмыс тапсырмалары: әртүрлі оқылым/тыңдалым дағдыларын дамытуға арналған тапсырмалар (сұрақтар). Алғашқы тапсырмалар жалпы мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі жаттығулар нақты ақпаратты табуға арналуы тиіс.

Мәтіннен кейінгі тапсырма: мәтінде көтерілген мәселеге, ақпараттарға байланысты талқылау сұрақтары. Мұндағы сұрақтар олар үйренген жаңа сөздерді, мәтінде кездестірген сөздерді қолдана отырып, жауап бере алатындай ұйымдастырылуы қажет. Сонымен қатар сұрақтар оқушылардың өмірлік тәжірибесімен де байланысып, өз көзқарастарын білдіруге мүмкіндік бере алатындай жасалуы керек.

Мәтіналды кезеңнің мақсаты – мәтінді түсіну қиындығын жеңілдету. Оқушыны мәтінді оқуға дайындау үшін жүргізіледі. Мұндай тапсырмалар қатарына:

- тілдік бірліктерді, жаңа сөздерді түсіндіру;
- қиын сөздердің (таныс емес) түсіндірмесін беру, пассив сөздерді контекстте, сөйлем ішінде түсінуге мүмкіндік беретін инновациялық тапсырмаларды қамту;
- экстралингвистикалық фактор негізінде бөгде мәдениетке қатысты фондық білім құрайтын фактілерді әлеуметтік-мәдени түсініктемелер арқылы түсіндіру жұмыстары болуы мүмкін. Мәселен, ол – автордың өмірбаяны, кейіпкерлер, қоғамдағы тіршілік (тарихи оқиғалар).

Мысал ретінде мынадай тапсырма ұсынуға болады:

1. Оқушыға әдептілік және сыпайылық туралы мәтіндер беріледі. Оқушы мәтінді мұқият оқиды.

2. Нақты ақпаратты табуға анықталған «шын» не «жалған» сөздері арқылы төмендегі сұрақтарға жауап береді.

3. Келесі тапсырмада оқушы назарына негізгі экспортерлер туралы графиктік ақпарат беріледі. Оқушы графиктік ақпаратты түсінуі тиіс.

Оқу мақсаттарына байланысты оқушылардың оқылым дағдыларын қалыптастыруға бағытталып ұйымдастырылған жұмыс түрлері мәтінмен жұмыс кезеңіне жатады.

Мәтіннен кейінгі кезеңде оқушының мәтін ақпаратын түсінуі және оны бақылау тәсілі орындалады. Егер мәтін кезеңінде мәтіндегі лексикалық, грамматикалық бірліктерді игеру және мазмұнын түсіну мақсаты қойылса, мәтіннен кейінгі кезеңде мәтіндегі ойды тереңдеп білуге және оның мазмұнын бағалау түріндегі жұмыс орындалады. Мәтіннен оқыған ақпараттарды пайдалану, өмірмен, оқушы тәжірибесімен байланыстыру тапсырмалары жатады.

Қазақ тілінің оқу бағдарламасы спираль тәріздес болғандықтан 5-9-сынып аралығында негізгі дағдылар қайталанып келіп отырады.

Оқушылар дағдыларды қайта-қайта қолданып, оны жетілдірген сайын өздерінің алға ілгерілегенін көріп, тәуелсіз әрі еркін сезіне бастайды. Оқушыларды оқу бағдарламасының түрлі тақырыптары бойынша өз дағдыларын қолданып, одан әрі дамытуға ынталандыратын бірнеше әдістер бар. Мысалы:

- шеберліктің жоғары деңгейін талап ететін мәтіндермен қамтамасыз ету. Бұл анағұрлым ұзын мәтін, жаргон немесе арнайы лексика қолданылған мәтін немесе өзекті және басы артық ақпарат ұсынылған мәтін болуы мүмкін;

- оқушыларды модельденген мысалдармен қамтамасыз ету немесе тапсырманы орындауда қолдау көрсету;

- мәтін құру кезінде пайдалануға арналған жазылым құрылымдарын ұсыну.

Оқушылар белгілі бір дағдыларды қайта-қайта қолданған кезде олардың бұған дейін меңгерген білімі мен дағдыларын естен шығармай, соларды қолданғандары маңызды болып табылады. Бұл оқушыларға өз жетістіктерін жинақтап, қазақ тілі бойынша түрлі сыныпта және түрлі тақырып аясында меңгерген білімдерінің арасындағы байланысты көруге көмектеседі. Осы жағдайда көмек болатын бірқатар тәсілдер:

- оқушылардан нақты бір тақырыпқа қатысты білімін жетілдіру үшін жеке жетістіктерін көрсететін бағамдау немесе рефлексия жазуды сұрай аласыз. Бұл бағамдау/рефлексияны олар осы тақырыптың келесі деңгейін меңгеру кезінде есепке алу қажет. Нәтижесінде оқушылар өз үлгерімдерін бақылауға мүмкіндік алады, сондай-ақ жетілдіру мақсатында өзгеріс енгізіп, келесі оқу кезеңіне дайындалуға негіз етіп алады;

- оқушыларға алдыңғы білімі мен қазіргі тапсырманы байланыстыруға көмектесетін мақсатты сауалнама пайдалана аласыз;

- оқушылардан алдыңғы тарау немесе сыныптағы жұмыстың бір бөлігін қарастырып, жаңа білімдерін қолдана отырып, осы жұмысты қалай жақсартуға болатыны жөнінде ойлануды сұрай аласыз.

Оқушылар қазақ тілі пәнін меңгеру арқылы қоғамдық өмірге араласуға қажетті тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын жағдаяттар жүйесі негізінде дамытады; олар қазақ тілінде түрлі өмірлік жағдаяттарда еркін қарым-қатынас жасайды, өзара пікір алмасады, көзқарастарын білдіреді, өз ойын жүйелі де нақты жеткізе алады; қазақ тілінде берілген кез келген ақпаратты тиімді қолдана отырып, өзіне қажетті мәліметті ала алады; түрлі мәтіндерді өздігінен түсініп оқиды; оқығаны бойынша өзіндік қорытынды жасап, ауызшы және жазбаша сөйлеу дағдылары арқылы тың идеяларын өзгелермен еркін бөліседі.

Мәтінді сөйлеу әрекеттерінің түрлерімен байланыстыру арқылы жұмыс жасау білім алушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға, оқушылардың дүниетанымын кеңейтуге, лексикалық, грамматикалық бірліктерді меңгертуге, тілдің көркемдік ерекшеліктерін танытуға, мәтін құрауға, мәтінді ықшамдауға, ойын еркін жеткізе білуге ықпал етеді.

Мәтін – қазақ тілін оқыту барысында үлкен орын алатын оқыту нысаны. Біріншіден, тілден білім беретін материал оқыту мәтіндері түрінде болса, екіншіден, жаттығулардың тұтас мәтін түрінде берілуі де мәтінмен істелетін жұмыстардың сараланып жүйеленуін қажет етеді. Мәтіннің қызметін таныту – оқушыға тіл бірліктерін функциональдық тұрғыдан танып-білуге, сол арқылы оқушының логикалық ойлауы бірізді қалыптасуына мүмкіндік береді. Өйткені, мәтінде тіл бірліктері (сөз, сөз тіркесі, сөйлем) тегіс қатысады. Сондай-ақ мәтін стильге қатысты да танылады. Сондықтан мәтінмен жұмыс істеу әдістемесіне стилистикалық бағыттағы жаттығу жұмыстары да енеді.

«Оқылым» бөлімі «Мәтіннің стильдік ерекшелігін тану», «Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау» бөлімшелері оқу мақсаттарының жүзеге асырылуын қарастырайық. Мысалы, 6-сыныпта:

Сабақ тақырыбы: «Су – тіршілік көзі».

Оқу мақсаттары: «6.2.2.1 ауызекі сөйлеу және көркем сөйлеудің стильдік ерекшеліктерін қолданылған тілдік құралдар арқылы тану»;

«6.2.4.1 ауызекі және ресми стильдегі мәтіндердің тақырыбын, мазмұнын, тілдік ерекшелігін салыстыру».

Тірек сөздер: өмірдің анасы, басты қор, стратегиялық маңызы, ажалға ара түсу, судың да сұрауы бар.

Тапсырма мәтінімен жұмыс.

Ой бөлісейік

1. Кестеге суды сипаттайтын бес сөз тіркесін жазыңдар. Бұл тіркестерді публицистикалық және көркем әдебиет стиліндегі мәтіндердің қайсысына қолдануға болатынына болжам жасаңдар.

Үлгі:		
Эпитет	Зат есім	Стиль түрі
Таза	су	Публицистикалық стиль
Айнадай мөлдір	су	Көркем әдебиет стилі

Сен білесің бе?

Су – денсаулық нәрі. Ғалымдардың айтуынша, адам организмі 86 пайыз судан тұрады екен. Егер организмде судың мөлшері азайса, онда адам әртүрлі ауруға шалдығады. Денеде болатын күніне 2-4 литр су шығынының орнын қайта толтырып тұру қажет. Қанның 83 пайызы, бұлшық еттердің 75 пайызы, мидың 74 пайызы, сүйектердің 22 пайызы судан тұрады. Денеде 20 пайыз су жетіспеушілігі болу өте қауіпті. Адам организмі бір тәулікте шамамен 1,5-2 литр су жоғалтады. Сондықтан адам күніне сонша су ішіп отыруы қажет. Таңертең аш қарынға су ішуді әдетке айналдырған дұрыс. Мидан бастап, асқазанға дейін денедегі бүкіл мүшелердің су қажеттілігі бар. Сондықтан мол су ішіп, денедегі су жетіспеушілігінің алдын алу керек.

«Кел, оқыық»

1. Мәтіндерді оқыңдар.

2. Мәтіндердің идеясын анықтайтын «жуан-жіңішке» сұрақтар тізбесін жасаңдар.

3. Мәтіндерді салыстырып, қай стильге жататынын құрылымы, мақсатты аудиториясы және тілдік ерекшелігі арқылы дәлелдендер.

4. Қарамен берілген сөздер мәтіндердің идеясын, стилін анықтауда қандай қызмет атқарып тұрғанын түсіндіріңдер.

Су

Өмірдің ақ сүт берген **анасы** – су,

Көздің күлімдеген қарасы – су.

Су бүріксең, талған адам жияды есті,

Ажалға, су міндеті – ара түсу.

Қойма емес су тек қана балығы көп,
Жайнайды ол әр үйдің **жарығы** боп.
Аштыққа тағат сақтап шыдайды адам,
Ал шөлге ешкімнің де сабыры жоқ.
Су зырлап **өмір үшін** тыным таппас,
Сусыз көк, жердің ой мен қырын жаппас.
Суда өтсе демалысың шаттанасың.
Атақты суыменен Қырым, Кавказ.
Су – **пәктік, кепілі ол денсаулықтың**,
О баста, тіршілік боп судан шықтың,
Бұлақ, көл, өзен, теңіз, мұхиттардың,
Молдықтан қасиетін келмейді ұққың.
Бомбаңды, қылмыс суда сынауың әр,
Сынаған сайын жаным тым ауырап.
Жаулары жарық дүние, жадында ұста,
- **Судың да, -** дейді қазақ, - **сұрауы бар.**
(О. Асқар)

2. Сарапшылар XX ғасырдың басты қоры мұнай болса, XXI ғасырдың **басты қоры су** болады деп **пайымдауда. Себебі** қазіргі кезде су – аса қажетті, құнды, әрі ең қымбат **стратегиялық маңызды** қорлардың біріне айналууда. Табиғатта сусыз ештеңе өсіп-өнбейтіні баршамызға **белгілі жағдай**. Мысалы, тек қана бір алманы өсіру үшін 1000 тонна су, бір тонна сиыр етін өндіру үшін 7000 тонна су, бір тонна күріш үшін 5000 тонна су, бір тонна мақта үшін 10000 тонна су қажет екен. Ал **адамзат** тұтынатын бүгінгі тұщы судың басты **тіршілік көзі – негізінен** көлдер мен өзендер, жердің үстіңгі қабатына жақын орналасқан жер асты сулары болып табылады.

(Қаражанова Ж.К. ҚазҰУ хабаршысы, 2013 ж. №1)

Сөйлесейік

1. Жоғарыда берілген мәтіндер негізінде «интеллект картасын» құрастырыңдар.

2. «Интеллект картасы» бойынша судың пайдасы туралы хабарлама дайындаңдар.

Кел, жазайық.

Төмендегі сұрақтар төңірегінде ойланып, төменгі сынып оқушыларына арнап судың пайда болуы, судың пайдасы, суды ластамау, суды қорғау туралы «Су құпиясы», «Тамшының саяхаты», «Көңілді бұлақ» тақырыптарының бірін алып, шағын ертегі жазыңдар.

- Су табиғатта қандай күйде, қай жерлерде кездеседі?

- Бұлақ, бастау, қайнар, тұма, сарқырама, өзен, көл, теңіз, мұхит туралы не білесіңдер?

- Ертегі жазуда төмендегі сөздер мен тіркестерді пайдаланыңдар.

Күмістей, жарқыраған, жылт-жылт еткен, мөлдір, еңбекқор, таза, сыңғырлаған, сарқыраған, сылдыр қаққан, тірі, жанды, дана, нәрлі, көңілді, қуанышты, ойнақтаған, өмір сыйлаған, сиқырлы, саяхатшы, т.б.

Иллюстрациясы: Сурет немесе фото да болады (Қос уыс алақанға мөлдіретіп ұстаған таза судың суреті және мәтінде айтылатын алма, күріш, мақтаның жайқалып өсіп тұрған суреттері. 4/1 көлемде.

Қазақ тілін оқытуда тілдік дағдыларды дамыту

Қазақ тілін оқи отырып, оқушылар негізгі төрт тілдік дағды бойынша түсініктері мен қабілеттерін кеңейтеді.

Сөйлеу әрекетінің түрлері – *тыңдалым және айтылым*. Тыңдалым рецептивті дағдылар қатарына жатса, айтылым продуктивті дағдылар қатарына жатады. Тыңдалым – тілге сай әрекет ету, яғни тілдің дыбыстық мағынасын түсіну. Тыңдалым ауызекі сөйлеу тілін қамтығандықтан, оның тілі жазба тілден өзгеше болып келеді. Айтылым болса өзге адамдармен қарым-қатынасқа түсу барысында ойымызды жеткізу үшін тілдік бірліктерді қолдану.

Оқыту тілі қазақ тілі болып есептелетін мектептерде тыңдалым мен айтылым дағдысы бірге оқытылады.

1) «Тыңдалым және айтылым» бөлімі оқушылардың төмендегі дағдыларды үйренуіне мүмкіндік береді:

- берілген ақпаратты түсіну;
- негізгі идеяны және түрлі жағдайлар тұрғысынан мәтіндегі көптеген көзқарастарды анықтау;
- тыңдалған материалға жауап беру;
- жасырын мәтінді анықтау, болжау;
- қоғамдық және іскерлік жағдайлардағы тіл мәдениетін түсіну және іске асыру;
- тыңдаушылардың назарын аудару үшін әдеби тәсілдерді пайдалану;
- тыңдалған материалды бағамдау;
- мультимедиа ресурстарын пайдалана отырып, сөйлеу және тыңдау.

Тыңдалым дағдысын дамытуға арналған сабақты өткізудің негізгі мақсаттарының бірі оқушыларды тиімді тыңдауға үйрету, яғни ақпаратты түсіну үшін онымен не істеу керек екенін үйрету болып табылады. Шетелдік ғалым Мендельсон бұл әдістің оқушыларға тиімді стратегияларды қалай анықтау керектігін үйрететін тәсілге негізделген стратегияны қалыптастыратынын айтады. Ол стратегия дегенде әрекетті, қадамдар мен техникаларды меңзейді. Ал Рубин үздік тілдік әдіс-тәсілдер тілді жақсы меңгерген оқушыларды дайындауға мүмкіндік береді деп есептейді, алайда ол тыңдалымды оқыту оқылым, жазылым және айтылымға қарағанда анағұрлым қиынырақ деген болжам жасайды. Мендельсон мұғалімге оқушылардың білімін тексеруге емес, оның тыңдалым дағдыларын машықтандыруға, оларды жаттықтыруға баса назар аударуды ұсынады. Сондықтан үздіксіз жаттыға беруді жоспарлау арқылы тіл мұғалімдері оқушыларына тыңдалым дағдысын шыңдап, метатану стратегияларын дамытуға көмектесе алады.

Оқыту қазақ тілінде жүргізілетін сыныптарда тыңдалым/ айтылым дағдысы қатар жүреді. Мұғалім тыңдалымнан кейінгі айтылым тапсырмаларын дискуссия, дебат, сұхбат және т.б. белсенді жұмыс түрлері арқылы ұйымдастырады.

Айтылым – продуктивті дағдының түрі. Яғни тілді қабылдап үйренуден гөрі оны қолдану, сөйлеу көрініс тауып отырады.

Қазіргі заманғы көптеген жаңа тәсілдер ақпараттық-үдерістік модельге негізделеді. Левельт төрт үдерісті ұсынады:

- 1) тұжырымдау (мәтінді жоспарлау);
- 2) қалыптастыру (мәтін құру);
- 3) артикуляция (мәтінді айту);
- 4) өзін-өзі бақылау (қателерді тауып, өз бетінше түзету).

Оқушыны сөйлетудің алуан түрлі мақсаттары бар, айталық, қатысу (араласу) үшін сөйлеу, түсіндіру үшін сөйлеу, өз білімін байқату үшін сөйлеу, бағамдау үшін сөйлеу. Әр мақсат барлық төрт үдерістің болуын көздейді, алайда әрбір кезеңге жұмсалған уақыт ерекшеленетін болады.

Айтылым оның кімге арналғанына, мақсаты мен мәнмәтінге тығыз байланысты: бір мезгілде көптеген адам ауызша қарым-қатынасқа түсе алады немесе оның барысында ықпал ете алады. Жазылым тіліне қарағанда, айтылым тілінде грамматика толық сақталмайды, шаблонды фразалар мен қайталамалар жиі қолданылады. Соның нәтижесінде тыңдаушылар нашар жазылған мәтінге қарағанда, мардымсыз, сапасы нашар сөзге анағұрлым жеңіл қарайды. Принг мұғалімдер оқыту мен оқудың барлық аспектілері бойынша оқушының сөйлегені маңызды екенін мойындайды, өйткені танымдық тұрғыдан қалыптасу барысында оқушылар үшін оның қалай жүретінін білген маңызды. Басқа дағдылар сияқты, айтылым дағдысына үйрету де жоспарлы түрде жүргізіліп, оған қолдау көрсетіліп, лайықты түрде бағалануы тиіс.

Коммуникативтік әрекеттерді дамытуға бағытталған тапсырмалар өзіндік ерекшеліктеріне сәйкес белгілі бір жүйемен жүзеге асады. Мысалы, тыңдалым дағдысын жүзеге асыру үшін тыңдалым алды, тыңдалым, тыңдалымнан кейінгі тапсырмалар ұйымдастырылуы тиіс.

Тыңдалым және айтылымға арналған сабақ құрылымы:

- *тыңдалым алдындағы тапсырма:* тақырыпты таныстыру; тыңдалымдағы тірек сөздерді үйрету; тақырыпқа қатысты сұрақтар құра отырып, сол тақырыптағы оқушы білімін қозғау.

- *тыңдалым тапсырмасы:* әртүрлі тыңдалым дағдыларын қалыптастыруға арналған жаттығулар тобы; олар жалпы мазмұнын түсінуден бастап, детальді түсінуге бағытталады.

- *тыңдалымнан кейінгі тапсырма:* тыңдалымдағы тақырып туралы сұрақтардан тұрады және ол сұрақтарға өз көзқарастарын білдіріп, тәжірибелерімен байланыстыра отырып жауап берулері тиіс. Сонымен қатар сұрақтар жауап беру барысында тыңдалымдағы сөздерді пайдалана алатындай құрылуы қажет.

Мұғалім тыңдалымнан кейінгі айтылым тапсырмаларын дискуссия, дебат, сұхбат және т.б. белсенді жұмыс түрлері арқылы ұйымдастырады.

Тыңдалым материалдарына:

- аудио мәтін;
- видео материал;
- кино, мультфильмнен үзінді;
- ән;
- теледидар бағдарламалары;
- аудио кітаптар;
- мұғалім немесе оқушының мәтінді ауызша оқуы жатады.

«Тыңдалым және айтылым» бөлімінің оқу мақсаттары 2.2-кестеде берілген.

2.2-кесте – «Тыңдалым және айтылым» бөлімінің оқу мақсаттары					
1.	5.1.1.1	6.1.1.1	7.1.1.1	8.1.1.1	9.1.1.1
Болжау	тірек сөздер мен ұсынылған иллюстрациялар арқылы тақырыпты болжау	мәтіннің атауын талқылау және алғашқы бөлігін тыңдау арқылы көтерілетін мәселені болжау	мәтін үзінділерін тыңдай отырып, оқиғаның дамуы мен аяқталуын болжау	мәтіннен алынған дәйексөздерге, үзінділерге сүйене отырып, көтерілетін мәселені болжау	мәтін мазмұны бойынша дайындалған сұрақтарға болжаммен жауап беру, түп-нұсқамен салыстыру
2.	5.1.2.1	6.1.2.1	7.1.2.1	8.1.2.1	9.1.2.1
Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді талдау	әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени, тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (ән мәтіні, хабарлама, жарнама, хабарландыру) көтерілген мәселені түсіндіру	әлеуметтік-мәдени, ресми-іскери тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (нұсқаулық, құттықтау, хабарландыру, өмірбаян, жаңалық, интервью) көтерілген мәселені талдау	әлеуметтік-қоғамдық, оқу-еңбек тақырыптарына байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас, жаңалық, ән, көркем әдеби шығармалардан үзінді) автор көзқарасы мен көтерілген мәселені талдау	әлеуметтік-қоғамдық, мәдени-тарихи тақырыптарға байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас үзінді) автор көзқарасы мен экспрессивті-эмоционалды сөздердің рөлін талдау	қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, ғылыми тақырыптарға байланысты әртүрлі жанрдағы кең көлемді мәтіндердегі (дәріс, интервью, пікірталас, мақала, Жолдау) мақсатты аудитория

					мен көркемде- гіш құрал- дардың рөлін талдау
3.	5.1.3.1	6.1.3.1	7.1.3.1	8.1.3.1	9.1.3.1
Мәтін- ен ақпара- тты анықта- у	тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, негізгі және қосымша ақпаратты анықтау	тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, детальді ақпаратты анықтау	тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, ұсынылған ақпарат бойынша факті мен көзқарасты ажырата білу	тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, ұсынылған ақпараттан астарлы ойды анықтау	тыңдалған мәтіндегі ақпаратты өмірлік мәселелерм ен байланыст ыра білу
4.	5.1.4.1	6.1.4.1	7.1.4.1	8.1.4.1	9.1.4.1
Негізгі ойды анық- тау	тірек сөздер мен жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау	мәтіннің құрылымдық ерекшелігіне назар аудара отырып, жетекші сұрақтар арқылы негізгі ойды анықтау	мәтін тақырыбы, сөйлеушінің дауыс ырғағы мен сөйлеу мәнері арқылы негізгі ойды анықтау	мәтінде көтерілген мәселені (тұрмыстық, әлеуметтік) талдай отырып, негізгі ойды анықтау	мәтіннің мақсаты арқылы негізгі ойды анықтау
5.	5.1.5.1	6.1.5.1	7.1.5.1	8.1.5.1	9.1.5.1
Тыңда- лым матери- алы бойын- ша жауап беру және бағала- у	тыңдалған мәтін мазмұны негізінде сұрақтарға жауап беру, көтерілген мәселе бойынша өз ойын білдіру	тыңдалған мәтін мазмұны бойынша жалпы және нақты сұрақтарға жауап беру, мәтіндегі ақпаратты шынайы өмірмен байланыстыру	проблемалық сұрақтарға тыңдалған мәтіннен деректер келтіре отырып, дәлелді жауап беру, өз жауа- бын өзгенің жауабымен салыстыру, талқылау	перифраз түрінде берілген сұрақтар арқылы мәтіннен қажетті ақпаратты таба білу, көтерілген мәселе бойынша ой тұжырымдау	мәтіндегі айтылған ойға өз көзқарасын білдіреді, сыни тұрғыдан баға беріп айту
6.	5.1.6.1	6.1.6.1	7.1.6.1	8.1.6.1	9.1.6.1
Сөйлеу мәдени- етін дамыту	коммуникатив- тік жағдаятқа сай эмоционалды сөздерді, дауыс ырғақтары арқылы қыстырма,	коммуникати- втік жағдаятқа сай ресми сөздер мен тіркестер, дайын тіркестер мен терминдерді	коммуникативт- ік жағдаятқа сай көркем бейнелеуіш, эмоционалды- экспрессивті сөздерді және	коммуникативт- ік жағдаятқа сай ғылыми және халықаралық терминдерді, ғылыми деректерді	қоғамдық- саяси, ғылыми, коммуника- тивтік жағдаятқа сай тиісті сөздер мен

қаратпа, одағай сөздерді еркін қолданып, диалогке даярлықсыз қатысу, өз пікірін білдіру	орынды қолданып, диалогке қатысу, ойын анық жеткізу	мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестерді еркін қолданып, диалогке қатысу, пікірталаста тез және дұрыс шешім қабылдай білу	орынды қолданып, диалог, монолог, полилогта өз ойын дәлелді, жүйелі жеткізу	фразаларды тандау, орта көлемді монолог дайындау
---	---	---	---	--

Сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша ұсынылған әр бөлімше белгілі бір дағдыны төменгі сыныптан жоғарғы сыныпқа дейін біртіндеп қалыптастыратын дағдыдан, яғни оқу мақсаттарынан құралады. Төмендегі кестеден (2.3-кесте) «Тыңдалым/айтылым» бөлімі бойынша «Тыңдалған мәтінді талдау» дағдыларының 5-сыныптан 9-сыныпқа дейін қалай қалыптасатынын анық көруге болады.

2.3-кесте – «Тыңдалған мәтінді талдау» дағдыларының қалыптасуы

	5-сынып	6-сынып	7-сынып	8-сынып	9-сынып
2. Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді талдау	әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени, тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (ән мәтіні, хабарлама, жарнама, хабарландыру) көтерілген мәселені түсіндіру	әлеуметтік-мәдени, ресми-іскери тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (нұсқаулық, құттықтау, хабарландыру, өмірбаян, жаңалық, интервью) көтерілген мәселені талдау	әлеуметтік-қоғамдық, оқу-еңбек тақырыптарына байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас, жаңалық, ән, көркем әдеби шығармалардан үзінді) автор көзқарасы мен көтерілген мәселені талдау	әлеуметтік-қоғамдық, мәдени-тарихи тақырыптарға байланысты диалог, монолог, полилогтердегі (интервью, пікірталас үзінді) автор көзқарасы мен экспресивті-эмоционалды сөздердің рөлін талдау	қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық, ғылыми тақырыптарға байланысты әртүрлі жанрдағы кең көлемді мәтіндердегі (дәріс, интервью, пікірталас, мақала, Жолдау) мақсатты аудитория мен көркемдегіш құрал-дардың рөлін талдау

Оқыту процесінде мұғалім оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру үшін әр сынып үшін ұсынылған оқу мақсаттарын басшылыққа алады. Ұсынылған оқу мақсаттары бойынша дағдыны қалыптастырудың кезеңдерін жоспарлайды, лексикалық тақырыптар аясында материалдарды іріктеп, оқушының тәжірибеде өздігінен білім алуына, ізденуіне мүмкіндік береді. Тіпті бір сынып бойынша оқу мақсаттарының әр лексикалық тақырыпта қайталанып ұсынылуы, белгілі бір дағдыны жетік меңгертуге жағдай туғызады.

«Тыңдалым және айтылым» бөліміндегі «Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді талдау» бөлімшесінің «әлеуметтік-мәдени, ресми-іскери тақырыптарға байланысты диалог, монологтердегі (нұсқаулық, құттықтау, хабарландыру, өмірбаян, жаңалық, интервью) көтерілген мәселені талдау» оқу мақсатының жүзеге асырылуын қарастырайық.

Оқушылар әртүрлі жанрдағы мәтіндерді тыңдайды. Мәтін ретінде ән, хабарлама, жаңалық материалдары болуы мүмкін. Мәтін бойынша ашық және жабық сұрақтар беріледі. Ұсынылған сұрақтар арқылы автор көзқарасын, көтерілген мәселені, көркемдегіш құралдарды, олардың мәтінде атқарып тұрған рөлін талдайды. Мысалы, оқушы бұқаралық ақпарат құралдарынан үш түрлі бейнебаян үзінділерін көруі мүмкін. Түрлі жағдаяттардағы әртүрлі бейнебаяндар көрсетіледі. Оқушылар бейнебаян үзінділерін тыңдап, бір-біріне өз көзқарастарын, ойларын айтады, пікір алмасады.

Қазақ тілі сабағында медиақұралдарды қолдану арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын дамытады. Медиақұралдарды қолдану оқушылардың қызығушылығын оята отырып, грамматикалық норманы сақтай білуге дағдыландырады.

Оқу мақсаттары:

- Мәтін үзінділерін тыңдай отырып, оқиғаның дамуы мен аяқталуын болжау.

- Оқшау сөздердің қызметін түсіну, ажырата білу.

1-тапсырма.

Көрсетілген бейнежазбаның соңын болжап көріңіз. Сіз оқиғаны қалай аяқтар едіңіз?

Оқшау сөздерді түртіп алыңыз.

Бағалау критерийлері:

- Бейнежазбаның мазмұнын түсінеді.

- Оқшау сөздерді кірістіре отырып, креативті болжам жасай алады.

2-тапсырма.

<https://www.youtube.com/watch?v=pJLiWgv-UeY> (3 минут)

Берілген бейнежазбадағы оқиғаға оқшау сөздерді қолдана отырып, дубляж жасаңыз.

Бағалау критерийлері:

- Оқшау сөздерді орынды қолданады.

- Синхронды дубляж жасай алады.

Тыңдалым материалы негізінде сыни тұрғыдан ойлауға бағытталған белсенді әдіс-тәсілдер арқылы бірнеше жұмыс түрлерін ұйымдастыруға болады.

«Тыңдалым/айтылым» бөлімінің «Мәтіннен ақпаратты анықтау» бөлімшесіндегі «6.1.3.1 тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, детальді ақпаратты анықтау» және «Сөйлеу мәдениетін дамыту» бөлімшесіндегі «6.1.6.1 коммуникативтік жағдаятқа сай ресми сөздер мен тіркестер, дайын тіркестер мен терминдерді орынды қолданып, диалогке қатысу, ойын анық жеткізу» оқу мақсаттарын жүзеге асыру жолдарын қарастырайық.

Жетістік критерийлері:

- ✓ Мәтіннің мазмұнын түсінеді;
- ✓ Өмірмен байланысты материалдарда көтерілген мәселелерді түсінеді;
- ✓ Ақпаратқа талдау жасай алады;
- ✓ Детальді ақпаратты анықтайды;
- ✓ Ресми сөздер мен тіркестерін орынды қолданады;
- ✓ Өз ойын өмірмен байланыстырып анық жеткізеді.

«Әңгімелеуші – тыңдаушы» әдісі

Қатысушыларды екі-екіден жұптастырып, оларды ішінара рөлге бөлуге болады. Бірі – әңгімелеуші, екіншісі – суретші. Әңгімелеушілер қолына тақырып бойынша суреттер таратылады. 1,5 минут ішінде әңгімелеуші қолындағы суретті сипаттап жұптағы сыңарына түсіндіруі тиіс, ал тыңдаушы суретін салады. Уақыт аяқталған соң, олар салынған сурет пен түпнұсқаны салыстырады, сәйкестігін анықтайды.

Тыңдалым мәтіні мұқият тыңдалады.

Әр топқа жеке тапсырма беріледі.

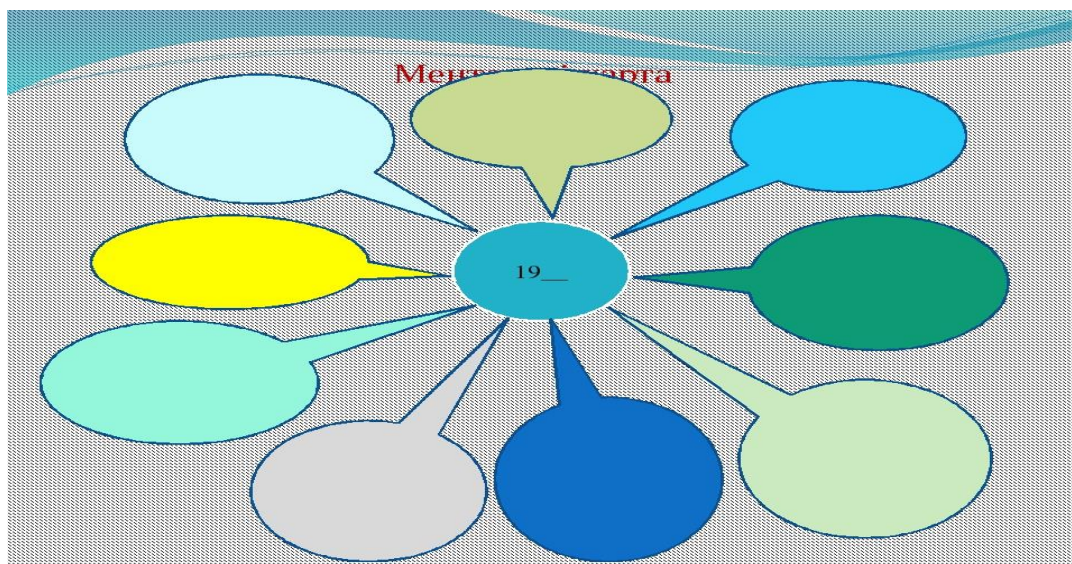
1-топ. Блум бойынша талдау. Кім? Не? Қайда? Қашан? Неліктен? Қалай?

Қаншалықты?

2-топ. Ақпаратты SWOT кестесіне салып талдаңыз.

S (жақсы жақтары)	W (әлсіз жақтары)
O (мүмкіншіліктері)	T (қаупі)

3-топ. Негізгі ойларды ментальді картаға түсіріп, әңгімелеп беріңіз.

Айтылым «*Кейіпкерге сұрақ*» әдісімен жүзеге асады. Сыныптағы белсенді оқушы ортаға шығады. Ол кейіпкердің рөлін ойнайды. Қалған оқушылар оған түрлі сұрақтар қояды (сұрақ неғұрлым қызықты болса, жауап та соған сәйкес болуы тиіс). Жауапқа қолдау көрсетіліп отырады.

Айтылымды «*Егер.....Онда.....Өйткені*» әдісі арқылы да жүзеге асыруға болады.

Қатысушылар үш-үштен топтарға бөлінеді. Дайындыққа 1 минут + қорғауға 2 минут. Шамамен 6-7 минут.

Әр топқа тақырыпқа қатысты жағдаяттар беріледі. Әр топ 1 минут ішінде жағдаятты талқылайды. Бірініші ойыншы «Егер....» деп бастайды, екінші ойыншы «Онда.....» деп сол ойды жалғастырады, үшінші ойыншы «Өйткені.....» деп ойды қорытындылайды.

Соңынан рефлексия жасалады.

- 1- қандай жаңа білім алдым?
- 2- мақсатқа жету үшін не істедім?
- 3- көңіл-күйім қандай болды?
- 4- қандай көмек бере алдым?
- 5- қандай кедергі болды?

«Тыңдалым/айтылым» дағдыларын дамытуға арналған тапсырма үлгілері.

7-сыныпта «Ғылыми фантастика» тақырыбына төмендегідей белсенді оқыту тапсырмаларын құрастыруға болады:

1. Қиял-ғажайып әңгіме

Тілдік деңгейі

Тілдік мақсат

Дағды

Ойлау әрекеті

Оқыту әдісі

Әңгіме құрастыру

Айтылым

Қиялдау және құрастыру

Шығармашылыққа ынталандыру – қателерді қабылдау

түрі

Жүргізілу барысы:

1. Сыныпта үш топқа бөлу.

2. Бірінші топ ғылыми фантастикада пайда болатын кейіпкерлер туралы ойлануы керек.

3. Екінші топ ғылыми фантастикалық әңгімеге қажетті оқиға орны (ғарыш, қала) жайлы ойлануы қажет.

4. Үшінші топ ғылыми фантастикалық әңгімеге сюжет ойластырады.

5. Әр топ талқылайды, белгілі бір шешімге келеді. Кейін әр топтан бір оқушы шығып жаңа топ құрады («Джигсо» әдісі). Жаңа топ кейіпкерлер сарапшысы, оқиға орны сарапшысы және сюжет сарапшысынан құралады. Олар бірлесе отырып әңгіме құрастырады.

Әңгіме жоспары:

Кейіпкерлер	Сен, сенің досың, келімсек, ғарыш жаратылысы, құбыжықтар, астронавттар
Оқиға орны	Планета, болашақ, өткен шақ, джунгли, шөл, үңгір
Сюжет	Ғарышта адасқандар; БҰН-мен кездескендер; Уақыт бойымен болашаққа / өткенге сапар шеккендер; Жаңа планета ашу

Қосымша

• Оқушылар өз әңгіме жоспарларын кестеге жазады.

• Әр топ әңгіме құрастырып, оны таныстырады. Жұмыстар сынып бөлмесінің қабырғаларына ілінеді.

*Тыңдалымға ұйымдастырылған сабақ түрі**Оқу мақсаттары:* Т/АЗ. Тыңдалған мәтіннің мазмұнын түсіну, детальді ақпаратты анықтау;*ӘТНІ.* Тақырып бойынша жеке сөздер, бірге, бөлек және дефис арқылы жазылатын сөздерді орфографиялық нормаға сай жазу.*Сабақ мақсаттары.**Барлық оқушылар:* Мәтінді түсініп, әр ақпаратпен бөліседі, бірге жазылатын сөздер туралы білім алады.*Оқушылардың көпшілігі:* Мәтіндегі әр ақпаратты түсінеді, қосымша ақпараттармен толықтырады, бірге жазылатын сөздерге мысал келтіреді.*Кейбір оқушылар:* Мәтіндегі әр ақпаратты түсінеді, қосымша ақпараттармен толықтырады, бірге жазылатын сөздерге мысал келтіреді, сауатты жазады.*Бағалау критерийі:*

- Мәтіндегі ақпаратты талдап түсінеді;
- Әр деталіне тоқталады
- Біріккен сөздер ережесін меңгереді;
- Мысал келтіреді.

Оқыту деңгейі: білу, түсіну, талдау, қолдану.*Тілдік мақсат:* Ақпараттарды түсініп, біріккен сөздерді дұрыс жазады.

Пәнге қатысты сөздік қор мен терминдер: деталь, біріккен сөздер.

Талқылауға арналған сұрақтар: Музыка адам жанының үні дегенді қалай түсінесіңдер?

Дамыту тапсырмалары:

№1 ТАПСЫРМА.

Тыңдалым алды тапсырма.

Ой тастау, ойланту арқылы сабақты болжайды:

Жеті санына қатысты қандай ұғымдарды білесіздер? (7 – ата, қазына, жарғы, шелпек, бір аптада жеті күн, ғалам т.б.).

№2 ТАПСЫРМА.

Ж және ЖЖ. *«Жұптас, ойлан, бөліс» әдісі*

Мақсаты: Ынтымақтаса жұмыс жасай отырып, мәтіннің мазмұнын түсінеді, детальді ақпаратты анықтайды.

- Бейнефильмді көреді және 38-беттегі 5-тапсырманы тыңдайды;
- Әр оқушы алдымен өзі орындайды, көршісімен ақылдасады, топқа түсіндіреді.

Кесте

Жеті кереметтер	Орналасу орны	Қай ғасырға тән	Несімен таңқалдырады

Дескриптор:

- Мәтінді түсінеді;
- Мәтіндегі әр ақпаратты анықтайды.

№ 2 ТАПСЫРМА.

ТЖ, ЖЖ *«Сұхбат алу» әдісі*

37-беттегі ережені оқып, түсінгендерін топта талқылап, бір-бірінен сұхбат алады.

Біріккен сөздер					
Жер-су аттары	Дене мүшелері	Жануарлар	Ойын аттары	Терминдер	Ауру аттары

Дискриптор:

- Ережені түсінеді;
- Ереже бойынша мысалдар келтіреді.

Оқылым рецептивті (қабылдаушы) дағдылар қатарына жатады. Яғни оқылым дағдысы мәтінді жазу, айтудан гөрі, оған жауап қайтару немесе мақсатқа сай әрекет етуді білдіреді. Қарапайым тілмен айтқанда жазба тілдегі мәтінді түсіну. Оқылым белсенді немесе бейтарап болуы мүмкін. Бейтарап оқылым – оқушылар мәтінге сыни талдау жасауды мақсат етпей, өзінің қызығушылығын қанағаттандыру үшін оқу. Бұл оқушыларға мәтін түрлерінің ауқымы кең екенін, лексикасы мен мазмұны бай екенін көрсету үшін пайдалы болуы мүмкін, әрі оның балалардың сыныптағы оқуына жанама ықпалы бар екені сөзсіз. Мұғалім оқушыларды өз қызығушылығын қанағаттандыру үшін бейтарап оқылымды қолдануға түрткі бола білгені дұрыс, алайда сыныпта басты назарда белсенді оқылым тұруы қажет.

Белсенді оқылым – тілді оқытудың негізгі элементтерінің бірі, мұндай оқылым барысында оқушы өзінің сыни талдау дағдыларын дамыту мен жетілдіру үшін мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі кезеңдерінде бірқатар әдіс-тәсілдерді қолданады. Белсенді оқылымды олар мәтінді игеру үшін, оқығанын терең түсіну үшін және сыни талдау дағдыларын жетілдіру үшін пайдалана алады. Венден оқылым әдіс-тәсілдері оқушының өз бетінше оқуына жауапкершілік ала отырып, оқудағы проблемаларын шешуге мүмкіндік береді деп қорытады.

Оқылым әдіс-тәсілдері 3 кезеңді қамтиды:

- *оқылым алдындағы кезеңде* – оқушылар мәтін мазмұнын терең ұғу үшін, сонымен қатар, оқылымды барынша тиімді қолдануға көмектесу үшін суреттерді, тақырып атауларын және басқа да элементтерді қалай пайдалану керектігін үйренеді;

- *оқылым барысында* – оқушылар маңызды ақпаратты қажет емес бөліктерінен қалай ажырату керектігін, соның ішінде оқу жылдамдығын қалай арттырып, бейтаныс сөздердің мәнін қалай ажырату керектігін үйренеді;

- *оқылымнан кейінгі кезеңде* – оқушылардан қайталап оқуды, белгілі бір ақпаратты табуды және қорытындылауды сұрауға болады.

Қазақ тілді мектептердің мұғалімдері үшін негізгі мақсат олардың оқылымның тиісті әдіс-тәсілдерін өз бетінше анықтап пайдалана білуі болып табылады.

Камбурн оқылымға арнап мәтін таңдаған кезде мәтіннің деңгейіне ғана мән беріп қоймай, сонымен бірге мәтіннің мазмұны да қызықты болуына назар аударған жөн деп тұжырымдайды. Себебі мәтін оқушылардың деңгейіне сай келіп, әрі олар үшін қызықты немесе маңызды болатын болса, оқушылардың ол мәтінді зерделеу үдерісі де барынша табысты болмақ [8].

Оқылым – жазба тілдегі мәтінді түсіну, мәтін тілін сөздер деңгейінде, сөйлем деңгейінде және тұтастай мәтін деңгейінде түсіну.

«Оқылым» бөлімінің оқу мақсаттары 2.3-кестеде берілген.

2.4-кесте – «Оқылым» бөлімінің оқу мақсаттары

	5-сынып	6-сынып	7-сынып	8-сынып	9-сынып
1. Ақпаратты түсіну	5.2.1.1 мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты түсіну, анықтау	6.2.1.1 мәтіннен негізгі және қосымша, детальді ақпаратты анықтау, түсіндіру	7.2.1.1 мәтіндік және графиктік (кесте, диаграмма, сурет, шартты белгілер) ақпаратты интерпретациялау	8.2.1.1 тұтас және аралас мәтіндердегі (кесте, диаграмма, сызба, сурет) ақпараттарды салыстыру	9.2.1.1 тұтас емес (кесте, диаграмма, сызба, сурет) мәтіндердегі мәліметтерді салыстыру, өңдеу
2. Мәтіннің стильдік	5.2.2.1 лексиканың ауызекі сөйлеу және жазба стильдік	6.2.2.1 ауызекі сөйлеу және көркем сөйлеудің	7.2.2.1 публицистикалық және ресми стиль ерекшеліктерін	8.2.2.1 публицистикалық және ғылыми стиль ерекшеліктері	9.2.2.1 қазақ тілі стильдері мен шешендік

ерекше лігін тану	айырмашылықт арын мәтіндер арқылы тану	стильдік ерекшеліктері н қолданылған тілдік құралдар арқылы тану	қолданылған тілдік құралдар арқылы тану	н қолданылған тілдік құралдар арқылы тану	сөздің түрлерін қолданылған тілдік құралдар арқылы тану
3. Мәтінн ің жанрл ық ерекше лігін ажырат у	5.2.3.1 хат, хабарлама, жарнама, нұсқаулық, хабарландыруд ың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату	6. 2.3.1 ауызекі сөйлеу этикеттері мен көркем сөйлеудің құрылымдық және жанрлық ерекшеліктері н ажырату	7.2.3.1 хроника, хабар, очерктердің және кеңсе құжаттарының, қызметтік жазбалардың құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктерін ажырату	8.2.3.1 мақала, аннотация, презентация, құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшеліктері н ажырату	9.2.3.1 мақала, аннотация, презентация, тұжырымда малар, тезистердің құрылымы мен ресімделуі арқылы жанрлық ерекшелікте рін ажырату
4. Мәтінд ерге салыст ырмал ы анализ жасау	5.2.4.1 ауызекі стильдегі мәтіндердің мазмұнын, тақырыбын және тілдік құралдарын салыстыру	6.2.4.1 ауызекі және ресми стильдегі мәтіндердің тақырыбын, мазмұнын, тілдік ерекшелігін салыстыру	7.2.4.1 идеясы ұқсас публицистикал ық және көркем әдебиет стиліндегі мәтіндердің тақырыбы, құрылымы, мақсатты аудиториясы, тілдік ерекшелігін салыстыра талдау	8.2.4.1 тақырыбы ұқсас ғылыми және публицистика лық стильдегі мәтіндердің тақырыбын, түрлерін (әңгімелеу, сипаттау, талқылау), құрылымын салыстыра талдау	9.2.4.1 әртүрлі стильдегі мәтіндердің тақырыбын, қызметін, құрылымын, тілдік ерекшелігін салыстыра талдау
5. Мәтін бойын ша сұрақт ар құраст ыра білу	5.2.5.1 мәтін мазмұнын түсінуге, нақты ақпараттарды анықтауға бағытталған сұрақтар құрастыру	6.2.5.1 мәтіннен негізгі және қосымша ақпаратты, көтерілген мәселені анықтауға бағытталған нақтылау сұрақтарын құрастыру	7.2.5.1 мәтін бойынша проблемалық сұрақтар құрастыру	8.2.5.1 перифразаның түрлі тәсілдерін қолдана отырып, мәтін бойынша сұрақтар құрастыру	9.2.5.1 мәтінде көтерілген мәселеге оқырманның қарым- қатынасын анықтауға арналған талқылау сұрақтарын құрастыру
6. Оқы лым	5.2.6.1 оқылым стратегияларын	6.2.6.1 оқылым стратегиялар	7.2.6.1 оқылым стратегияларын	8.2.6.1 оқылым стратегиялар	9.2.6.1 белгілі бір мақсат үшін

стратегияларын қолдану	қолдану: жалпы мазмұнын түсіну үшін оқу, нақты ақпаратты табу үшін оқу	ын қолдану: комментарий жасау, іріктеп оқу, рөлге бөліп оқу	қолдану: комментарий жасау, іріктеп оқу, зерттеп оқу	ын қолдану: комментарий жасау, іріктеп оқу, талдап оқу	оқылым стратегияларын тиімді қолдана білу
7. әртүрлі ресурс көздерінен қажетті ақпарат алу	5.2.7.1 энциклопедиялар, балаларға арналған газет-журналдардан қажетті ақпаратты ала білу	6.2.7.1 энциклопедия, сөздік, балаларға арналған газет-журналдардан қажетті ақпараттарды алу, авторына сілтеме жасау	7.2.7.1 ғаламтор, энциклопедия, газет-журналдар, оқулықтардан алынған деректерді қолдану, авторына сілтеме жасау	8.2.7.1 ғаламтор, энциклопедия, газет-журналдар, оқулықтардан алынған деректерді дәлел ретінде қолдану, авторына сілтеме жасау	9.2.7.1 ғаламтор, энциклопедия, газет-журналдар, оқулықтар, ғылыми еңбектерден алынған деректерді дәлел ретінде қолдану, авторына сілтеме жасау

«Мәтіндегі ақпаратты түсіну» бөлімшесі мәтіндік және графиктік ақпараттарды түсіне білу, оларға интерпретация жасау дағдыларына арналған.

«Стильдік ерекшеліктерді анықтау» оқу мақсатымен жұмыс жасауда әр сынып сайын оқушылар белгілі бір стиль түрін, олардың тілдік және жанрлық ерекшеліктерін меңгеріп отырады. Осыған сәйкес мәтіндерді талдау жұмыстарын жүргізеді және аталған стильдер бойынша мәтін құрастыра білу дағдысын игереді.

«Мәтіннің жанрлық ерекшелігін ажырату» бөлімшесі түрлі жанрда (хат, хабарлама, жарнама, нұсқаулық, хабарландыру, хроника, хабар, очерктердің және кеңсе құжаттарының, қызметтік жазбалар, мақала, аннотация, презентация) жазылған мәтіндермен жұмыс жасай отырып, жанрлық ерекшеліктерін ажыратуға арналған.

«Оқылым стратегияларын қолдану» бөлімшесі әртүрлі жанрдағы көркем шығармаларды оқуға, қазақ әдебиетінің озық үлгілерімен танысуға арналған.

«Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау» бөлімшесі мәтіндердің тілдік ерекшеліктерін, құрылымын, рәсімделуін, мақсатты аудиторияға сай қызметін танытуға ұсынылған оқу мақсаттарынан тұрады. Оқушыларға тақырып бойынша газет-журнал, ғаламтордан мәтіндер беріледі. Қосымша ақпарат көздерінен алынған мәтіндерді оқи отырып, қажетті ақпараттарды табады.

«Әртүрлі ресурс көздерінен қажетті ақпарат алу» бөлімшесі әртүрлі дереккөздерден алынған мәтіндерді оқу, негізгі мәтінмен салыстыру үшін берілген оқу мақсаттарынан тұрады.

«Оқылым» бөліміндегі «Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау» бөлімшесінің «ауызекі және ресми стильдегі мәтіндердің тақырыбын,

мазмұнын, тілдік ерекшелігін салыстыру» оқу мақсатының жүзеге асырылуын қарастырайық.

Оқылымалды кезеңде мұғалім алдымен оқу мақсаттарымен таныстырады. Оқу мақсаттарында мәтіндердің тақырыбы мен түрлерін салыстыру ұсынылған. Мұғалім алдымен тақырып бойынша ой бөлісу сұрақтарын қояды. Оқушылар жұпта немесе топта сұрақтарды оқып, ойларын айтады. Талқылау аяқталған соң мұғалім оқушылардың жауабын тыңдап, мәтіннен алынған тірек сөздердің мағынасын түсіндіреді.

Мәтінмен жұмыс кезеңінде жалпы мазмұн түсіндіріледі. Оқу мақсаты мәтіндерді салыстыру болғандықтан, оқушылар алдымен әр мәтінді жеке оқып түсініп алады және мәтін бойынша жалпы мазмұнын түсінуге берілген сұрақтарға жауап береді. Егер мәтінде оқушыларға таныс емес сөздер кездессе, мұғалім түсіндіріп кетеді, қосымша сұрақтар қойып, мәтіндерді толық түсінгенін тексереді.

Осы кезеңде нақты ақпараттармен жұмыс жүргізіледі:

- оқу мақсаттарына сай оқушылар мәтіндерді берілген сұрақтар бойынша салыстыруы қажет;
- сұрақтар оқушылардан барынша нақты ақпараттарды, дәлелдерді табуды қажет етеді;
- оқушылар мәтіндердің мазмұнымен алдын ала таныс болғандықтан сұрақтарға жауап береді және мәтіндерді салыстырады;
- егер осы тапсырма оқушыларға бірден берілсе, оқушылар қиналып қалады.

Мәтіннен кейінгі кезеңде оқылым нәтижесіне бағытталған жұмыстар жүргізіледі. Оқушылар мәтіндермен толық таныс болғандықтан, оларға жазылым тапсырмасы ұсынылады. Постер дайындауға құрылған жазылым тапсырмасы оқушылардан мәтіндерден барынша көп ақпаратты қолдануды, шынайы өмірмен байланыс орнатуды қажет етеді. Яғни оқылым дағдыларынан жазылым дағдыларына ауысады.

Мәтіндерге салыстырмалы анализ жасау:

- оқушының негізгі оқылым және жазылым дағдыларымен қатар, пәндік теориялық білімін де жан-жақты көтеруге мүмкіндік береді;
- әр түрлі контекстегі мәтіндерді өздігінен түсініп оқи алады;
- оқығаны бойынша өзіндік қорытынды жасап, тың идеяларын өзгелермен бөлісе алады;
- оқылым және жазылым дағдыларын және синтез, анализ жасау, бағалау қабілеттерін жетілдіреді;
- коммуникативтік дағдыларын жағдаятқа сай дұрыс қолдана білуге үйретеді;
- ғылыми сараптама жасау дағдылары жетіледі.

Салыстырмалы талдау жұмыстары оқушылардың мәтіннің түрі, мақсаты, мазмұны, стилі мен тілін талдай отырып, тіл теориясын кешенді түрде меңгеруге ықпал етеді.

Оқылымның ішкі дағдылары:

мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу (skimming) – мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу;

нақты ақпараттарды табу үшін оқу (Scanning) – мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу;

детальді түрде оқу – әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқимыз;

сөз мағынасын контекстен ажырату – мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын түсіну (болжау) үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару;

мәтін құрылымын түсіну – мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім;

болжай білу – оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі;

мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіне тән ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ (листовка), хабарландыру, т.б.

Экстенсивті оқылым – үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды (роман, әңгіме) оқу.

Интенсивті оқылым – мәтіндегі сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін оқу. Мұндағы мақсат оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру.

Оқылым дағдыларын сыныпта қолдану:

- егер оқушы жоғарыда аталған дағдыларды (оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым) өз ана тілінде меңгерген болса, онда оқушыға ол дағдыларды екінші тілде қолдану оңайға түседі. Оларды екінші тілде қалыптастыру көп жағдайларда қиынға түседі. Сол себепті төрт тілдік дағдыны әуелі ана тілінде қалыптастырған дұрыс;

- мәтінді түсіну үшін оқушыларға өз білімдерін пайдалана білдіру мақсатында сабақтың кіріспе бөлімінде жаттығулар ұйымдастыруға болады. Жаттығулар мәтіндегі суретпен немесе тақырып мазмұнын болжаумен байланысты болу мүмкін. Сонымен қатар, миға шабуыл жаттығуын да қолдануға болады, яғни тақырыпқа байланысты идеялар, сөздер немесе оқушылардың тәжірибесін тақтаға жазу, кейін оқып болған соң салыстыру.

- сонымен қатар мәтін оқушылардың жасына, тілдік деңгейіне сай дұрыс таңдалуы қажет. Мазмұны қызықты етіп алынған мәтін оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Егер мәтіндегі сөйлем

құрылысы тым күрделі болса, онда ол оқушыларға түсінуге тым қиын болуы мүмкін.

Оқу нормативтері бойынша ұсынымдамалар

5-9-сыныптардағы оқу жылдамдығы

Ана тілдің қадірін түсіну туған тілінде жазылған кітап оқудан басталады. Өйткені оқу — ойлау мен ақыл-ой дамуының қайнар көзі. «Оқуды тоқтатқан адам, ойлауды тоқтатады», - дейді Дени Дидро.

Сол себепті де бастауыш сыныптан-ақ негізі қалануы тиіс маңызды міндеттің бірі - оқушылардың оқу дағдысын дұрыс қалыптастыру. Оқу дағдысын дұрыс қалыптастыру мынадай талаптардан туындайды:

1. Оқу техникасы (дұрыс, тез қабылдау және сөздерді дыбыстау).

2. Мәтін мазмұнын түсіну (негізгі ойды, мазмұнын ажырату). Бұл екеуі бір-бірімен тығыз байланысты. Өйткені оқу техникасын жетілдірмей – түсіну, дұрыс оқу жүзеге аспайды.

Оқу жылдамдығын дамыту – мәтіндегі сөздерді қалай болса, солай бастырмалатып немесе сөздердің ара жігін айырмай оқу емес. Бұл – оқығанды түсінетіндей қалыптағы шапшандықпен оқу. Оқушы – кішкентай оқырман. Жылдам оқудың жай оқудан өзіндік ерекшелігі бар. Жылдам оқитын, «оқырман» мәтіннің құрылымы мен маңызына тез бойлап, оның мағыналық бөліктерін пайымдап, салыстыра алады. *Оқу жылдамдығы* дегеніміз – белгілі бір уақыт ішінде оқылған мәтіннің көлемі. Оқу жылдамдықтарын тексеру кезіндегі оқып шыққан мәтін бөлігінің мазмұнын қабылдаулары төмен болғандықтан, оқушылардың оқу машықтарын жетілдіру және оқу дұрыстығын қалыптастыру үшін оқушылардың оқу машықтарын тексеру мен бақылауды жаңа үлгіде қарастыру қажет болады. Оқу дағдысының қалыптасуы оқушыларға ұсынылатын материалдың түсініктілігіне, жеңілдігіне және қызықтылығына байланысты. Баланың мәтінді дұрыс түсініп, шапшаң және мәнерлеп оқуға үйрету мәтін бойынша жұмыс дұрыс жүргізілгенде ғана сабақ өзінің нәтижесін береді, тиімділігі артады, *оқу сапасы* жақсарады.

Қандай да болмасын дағдыға бала басқалармен қарым-қатынас жасау барысында үйренеді. Бала үлкендердің істеген әрекеттерін көріп бақылап, оған еліктейді, кейін оны өзі істей бастайды. Баланың эстетикалық талғамын дамыту ертегі, көркем әңгіме, өлең, оқу, сурет, музыка т.б. арқылы іске асырылады. Оқушының бастаған істі аяқтап шығу, көздеген нәтижеге жету, ұқыптылық, уақытты дұрыс пайдалану т.б. мінез-құлық саналары тәрбиелене бастайды.

Оқу жылдамдығы – оқушы тұлғасының қалыптасуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Оқытудың екінші негізгі кезеңінде де оқушылардың оқу жылдамдығын қалыптастыру жалғасады: алайда 5-9-сыныптарда түсініп оқуға емес шапшаң оқу мен мәнерлеп оқуға басты назар аударылады.

Оқудың 2 түрі бар: дауыстап оқу және ішінен оқу. Оқудың екі түрі де мынадай талаптарға сәйкес болуы тиіс:

1) *дұрыстығы;*

2) *түсініктілігі;*

3) *жүгіртін оқу*.

Дауыстап оқуға мәнерлеп оқу талабы да қойылады.

Дұрыс оқу – бұл мәтіннің дыбыс жағының қатесіз және бір қалыпты айтылуы.

Түсініп оқу оқырманның мәтін мазмұнын анық, терең түсінуінен көрінеді.

Жүгіртін оқу деп оқу кезінде қабылдаудың саналылығын қамтамасыз ететін және қарқынына сәйкес келетін оқу қарқынын атайды.

Мәнерлеп оқу – бұл оқырман өзінің даусымен автордың ойы мен оқылған мәтінге өз көзқарасын білдіре білуде көрінетін дауыстап оқу сапасы.

Оңтайлы оқу – бұл ауызша сөйлеу жылдамдығымен оқу, яғни қарқынмен минутына 120-дан 150 сөзге дейін оқу.

Түсініп оқу дегеніміз оқушының оқыған мәтіннің мазмұнын анық, терең ұғынуы болып табылады. Бұл әр сөздің, сөйлемнің мағынасын түсінуден, әр бөлімді логикалық, психологиялық байланыстырудан келіп шығады. Оқығанын толық түсіну оқушылардың мәтіндегі басты ойды айыра алуларынан, оның мазмұнына өзінің көзқарасын білдіруінен көрінеді.

Түсініп оқуда оқушылардың назары шығарманың идеялық мазмұнына аударылады. Түсініп оқу барысында оқушыларды елес, ұғым, бейне, жоғары сезімдер пайда болады. Түсініп оқуды жүзеге асыруда қиыннан күрделіге қарай принципі сақталады.

Шығарманың идеялық мәні мен мазмұнын оқушыларға ұғындыру үшін сөздік жұмысын жүргізудің пайдасы бар.

Мәнерлеп оқуда зор рөл атқаратын *интонация*. *Интонация* – сөйлеу сазы. Ол сөйлеудің ритмі мен үнін, дауыстың бірде жоғарылап, бірде төмендеуін білдіреді. Интонация мына элементтерден тұрады: сөз бен ой екпіні, сөйлеудің қарқыны, ритмі, паузасы, сазы. Шығарманы, мәтіндерді оқуда сөзге екпін қойып оқудың мәнерлі оқуға ықпалы зор.

Көптеген ғасырлар бойы адамның артикуляциялық аппараты дәл осындай жылдамдыққа үйреніп қалды, мәтінді дәл осындай жылдамдықта жақсы түсінуге болады.

Үш аспекті бөліп көрсетуге болады: оқыту, дамыту және тәрбиелеу аспектілері.

Әртүрлі аймақтардағы мектептердің тәжірбиесінде минутына оқу жылдамдығы өте төмен болғаны анықталған, 40 сөз оқитын 5-9-сынып оқушылары кездескен. Мұндай жылдамдықпен, әдетте, 1-сынып оқушылары оқиды. 9-сыныпта үй тапсырмасы орта есеппен бір күнде шамамен оқулықтың 8 бетін немесе 6500 сөзді құрайды. 6500 сөзді минутына 40 сөз оқу жылдамдығына бөлеміз. Сонда үй тапсырмаларының мәтіндерін бір рет оқып шығу үшін 162 минут немесе шамамен 3 сағат (2,7 сағат) қажет. Бірақ мұндай оқу техникасымен, әрине, оқушы оқулықта жазылғанды бірден түсінбейді. Оған мәтіндерді кем дегенде 3 рет оқып шығу керек, бұл дегеніміз – 9 сағат оқу уақыты, мектепте 6 сағат қажет. Міне, 15 сағаттық жұмыс күні. Бірақ оған қоса жазбаша тапсырмалар бар.

5-сыныпта бастауыш сыныптардағыдай оқу жылдамдығын тексеруді бақылап отыру қажет. Бақылау мақсаты тез, жылдам оқу емес түсініп оқу болатынын ескерген жөн.

5-9-сыныптардағы оқу жылдамдығына қойылатын талаптар

Мәнерлеп оқу, логикалық екпінді ең маңызды сөздерге қойып оқу. Оқу барысында сөз бұзылмай, автордың айтатын ойы дұрыс жеткізіледі.

2.4-кесте – 5-9-сыныптардағы оқу жылдамдығының нормасы

Сыныптар	Міндетті деңгей	Мүмкіндік деңгейі
5-сынып	105 – 115 сөз	110 – 120 сөз
6-сынып	115 – 125 сөз	120 – 130 сөз
7-сынып	125 – 135 сөз	130 – 140 сөз
8-сынып	135 – 145 сөз	150 – 160 сөз
9-сынып	145 – 155 сөз	170 – 180 сөз

Жаңартылған білім мазмұнына орай оқу дағдыларына қойылатын талаптар біршама өзгерді:

2.5-кесте – Оқу дағдыларына қойылатын талаптар

Сынып тар	Тыңдалым		Оқылым	Жазылым	Айтылым	
	тыңдалым ұзақтығы	мәтіндегі сөз саны			диалог	монолог
5	3-5 минут	200-300 сөз	300-400 сөз	150-200 сөз	6-8 сөйлем	8-10 сөйлем
6	3-7 минут	300-500 сөз	300-500 сөз	200-250 сөз	8-10 сөйлем	10-12 сөйлем
7	5-9 минут	300-700 сөз	500-700 сөз	250-300 сөз	10-12 сөйлем	12-14 сөйлем
8	5-11 минут	500-900 сөз	500-800 сөз	300-350 сөз	12-14 сөйлем	14-16 сөйлем
9	5-13 минут	500-1000 сөз	500-900 сөз	350-400 сөз	12-14 сөйлем	14-16 сөйлем

Оқу жылдамдығын тексеру рәсімі қалыпты жағдайда, ізгі ниетте өтуі қажет.

Оқушы мәтінді оқып отырғанда ескерту жасалмау қажет, оқып отырған оқушыны 1 минутта оқыған сөздерін санау үшін тоқтатпау керек, барлық оқушылардың көзінше ауызша оқушының оқу деңгейіне баға беруге болмайды. (ауызша немесе журнал).

5-9 сыныптарда оқу жылдамдығын тексерудің ерекшеліктері

Оқу жылдамдығын тексеруге арналған мәтіндер төмендегі талаптарға сай болуы қажет:

- нақты сюжеттік негізінің бар болуы;
- күрделі емес құрылымда құрылған сөйлемдерден тұруы қажет;

- мәтіндер диалогтерден, өлең жолдарынан, түсініксіз сипаттаулардан болмауы керек ;
- оқушыларға таныс сөздерден тұруы қажет;
- мүмкіндігіне қарай эмоционалдық қарым-қатынастан бейтарап болуы керек.

Оқу жылдамдығына талдау жасау барысында ескеріледі:

- оқу тәсілі;
- оқу қарқыны;
- оқу сауаттылығы;
- түсініп оқуы;
- мәнерлеп оқуы.

Оқу жылдамдығын тексеруге таңдалатын мәтіндер бала танымына жақын, етене таныс, күнделікті қарым-қатынас жасап отырған ортаға байланысты таңдалады. Мәтіндер қызғылықты, қоршаған орта мен табиғатты терең тануға ықпал ететін, дүние танымын кеңейтетін, ұлттық рухты көтеретін, батырлыққа, ерлікке жетелейтін, баяндалатын іс-әрекет пен оқиғалар сабақтаса байланысқан, бірін-бірі толықтыратын болып келу жағы қарастырылады.

Оқу жылдамдығын тексеру барысында мына төмендегі материалдарды пайдалануға болады:

- 1) жыл мезгілдері және олардың бір-бірінен өзгешеліктері, ерекшеліктері;
- 2) оқушылардың өз бастарынан кешкендері;
- 3) оқыған кітаптары, естіген әңгімелері, көрген кинофильмдері;
- 4) қоршаған орта мен табиғатты бақылаудан алған әсерлері мен ой-пікірлері;
- 5) балалардың еңбек әрекеттері, ойындары;
- 6) отбасы, ауылы, туған өлкесі;
- 7) үй жануарлары және олардың қасиеттері;
- 8) жабайы аңдар және құстар;
- 9) түрлі кәсіп жайында;
- 10) туған елдің тарихы, ұлы ойшылдары мен ақын-жазушылары, билері мен батырлары т.б. [15]

Оқу жылдамдығын тексеруге арналған үлгі мәтіндер:

5-сынып: «ІЗДЕНУ»

Ермек пен Әсия бір сыныпта оқиды. Пәндер бойынша үлгерімдері жақсы. Бүгін де ана тілінен тест тапсырған. Бұл тесттің ерекшелігі – іздену қажет. Оны апайы айтты.

– Тестегі сұрақтарға жауапты ана тілі оқулығынан табуға болады. Тек талмай іздену керек, – деді.

Ермек те, Әсия да тест сауалдарына сай жауаптарды белгіледі. Өз ойларынша дұрыс. Әсияның тестке қайтарған жауаптары түгелдей дұрыс болып шықты.

– Ұқыппен даярлағаның көрініп тұр. Өз бетіңше жауап іздегенің байқалады.

– Ал, Ермек сен ғұлама ғалым әл-Фарабидің туған жерін дұрыс белгілемепсің?

– Апай, ондай сұрақтың жауабын таба алмадым. Содан соң, күмәнданғаным рас.

– Мен сендерге үнемі айтамын ғой. Іздену керек деп. Ізденіс қана өз жемісін береді, – деді апай сыныптағы оқушыларға өз сөзін нықтай түсіп. (110 сөз)

6-сынып: «ЕКІ САУЫСҚАН» (мысал)

Бірде аңшының әкесі қатты ауырып қалады. Емшілердің бірі:

– Егер де әкеңе сауысқанның өтін ішкізсең, ауруынан құлан таза жазылып кетеді, – дейді.

Аңшы емшінің айтқанын орындамақ болады. Бір кезде үйінің жанындағы ағаш қораның үстіне екі сауысқанның қатар келіп қонғанын байқайды.

Аңшы мылтығын оларға кезеп, шүріппені басып қалды. Сауысқанның бірі ағаш қораның арғы тасасына құлап түсті. Екіншісі ұзап ұшып кетпей, сол тұсқа айналсоқтап қайтадан ұшып келді.

Аңшы ағаш қораның арғы бетіне барғанда аман қалған сауысқанның оқ тиіп, жаралы болған сауысқанды тұмсығына іліп, ары қарай сүйрелеп, әкетіп бара жатқанын байқайды.

– Апырым-ай, – дейді аңшы қайран қалып, – сауысқандарды өте сақ деуші еді. Олар сонымен бірге бір-біріне өте мейірімді екен-ау. Жаралы серігін жолда қалдырғысы келмей, өлермен халде өзімен бірге әкетіп бара жатқанын қарасаңшы!

Аңшы сол күні алғаш рет емшінің айтқан сөзін орындауға шынайы пейіл танытпады. (130 сөз)

7-сынып: «ҚАЙЫРЫМДЫ ӘПКЕ»

Гүлнәр мен Дәурен үйде қалды. Мамасы жұмысқа кетерде, малға уақтылы шөп салуды Дәуренге ескертті.

Гүлнәр үй ішін сыпырды, еденді таза шүберекпен сүртті. Терезе алдында өсіп тұрған үй гүлдеріне су құйды. Дәурен достарымен бірге балық аулауға кетті. Ауыл жанындағы өзеннен он шақты балықты түске дейін қиналмай-ақ ұстады.

Су бетіндегі қалытқы тұңғиыққа тастай батып кеткенде, қармағына іліккені жайын балық болатын. Дәурен бұған мәз. Балық аулаймын деп күннің түс ауып кеткенін Дәурен кеш байқады. Мамасының сөзі есіне түсті:

–Ау, достарым, мен үйге қайттым. Мамам «малға шөпті уақтылы бер» деген еді, – деп ұстаған балықтарын жинастыра бастады.

Үйге кірерде Дәурен ең алдымен малды қораға қарай бұрылды. Қора ішінен байқағаны – екі сиыр алдындағы мол шөптен жеп тұр.

– Дәурен, балықты көп ұстапсың ғой, – деді Гүлнәр.

– Балықтың қызығына түсіп, кеш келдім.

– Сен кешіккен соң, малдарға шөп салып қойдым.

– Рақмет, Гүлнәр, – деді Дәурен ризашылығын білдіріп. (140 сөз)

8-сынып: «КҮН МЕН АЙ»

Өте ерте заманда Жер – Ананы Күн мен Ай айналып жүріпті.

Күн соңынан сансыз күндер, жыл соңынан жүздеген жылдар өтіпті. Бірде Күн мен Ай бір сұрақтың шешімін таба алмай, өзара өкпелесіп қалады.

– Күн жақсы ма, Ай жақсы ма?

Күн айтады: – Мен Жер бетіне сәуле, жылу таратамын. Адамдар ерте тұрып еңбек етеді.

Ай да уәжді сөзден қалыспайды: – Мен Ай десе аймын. Сен айналаны қараңғыға бояған сәтте түндерді аппақ нұрға бөлеймін. Ақындар айлы түнде жүрегіне жақын жанды өлеңі мен жырына өрнектеп қосады.

Күн мен Айдың өзді-өзін мақтай сөйлеген лебіздерін Жер – Ана байыппен тыңдап, былай депті: – Күнім мен Айым, сендер болмасаң, мен бусанып жатпас ем. Көсегем көгермес еді. Бірің жылу дарытып, топыраққа түскен дәнге жан бітіресің. Ал Ай болса, мызғыған тіршілікке сұлулық әкеледі. Шаршаған жанға қуат дарытады. Сондықтан екеуің де маған қымбатсыңдар.

Жер – Ана толғана тұрап: – Менің бағыма орай Күн мен Ай мәңгі жасай беріндер, – деді. Күн сол сәтте сәулесін молынан төге түсті. Ай да сол мүлгіген түні төңіректі керемет сұлулыққа бөледі. (160 сөз)

9-сынып: «ЕКІ БОЗТОРҒАЙ»

Ерте, ерте, ертеде кең далада екі бозторғай балапаны жұмыртқаны жарып шығып, дүниеге келіпті. Сайын дала төсінде көктен себелеген күн нұры олардың бойына қуат беріп, тезірек өсуіне жәрдем етіпті. Қос бозторғай балапанының түр–түсі бірдей болғанымен, мінездері ұқсамапты. Екеуі жиі-жиі шекісіп қалады екен. Ұрыс-жанжалды үнемі бірінші бастағанына қарамай, ежелері «пысық» деп, мінезі шадыр балапанын жақсы көріпті. Бір жаққа бармақ болса, қасына соны ертіп, момын балапанын ұяда қалдырып кетеді екен.

Көктем шығып, ағаштар жаңа-жаңа бүр жара бастағаннан-ақ, құс біткен алуан түрлі әнге басыпты. Айналадағы тіршілік иелері бұлбұлдың жүрек тебіренер әдемі әуеніне тәнті болыпты. Таудың биігіне ұя салып, жер бетін зеңгір көктен шолып, қалақтап жүретін бүркіттің саңқылдаған батыл даусынан бойларына күш жинапты.

Бірде ән салу кезіндегі өз дегенінен қайтпайтын бозторғайға тиіпті. Ол әркімге бір еліктеп, бірде бұлбұлға, бірде қарлығаштың даусына ұқсас әуенге басты. Бұл ән әуені құстарды зеріктірді.

Осы мезетте кең далада шырылдай жөнелген дауыс естілді. Әсем бұлбұл да, қыран бүркіт те, аппақ төс қарлығаш та нәзік, мұңды, сағынышқа толы ән ырғағына елітіп тыңдай қалыпты.

– Маған ән салуды туған далам, жұлдызды түндері мен сыбдыр қаққан өзені үйретті. Осы алтын бесігімде ешкімге еліктемей өстім (180 сөз).

Мұғалімдерге қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы екіталай. Осы орайда халқымыздың көсемі *Ахмет Байтұрсынұлының «Мұғалім әдісті көп білуге тырысу керек, оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдану керек»* деген сөзі әр маманның жадында болу керек.

Оқыту технологиясының өзін мұғалім түрліше іске асыруы мүмкін. Бұл жерде технологияны жүзеге асырушы тұлғаның компоненті, белгілі бір ерекшеліктері елеулі ықпал етеді, сонымен бірге оқушы әрекеті – оның қабылдауы, ынтасы, құштарлығы негізгі рөл атқарады.

Оқылымға арналған сабақ құрылымы төмендегідей:

оқылым алдындағы тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған жаттығулар, сөздерді алдын ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою;

оқылым тапсырмасы: әртүрлі оқылым дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар (сұрақтар). Алғашқы жаттығулар жалпы мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі жаттығулар нақты ақпаратты табуға арналуы тиіс;

оқылымнан кейінгі тапсырма: мәтінде көтерілген мәселеге, ақпараттарға байланысты талқылау сұрақтары. Мұндағы сұрақтар олар үйренген жаңа сөздерді, мәтінде кездестірген сөздерді қолдана отырып, жауап бере алатындай ұйымдастырылуы қажет. Сонымен қатар сұрақтар оқушылардың өмірлік тәжірибесімен де байланысып, өз көзқарастарын білдіруге мүмкіндік бере алатындай жасалуы керек.

Мәтінмен жұмыс, мәтінді талдау – оқылым дағдысын жетілдірудің негізі.

Мысал ретінде оқылым дағдысына арналған сабақ үлгісін қарап көрейік:

Оқылым және мәтін талдауға А және Ә мәтіндері берілуі мүмкін.

А мәтіні – Ахмет Байтұрсыновтың тіл тазалығы туралы мақаласы.

Ә мәтіні – тіл туралы блогта жазылған пікір.

Оқушылар екі мәтіннің тілі мен стилін, формасын, ұқсастығын және айырмашылығын сараптауы тиіс.

Мұғалім мәтін үзінділерін алған кезде оқушылардың жас ерекшелігіне сай сөз көлемін, ақпараттық-мазмұндық идеясын ескеруі тиіс.

Оқылым және мәтінді талдау.

Төменде берілген мәтіндердің бірі - Ахмет Байтұрсыновтың 1926 жылы жазылған тіл өнері туралы мақаласынан үзінді, ал екіншісі - 2011 жылы жазылған блог авторының қазіргі қазақ тілі туралы пікірі. Мәтіндер әр түрлі кезеңдердегі қазақ тілінің даму үрдісінен көрініс береді.

Тапсырма:

Екі мәтінді салыстырып, олардың тілі мен стилін, формасын, ұқсастығын және айырмашылығын сараптаңыз.

А мәтіні: Ахмет Байтұрсынов, Тіл тазалығы, 1926 ж.	Ә мәтіні: Тіл туралы блогта жазылған пікір, 2014 ж.
Тіл тазалығы Тіл тазалығы дейтініміз - ана тілін басқа тілдің сөзімен шұбарламау. Басқа тілден сөз тұтыну қажет болса, жұртқа сіңіп, құлақтарына үйір болған, мағынасы халыққа түсінікті сөздерді алу қажет. Орыстың жақсы жазушыларын алсақ, олар көбінесе мына түрлі сөздерден қашқан:	Басқа тілден сөз алу тіл дамуында айтарлықтай орын алатын үрдіс. Басқа тілден келген сөздер екі тіл қауымдастығы арасындағы мәдени қарым-қатынастың нәтижесі деп санайды зерттеушілер. Сөз алу екі жақты болуы мүмкін. Мысалы, қандай да бір түсініктің немесе заттың мүлдем басқа мәдениеттен келуі. Бұған араб және парсы

а. Ескірген сөздерге жоламаған. э. Жаңадан шыққан сөздерден қашқан. б. Өз тілдерінде бар сөздің орнына басқа жұрттан сөз алумен қашқан. в. Жергілікті сөздерге, яғни бір жерде айтылып, бір жерде айтылмайтын сөздерге жоламаған. Қазақ әдебиеті қатып, пісіп жетпеген уақытта біз қазақ сөзін ескі, жаңа деп талғамаймыз, жергілікті сөз екен деп оған қатал қарап, қашып тұрмаймыз. Жалғыз-ақ, біздің мықтап қашатынымыз - жатшылдық (жат сөзшілдік) болуы тиіс. Себебі біз сияқты мәдениет жемісіне жаңа аузы тиген жұрт өз тілінде жоқ деп мәдени жұрттардың тіліндегі даяр сөздерді алғыштап, ана тілі мен жат тілдің сөздерін араластыра-араластыра ақырында ана тілінің қайда кеткенін білмей айрылып қалуы ықтимал. Сондықтан мәдениет жұрттардың тіліндегі әдебиеттерін, ғылыми кітаптарын қазақ тіліне аударғанда пән сөздерінің даярлығына қызықпай, өз ана тілімізден қарастырып, сөз табуымыз керек. Сонда біздің әдебиетіміздің тілі таза болып, жоғарыда айтылған талғау салтының шарты орындалады.	тілдерінен басқа тілдерге тараған ‘шахмат’ (шах өлді) ойыны және оның атауы жақсы мысал бола алады. Бірақ, көп жағдайда бұл үрдіс бір жақты болып кетеді. Бір жақтылық – екі тіл қауымдастығының біреуінің қандай да бір артықшылыққа ие болуының көрсеткіші. Яғни, «сөз беруші» жақ ие болып отырған түсініктер мен дүниелердің «сөз алушы» жақты қызықтыратын, құнықтыратын күшке ие болуы. Сонымен, оқырманның назарын қазақ тілшілері мен ғаламтор қолданушылары кеңінен қолданып жүрген <i>глобалды</i> және <i>контент</i> сөздеріне аудармақпын. Қазақ сөздік қорында <i>глобалды</i> деген сын есімге <i>жаһандық, ауқымды, дүниежүзілік</i> деген баламалар жетіп жатыр. Сонда бұл бөтен сөзді қабылдаудың қажеттілігі бар ма?
---	--

Білім алушылардың оқылым дағдыларын зерттеп оқу стратегиялары арқылы дамытуға болады.

Зерттеп оқу – оқушыдан тек оқылым мазмұнын түсініп қана қоймай, негізгі ойды автор көзқарасымен бірге байланыстыра талдау, дерек пен фактіні ажырату, себеп пен салдарды анықтау, өмірмен байланыстыру, көтерілген мәселені талдау, өз пікірін білдіру және дәлелдеу, тұжырым шығару, артықшылығы мен кемшілігін саралау, автор ойын бағалау, проблемалық сұрақтар арқылы зерттеу секілді дағдыларын қамтитын оқылым стратегияларының бірі.

Зерттеп оқу стратегияларын қолдану үшін мұғалімдер мыналарды білуі тиіс:

✓ Зерттеп оқу стратегияларының өзге оқылым стратегияларынан (шолып оқу, жүгіртпе оқу, рөлге бөліп оқу, іріктеп оқу) айырмашылығын ажырату;

✓ Зерттеп оқу стратегияларын қолдану мен ұйымдастырудың негізгі қадамдарын білу;

✓ Зерттеп оқу стратегиясы бойынша ұсынылатын тапсырмаларды айқындау.

Жүргізілу барысы:

1. Әр қатысушы сағат 3, 6, 9, 12-де кездесетін досын таңдайды.

2. Уақыт айтылған сайын әр қатысушы уақытқа сай кездесетін досын табады, кездесу орнына (жұбына) бару сұралады.

3. Әр белгіленген уақытта жұптарға тапсырма беріліп, жұптар ой бөліседі.

4. Сонда бір қатысушы 4 досымен жұптық талқылауға түсіп, тәжірибе алмасады.

Зерттеп оқу стратегияларын қолдану мен ұйымдастырудың негізгі қадамдары мынадай:

1-қадам.

Зерттеп оқу стратегиясы бойынша мәтінді өте мұқият таңдай отырып ұсыну қажет, себебі түсіну және білу деңгейін қамтитын мәтіндер көбіне зерттеп оқуға сәйкес келмейді. Зерттеп оқу стратегияларына арналған оқылым мәтіндері төмендегідей аспектілерді қамтуы тиіс:

Дискурсивті мазмұндағы оқылым мәтіні, бұл оқушының жан-жақты, екі жақты көзқарастағы мәтіндерді зерттеуі өзіндік қорытынды шығаруына көмегін тигізеді;

Өзекті проблемалық оқылым мәтіні – оқушы көтерілген проблеманың себебі мен салдарын, шығу жолдарын тұжырымдап шығара алатындай мүмкіндік жасаған дұрыс;

Астарлы ой мен ирония, сатира бар оқылым мәтіні болуы қажет. Себебі, оқушы автордың негізгі ойын әрбір сөз, сөйлем, абзац астарынан анықтап, мысал келтіру арқылы автор көзқарасын, ойын талдау қажет;

Сандық көрсеткіштер мен аргументтер қамтылатын оқылым мәтіні, мұнда оқушы ұсынылған тақырыптағы мәтінді толық зерттеп, артықшылығы мен кемшілігін, мүмкіндігі мен қауіп-қатерін нақты анықтайды;

Сараптама мен болжам қамтылған оқылым мәтіні арқылы оқушы оқылым мәтінін зерттей отырып, автор ойын бағалайды, өз болжамымен автор ойын байланыстыра алады.

2-қадам.

Мәтін таңдалынғаннан кейін әдістерді іріктеу қажет. Оқушының зерттеушілік-жобалаушылық қабілетін дамыту үшін мәтінге лайық әдістер таңдалу қажет. Мысалы, көтерілген мәселені талдау, себебін анықтау, шешу жолдарын ұсыну секілді мазмұндағы зерттеп оқу тапсырмасы үшін *«Мәселелерді зерттеу ағашы»*, *«FILA»*, *«Мәселе-себеп-салдар айналмасы»* әдісін пайдалануға ыңғайлы және пайдалы.

Негізгі ойды анықтау, пікірін білдіру, көзқарастарды талдау, аргумент келтіру мақсатындағы оқылым тапсырмасы үшін *«Ой-пікір-дәлел-қорытынды»*, *«Дербес пікір»*, *«Пікірлер алаңы»* әдістері көбірек сай келеді.

Автордың ойын бағалау, тұжырым шығару, болжам жасау, артықшылығы мен кемшілігін саралау, проблемалық сұрақтар арқылы зерттеу секілді оқылым тапсырмалары үшін *«Логикалық мағынаға негізделген эвристикалық жобалау технологиясы»*, *«Форсайт»*, *SWOT-талдау*, *«5 проблемалық сұрақ және жауап»*, *«Блум түймедағы»*, *«Журналистік сауалдар»* әдістерін қолдану тиімдірек.

3-қадам.

Мәтін, әдіс таңдалғаннан кейін оқушының зерттеп оқу алгоритмін, фокусын нақты нұсқау арқылы дұрыс ұйымдастыру қажет.

Зерттеп оқудың мынадай әдістері бар:

• «Логикалық мағынаға негізделген эвристикалық жобалау технологиясы»;

• «Форсайт»;

• «Себептер мен салдар айналасы»;

• «Мәселелерді зерттеу ағашы»;

• FILA;

• SWOT-талдау;

• «Ой-пікір-дәлел-қорытынды»;

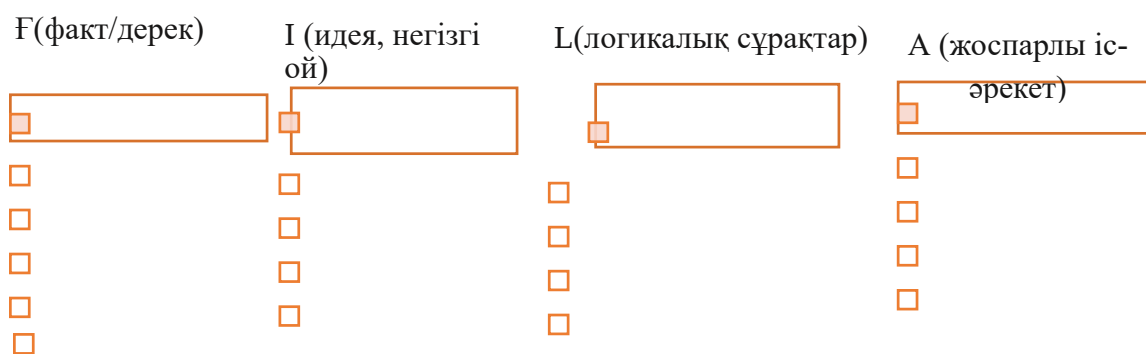
• «Журналистік сауалдар»;

• «Блум түймедағы».

Зерттеп оқудың аталған әдістеріне жеке-жеке тоқталайық:

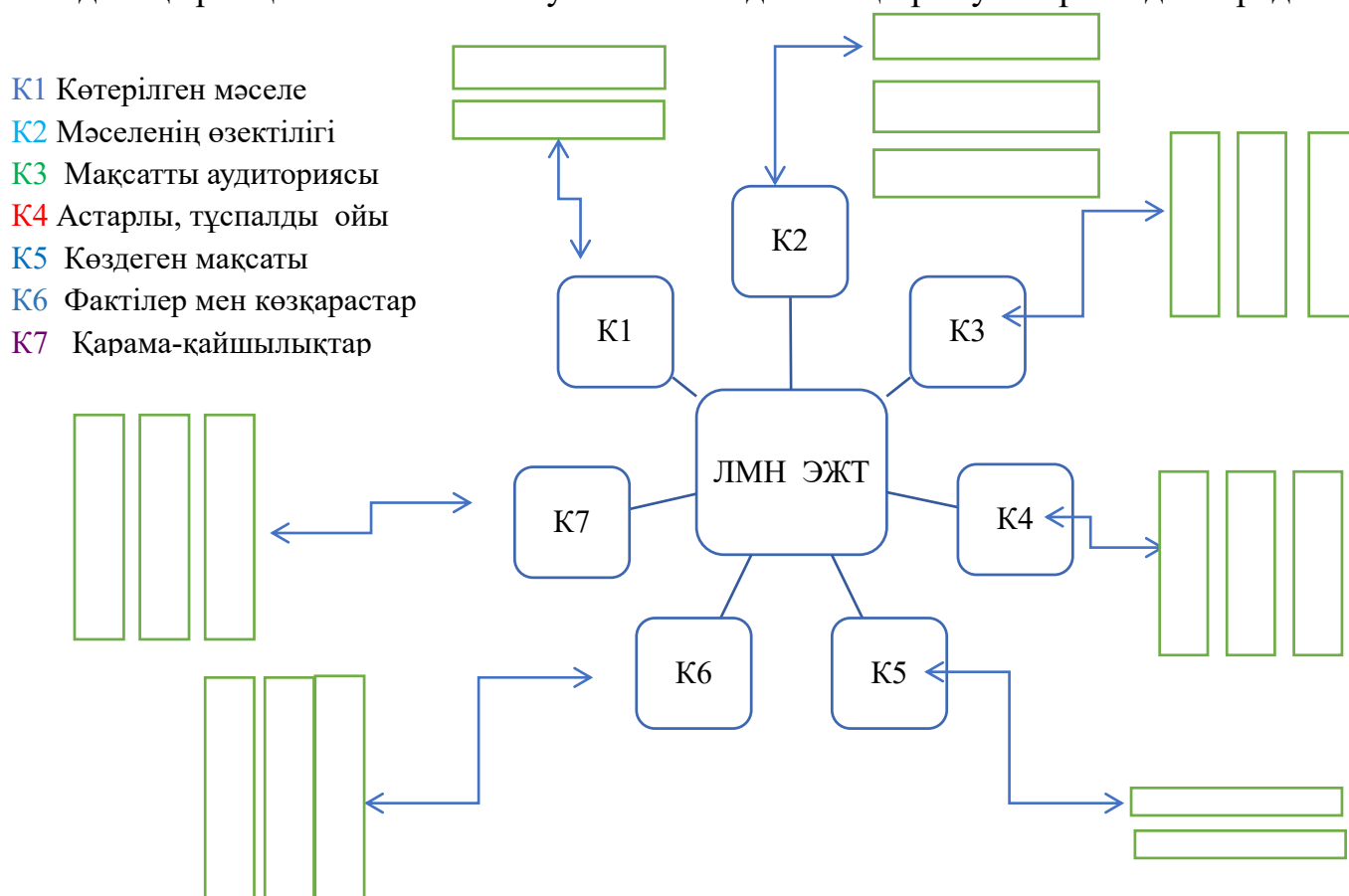

2.1-сурет – «Мәселелерді зерттеу ағашы» әдісі

2.2-сурет – «FILA» әдісі

Зерттеп оқу әдісінің келесі түрі – «Логикалық мағынаға негізделген эвристикалық жобалау технологиясы» әдісі. Бұл әдісті қолдана отырып, білім алушылар мәтінде көтерілген мәселені, мәселенің өзектілігін, мақсатты аудиториясын, астарлы, тұспалы ойларды, көздеген мақсаттарды, фактілер мен көзқарастарды, қарама-қайшылықтар мен өз ой-пікірлерін жазып шығады. Бұл әдістің артықшылығы білім алушыға мәтінді толық түсінуге мүмкіндік береді.

2.3-сурет – «Логикалық мағынаға негізделген эвристикалық жобалау технологиясы» әдісі

2.4-сурет – «SWOT-талдау» әдісі

2.6-кесте – «5 проблемалық сұрақ және жауап» әдісі

Сұрақ	5	Жауап
Не себепті?		Себебі,
Неге?		Себебі,
Неліктен?		Себебі,
Ненің салдарынан?		Себебі,
Не үшін?		Себебі,

Жазылым – төрт дағдының бірі және ол өнімді дағдылар қатарына жатады.

Жазылым дағдысын қалыптастырудың бірнеше жолдары бар. Солардың ең бастылары –продуктивті жазылым және жазылым үдерісі.

Егер жазылымды үлгі беру арқылы үйретсек, мұны продуктивті жазылым деп атаймыз. Яғни мұғалімдер жазылым түрлерінің үлгісімен таныстырып, мәтінмен жұмыс жасатуы керек. Белгілі бір жазылым үлгісі оның мазмұнымен, лексикасымен, стилімен және құрылысымен таныс болуға көмектеседі. Сонымен қатар, үлгілер оқушыға қалай жазуы керек туралы идеяны да береді.

Ал егер мұғалім оқушыларға жазылымның барлық қадамдарымен жұмыс жасауды қамтамасыз етсе, бұл жазылым үдерісі деп аталады. Толығырақ айтқанда, жазылымды жоспарлаудан бастап, алғашқы нұсқасын жаздырту, түзету, тексеруге дейінгі оқушылардың әрекетін ұйымдастыру. Бұл оқушыларға жазылымның әртүрлі аспектілерімен әртүрлі уақытта жұмыс жасай білуге дағдыландырады. Мысалы, жоспарлау кезеңінде идеяларды ойлап табады және ұйымдастырады, алғашқы нұсқасын жазу кезеңінде өз ойларын жеткізу үшін қажетті сөздерді, сөйлем құрылымдарын іздейді, түзету және тексеру кезеңінде жазылымның ұйымдастырылуы, сауаттылығы, ондағы идеяларды бағалауға, яғни өз жұмысының артықшылығы мен кемшіліктері туралы ойлануға мүмкіндік береді.

Жазылым – бұл оқушылардан үйлесімді мәтін құру үшін көптеген күрделі дағдыларды меңгеруді талап ететін міндет. Дегенмен, оқушылар өздері меңгерген шеберліктерін үнемі көрсете бермейді, өйткені жазу барысында олар өз назарларын басқа дағдыға шоғырландырып, бай сөздік қорын көрсету

мақсатында тілдік құралдарды қолданамын деп, тыныс белгілерін назарсыз қалдыруы мүмкін.

Флауэр мен Хайс жазу үдерісін авторлар шығарма жазу кезінде жүзеге асыратын ойлау үдерістерінің ерекше жиынтығы деп мәлімдейді. Иерархиялық тұрғыдан бұл өте көпдеңгейлі процесс, әрі ол процестер өзара орын ауыстыра беруі мүмкін; жазушының бірнеше мақсаттарымен басқарылатын ойлаудың нысаналы үдерісі болып табылады және жазушы өз еркіне қарай мақсаттарын екі негізгі тәсілмен таңдайды: жоғары деңгейлі мақсат және жазушының мақсатты қалай іске асыратынын көрсететін қосымша мақсат белгілеу, екіншісі, жазу барысында үйренгендерін ескере отырып, арасында басты мақсатты өзгерту немесе мүлде жаңа мақсат белгілеу.

Оқу бағдарламасында берілген жазылым дағдылары:

- ✓ жоспар құру;
- ✓ әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру;
- ✓ жазба жұмыстарын әртүрлі формада ұсыну;
- ✓ эссе жазу;
- ✓ оқылым және тыңдалым материалдары негізінде жинақы мәтін жазу;
- ✓ мәтіндерді түзету және редакциялау.

«Жазылым» бөлімінің оқу мақсаттары 2.9-кестеде берілген.

2.9-кесте – «Жазылым» бөлімінің оқу мақсаттары

	5-сынып	6-сынып	7-сынып	8-сынып	9-сынып
1. Жоспар құру	5.3.1.1 берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру	6.3.1.1 әртүрлі жанрдағы мәтіндерді жазу үшін құрылымын ескере отырып, қарапайым жоспар құру	7.3.1.1 әртүрлі жанрдағы мәтіндерді жазу үшін құрылымын ескере отырып, күрделі жоспар құру	8.3.1.1 тақырып бойынша материал жинақтап, тезистік жоспар құру	9.3.1.1 жинақталған материалдар негізінде көзделген мақсатқа сәйкес ауызша және жазбаша мәтіндер үшін күрделі жоспар құру
2. Әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру	5.3.2.1 жанрлық ерекшеліктері не сай ресімделуі мен құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жазу	6.3.2.1 жанрлық және стильдік ерекшеліктері не сай құрылымын сақтай отырып, мінездеме, құттықтау, өмірбаян құрастырып жазу	7.3.2.1 жанрлық және стильдік ерекшеліктері не сай көркемдегіш құралдарды орынды қолдана отырып, шағын мақала, нұсқаулық, әңгіме	8.3.2.1 жанрлық және стильдік ерекшеліктері не сай тілдік құралдарды орынды қолданып, мақала, аннотация, тезис құрастырып жазу	9.3.2.1 мақсатты аудиторияның қызығушылығын ынталандыру үшін әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру

			құрастырып жазу		
3. Жазба жұмыс тарын әртүрлі форма да ұсыну	5.3.3.1 сюжетті суреттердің (фотосуреттер) желісі бойынша әңгіме құрастыру	6.3.3.1 ұсынылған тақырып бойынша деректер жинақтай отырып, графиктік мәтін (диаграмма, кесте, сызба) түрінде құрастыру	7.3.3.1 мәтін құрылымын (кіріспе бөлім, жалпы мәлімет беру, детальді мәлімет беру) сақтай отырып, графиктік мәтін (шартты белгі, сурет, сызба) түрінде берілген процесті сипаттап жазу	8.3.3.1 мәтін құрылымын сақтай отырып, графиктік мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректердің маңызды тұстарын анықтап жазу	9.3.3.1 мәтін құрылымын сақтай отырып, бірнеше графиктік мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректерді салыстыру, маңызды тұстары мен үрдістерді (тенденция) анықтап жазу
4. Эссе жазу	5. 3.4.1 эссенің кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдерін сақтай отырып, өзіне таныс адамды, белгілі бір мекен мен оқиғаны сипаттап не суреттеп жазу	6.3.4.1 эссе тақырыбынан ауытқымай, абзац түрлерін жүйелі құрастырып, көтерілген мәселе бойынша келісу-келіспеу себептерін айқын көрсетіп жазу («келісу, келіспеу» эссесі)	7.3.4.1 эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, тақырыпқа байланысты берілген мәселенің оңтайлы шешілу жолдары немесе себептеріне өз көзқарасын жазу (дискуссивті эссе)	8.3.4.1 эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, мәселе бойынша ұсынылған шешімнің артықшылығы мен кемшілік тұстарын салыстыру, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе)	9.3.4.1 эссе құрылымы мен даму желісін сақтап, көтерілген мәселе бойынша екіжақты пікірді немесе жағдаятты талқылау, біреуіне таңдау жасап, өз ойын дәлелдеп жазу (аргументативті эссе)
5. Оқылым және тыңдалым материалы негізін де жина	5.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ақпараттарды сақтай отырып, жинақы мәтін жазу	6.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша негізгі ойды білдіретін сөйлемдерді іріктей отырып,	7.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша тірек сөздер мен сөз тіркестерін синонимдік қатармен ауыстыра	8.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша мәтіннің баяндау желісін сақтап, әр бөлігінен	9.3.5.1 оқылым және тыңдалым материалдары бойынша автордың негізгі ойын сақтай отырып,

қы мәтін (компр ессия) жазу		жинақы мәтін жазу	отырып, жинақы мәтін жазу	алынған ақпараттардан жинақы мәтін (аннотация, тезис) жазу	перифраз тәсілдері арқылы жинақы мәтін (аннотация, тезис) жазу
6. Мәтін дерді түзету және редак циялау	5.3.6.1 мәтіндегі орфография лық қателерді сөздіктерге сүйене отырып, түзету және редакциялау	6.3.6.1 мәтіндегі орфография лық және пунктуация лық қателерді сөздіктерге, емле ережелеріне сүйеніп, түзету, редакциялау	7.3.6.1 мәтіндегі сөздердің тақырыпқа сай орынды қолданылуын тексеру, синонимдік қатармен ауыстыра отырып, лексикалық түзетулер енгізу, редакциялау	8.3.6.1 БАҚ материалдары негізінде стильдік ауытқуларды, орынсыз қолданылған сөз оралымдарын талдап, стильдік түзетулер жасау, редакциялау	9.3.6.1 жазба жұмысын абзацтар мен бөліктерге бөлу, ойын (ақпарат, идея) дұрыс жүйелеп, логикалық түзетулер енгізу, редакция лау

«Әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру» бөлімшесі жанрлық және тілдік ерекшеліктерін сақтап, әртүрлі мәтіндер (хат, жарнама, хабарландыру, мінездеме, құттықтау, өмірбаян, шағын мақала, нұсқаулық, әңгіме, аннотация, тезис) құрастыра білу дағдысына құрылған оқу мақсаттарынан тұрады.

Оқушыларды әртүрлі мәтіндер құрастыру үшін алдымен жазылымға дайындау, яғни үлгі мәтін ұсыну, мәтінді талдау, тапсырма бойынша ой бөлісу, жоспар құру жүргізіледі. Бұдан кейін жазылым тапсырмасы: критерий ұсыну, алғашқы нұсқаны жазу (шімай), өңдеу және редакциялау, соңғы таза нұсқаны жазу орындалады. Жазылымнан кейінгі тапсырмада: жұмыстарымен таныстыру, жазылым тапсырмасы бойынша ой бөлісу, рефлексия жүргізіледі.

Жазылым үдерісін жоспарлаудың тиімді жолдары:

1. Алдын ала дайындық жүргізу бойынша жазбалар жүргізу

Идеяларды жинақтау үшін алдын ала жазбалар жүргізудің түрлі тәсілдерін қолданыңыз. Мұндай тәсілдерге «Миға шабуыл», «Кластерлеу», «Еркін жазба», «Айналымдық жазба», «Журналист сұрақтары» тәсілдерін жатқызуға болады.

«Миға шабуыл» тәсілі қажетті терминдер мен ережелерді еске түсіріп отырып, аз уақытта ауқымды ақпаратты жинақтауға мүмкіндік береді. Оқушыға ұсынылатын жұмыс алгоритмі:

- шағын топтарға бірігуді;
- идеяларды біріктіріп жазып отыратын көшбасшы таңдауды;
- барлық идеялардың қабылданатынын ескеруді;
- түсініксіз идеялар болса, ұсынған оқушыға түсіндіріп беруді;
- барлық идеяларды ұқсастықтары бойынша біріктіруді ұсыну.

«Жазба жұмыстарын әртүрлі формада ұсыну» бөлімшесінде:

6.3.3.1 ұсынылған тақырып бойынша деректер жинақтай отырып, графиктік мәтін (диаграмма, кесте, сызба) түрінде құрастыру;

7.3.3.1 мәтін құрылымын (кіріспе бөлім, жалпы мәлімет беру, детальді мәлімет беру) сақтай отырып, графиктік мәтін (шартты белгі, сурет, сызба) түрінде берілген процесті сипаттап жазу;

8.3.3.1 мәтін құрылымын сақтай отырып, графиктік мәтіндегі (диаграмма, кесте) деректердің маңызды тұстарын анықтап жазу деген оқу мақсаттарын іске асыруда сурет, сызба, диаграмма, шартты белгілер, кестелерді қолданып, белгілі бір тақырып бойынша әңгімелеу, сипаттау, пайымдау мәтіндерін жазу ұсынылады.

5-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» пәнінің бірінші бөлімі «Мәдениет: тіл және қарым-қатынас. Тіл-қарым-қатынас құралы» деп аталады. Жазылым дағдысы бойынша «Жоспар құру» бөлімшесінің *«Берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру»* деген оқу мақсатын «Тіл – қарым-қатынас құралы» тақырыбындағы 1-сабақта тиімді қолдануға болады. Себебі, Т/А2., О1., Ж1 мақсаттары бір-бірін толықтырады. Осы үш мақсатты қолданғанда оқушылардың көбі берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі, және қорытынды бөлімдерді қамтып, қарапайым жоспар құрады. Бұл мақсатты іске асыру үшін мынандай әдіс-тәсілдерді: «Дана үкілер», кластер толтыру т.б. қолданған дұрыс.

«Дана үкілер» әдісі төмендегідей жолмен жүзеге асырылады:

1. Мәтінмен жұмыс істеудің негіздері – мәтіннен негізгі (жаңа) ұғымдарды тауып, оларға анықтама беру.

2. Маңызды өмірлік, даналық (мәтіннің негізгі ойын) тұжырымын бір сөйлеммен білдіру.

3. Таныс және таныс емес (мәтіннен сізге алдын ала таныс болған және сізге мүлдем таныс емес) ақпаратты табу.

4. Иллюстрациялық бейнелеу (мәтіннің негізгі ойын сурет, сызба арқылы бейнелеп көрсету).

5. Үлгі боларлық қорытынды (оқыған мәтіннен келешекте қажет болатын маңызды қорытынды шығару).

«Кластер» әдісі:

Идеялар мен ақпараттардың арасындағы байланыстарды жинақтау, тұжырымдау. Тақырыптардың байланыстары туралы сұрақтар құрастырып, оларға жауап іздейді, идеяларды жинақтайды. Тұжырымды ойларын картаға түсіріп, топтық жұмыс қорғалады (постер).

Білім алушылар мәтінді тыңдай отырып, шағын жоспар құрады. Мысалы, төменде берілген мәтін бойынша мынадай тапсырмалар құрастыруға болады:

Тіл дегеніміз - адамды адаммен, халықты халықпен жақындастыратын ерекше құрал. Сол себепті біздер достықтың құралы және еліміздегі бірліктің негізі ретінде тілді ерекше құрметтеуіміз керек. Ана тілінде әркімнің білім алуына жағдай жасау, олардың ұлттық мәдениетін дамыту - маңызды мемлекеттік стратегия.

Қазақ халқының ана тілі - қазақ тілі. Қазақ тілі - бай тіл. Бұл күнде қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болды. Қазақстанда тұратын ұлты басқа халықтар да қазақ тілін үйренуде. Олар қазақ тілін арнайы курстарда, мектептер мен университеттерде оқиды.

Тапсырма:

1. Берілген сөз тіркестерінен сөйлем құрастырыңыздар: ана тілі, мемлекеттік мәртебе, басқа халықтар, жағдай жасау, достықтың құралы, мәдениетті дамыту.

2. Берілген сөздерді сөз құрамына талдаңыздар: құрметтеуіміз, жолдауында, дәстүрін, жақындастыратын, ғасырлық, мәдениетін, достықтың, еліміздегі, халықты.

Қазақ тілінің 2-бөлімі «Киім. Сән. Талғам» деп аталады. Осы бөлімде жазылым дағдысының «Әртүрлі жанрда мәтіндер құрастыру» бөлімшесінің Ж2. «*Жанрлық ерекшеліктеріне сай ресімделуі мен құрылымын сақтап, хат, жарнама, хабарландыру құрастырып жазу*» оқу мақсатын қолдана аламыз. Оқушылар сабақта әртүрлі жанрда мәтіндер құрастырады. Бұл олар үшін қызықты әрі пайдалы. Олар болашақта өз кәсіптерінде жарнама, хабарландыру, хат жазу талаптарын сауатты орындайтын болады. Бұл оқу мақсатын жүзеге асыру үшін «*Дербес пікір жазу*» әдісін қолдануға болады. Мысалы:

Қазақ халқында бас киім қадірлі де қасиетті саналған. Себебі, бас киім адам құты, бақыты болған. Оны үнемі жоғары қойып, ешкімге бас киімдерін бермеген. Олай істейтін себебі киген бас киімі басқаныкі болса, оның бақыты ұрланды деп есептелген.

Тапсырма:

«Баскиім-қазақтар үшін қасиетті киім» деген мәтін бойынша өзіңнің дербес пікіріңді жаз.

Дербес пікір жазуға қойылатын талаптар:

1. Өзіндік пікір идея - бір сөйлем
2. Дәлелді екі сөйлеммен келтіру керек
3. Өз пікірін дәлелдейтін мысал - екі сөйлем
4. Өз пікіріне қарсы пікір - бір сөйлем
5. Қарсы дәлелді жоққа шығаратын мысал екі сөйлемнен тұру керек
6. Қорытынды - екі сөйлемнен тұрады

«Жұптас-ойлан-бөліс» әдісі

ЖЖ. «Жұптас-ойлан-бөліс» әдісі («үштік одақта» жұмыс істеу):

Оқушылар ойына келген жауаптарды немесе идеяларды барынша көп жазу арқылы өз идеяларымен бөліседі.

Балалар бірнеше жұпқа бөлінеді:

Бірінші оқушы оқиды немесе ауызша айтады.

Екінші оқушы тыңдайды.

Үшінші оқушы түртіп алады, кейін өз пікірін айтады.

Тапсырма.

Киім үлгілерінің біреуін таңдап алып, топта жарнама құрастырыңдар. Ұсынылған сөздерді тиімді пайдаланыңдар.

Ұсынылатын сөздер: *сән әлемі, заманауи үлгі, әуесқойлық, көрікті, ыңғайлы, тиімді баға, жеңілдіктер.*

Ең жақсы жарнама «*Автор орындығы*» әдісі арқылы қорғалады.
Дескриптор:

- жарнама жанрының талаптарын сақтайды;
- тақырыпқа сай мәтінін дайындайды;
- жарнама дайындауда ұсынылған сөздерді қолданады.

«Жазба жұмыстарын әртүрлі формада ұсыну» бөлімшесінің «*Сюжетті суреттердің (фотосуреттер) желісі бойынша әңгіме құрастыру*» оқу мақсатын 3-бөлімде қолдануға болады. Оқушылар бұған дейін мәтін бойынша жоспар құрып, түрлі жанрдағы мәтіндер жазып үйренгендіктен, оларға жазған мәтіндерін түрлі формада ұсыну қызықтырақ болады. Жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасының негізгі мақсаты жеңілден күрделіге қарай өту болғандықтан, 5-сыныптың оқушыларына жас ерекшелігін ескере отырып, берілетін тапсырманы күрделендіреміз. Бұл бөлімнің тақырыбы «Отбасылық дәстүрлер мен мерекелер» деп аталады.

Кестемен жұмысты «*Ойлан. Жұптас. Бөліс*» әдісі арқылы жүзеге асырамыз.

Ж. Суреттер бойынша тірек сөздер жазады, ортақ тақырып қояды, шағын әңгіме құрайды.

ЖЖ. Жұпта талқылап, бірін-бірі толықтырады.

Суреттер	Тірек сөздер	Сөйлемдер
		
		
		

Дескриптор:

- Суреттер бойынша тірек сөздер жазады;
- Ортақ тақырыбын табады, дәлелдейді;
- Суреттегі көңіл толқытарлық жағдаяттар туралы суреттеп, сөйлемдер құрайды.

«Мәтін құрылымын (кіріспе бөлім, жалпы мәлімет беру, детальді мәлімет беру) сақтай отырып, графиктік мәтін (шартты белгі, сурет, сызба) түрінде берілген процесті сипаттап жазу» оқу мақсаты бойынша төмендегідей тапсырма түрлерін орындатуға болады.

№ 1 тапсырма.

• Бір аптаның әр күніндегі – таңертеңгі, түскі, кешкі мезгілдегі ауа райының өзгерісін бақылаңдар. Берілген сызбаны ауа райына қатысты шартты белгілермен толықтырып, апталық ауа райының көрсеткішін дайындаңдар.

• Жасаған диаграммаларыңның көрсеткіші бойынша «Бізге бұл аптаның ауа райы...» деп бастап, 120-150 сөз көлемінде мәтін жазыңдар.

2.1-сурет - «Бізге бұл аптаның ауа райы...» тақырыбының диаграммасы

№ 2 тапсырма.

• Берілген сызбадағы сөздерді апта күндеріндегі ауа райымен сәйкестендіріп, диаграмма құрыңдар.

• «Климаттың адам мінезіне әсері» деген тақырыпта 120-150 сөз көлемінде мәтін жазыңдар.

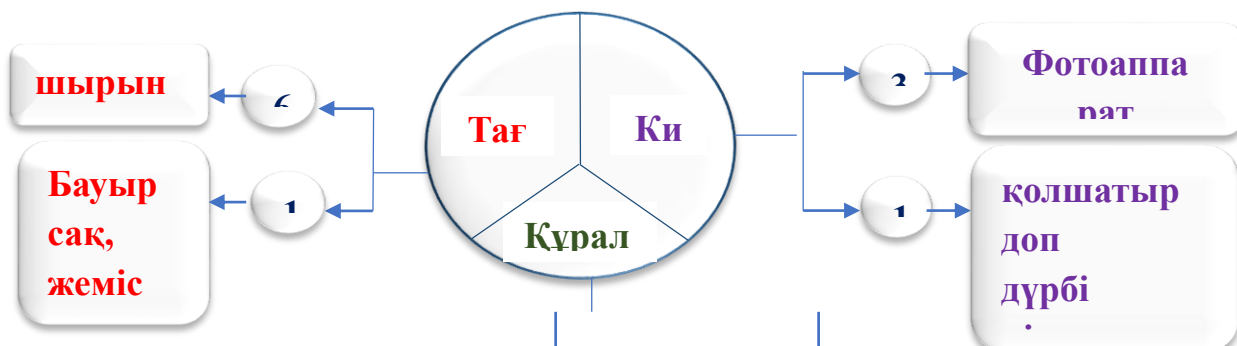
№ 3 тапсырма.

«Саяхатқа алып шығатын заттар» сауалнамасынан реттік нөмірі бойынша сөздерді атап, сызбаға түсіріңіз.

2.10-кесте – «Саяхатқа алып шығатын заттар» сауалнамасы

	<i>Бір тағамды атаңыз</i>	<i>Бір киімді атаңыз</i>	<i>Бір құралды атаңыз</i>
	шырын	бас киім	қолшатыр
	бауырсақ	спорттық киім	доп
	жемістер	күрте	фотоаппарат
	су	джинси	кітап
	алма	сырт киім	қолшам
	құрт	спорттық киім	компас
	нан	жейде	шатыр
	тәтті тоқаш	орамал	сағат

Сызбаның жобасы шамамен төмендегідей болуы тиіс:

2.8-сурет – «Саяхатқа алып шығатын заттар» сауалнамасының сызбасы.
№ 4 тапсырма.

(Ауа райының, демалыс орындарының, жол ережелерінің, карталардың, географиялық атаулардың шартты белгілерін алуға болады.)

Шартты белгілерді пайдалана отырып, «Саяхат» тақырыбында графикалық сызба дайындаңдар.

2.9-сурет – «Саяхат» тақырыбындағы графикалық сызба

Мұғалім жазу үдерісінің әр кезеңінде оқушыларға қолдау көрсетіп отырады. Мұғалімнің жетекшілігімен жүретін жазылым үш кезеңді қамтиды:

- өз бетінше жазудың алдында идея тудыру кезеңі;
- жазу жұмысы барысындағы кезең;
- жазба жұмысынан кейінгі кезең.

Өз бетінше жазудың алдында идеяны тұжырымдауға қолдау көрсетеді, жоспарлаудың әртүрлі әдістерін модельдеп көрсетеді және бастапқы нұсқаны (нобайын) жазу үдерісін ұйымдастырады;

жазу барысында оқушылардың нақты іріктелген лексикалық бірліктерді қолданғанын (тіркестерді таңдау), грамматикасы ережеге сай екенін (мысалы, етістік шақтарын, етіс түрлерін дұрыс қолдануы), сөздердің үйлесімдігін (байланыстырушы сөздердің қолданылуы) қадағалайды;

жазып болғаннан кейін жұмыстың алдын ала белгіленген критерийлерге сәйкестігін тексереді, түзетеді, жетілдіреді, мәтін аудиторияға сай келе ме, жоқ па, мақсатына сәйкес пе, жоқ па екенін анықтайды, жазудың одан кейінгі кезеңдерін талқылайды, қажет болса, оқуды күрделендіреді.

Жазылым үдерісін жоспар-нобай-түзету-жетілдіру түрінде модельдей отырып, әрі оқушыларға осы ретпен жұмыс істеуге жағдай жасай отырып, мұғалімдер оқушыларға кідіріс жасап, жазылым жаттығуы үшін талап етілетін

барлық дағдыларға тоқталып, ойлануға мүмкіндік беретін жағымды ахуал қалыптастырады.

Жазылым дағдысы тақырыпты аша білу, грамматикалық сауаттылық, өз ойын сын тұрғысынан дәлелдеу, қорытынды шешім шығарып, өз көзқарасын білдіру деңгейіне бағытталады.

Жазылым 4 дағдының ішінде оқушының нәтиже көрсететін, мұғалімнің өнім алатын дағдысы болып табылады. Кейбір оқушылар табиғатынан шапшаң болады да, тілді игеруде сөйлеуден, тыңдаудан ерекше қабілеттілік танытады. Ал, біреулері қабілеттері бола тұра, бетпе-бет сөйлесу мен тыңдауға келгенде қиындықтарға кездесіп жатады, яғни тым жай қабылдайды. Көптеген дерек көздеріне сүйенсек, жазылым дағдысы дәл осындай асықпай ойлап, баяу қимылдайтын оқушыларға лайықты дағды екендігі көрсетілген. Олар әр сөйлеміне баса мән беріп, ерекше идеяларын жинақтап баяндауға тырысады және бұл істе керемет шеберлік танытады. Алайда, бұл шапшаң оқушылар жазылымды игеріп алды деген сөз емес. Ең басты нәрсе, оқушының осы дағдыны өмірде қолдана алуы, сол қажеттілікті мұғалімнің оқушы санасына жеткізе білуі.

Жазылым дағдысы қарапайым стратегиялардан бастау алады. Олар:

- шимай жазу;
- сызбалар түсіру;
- сөздерді құрастыру;
- белгілеу;
- көшіру.

Тапсырмаларды осы бағытта құрған мұғалім еш қателеспейді.

Жазылым жұмысының сәтті шығуы, ең алдымен, сөздік қордың мол болуына тікелей байланысты. Сөздік қор оқылым арқылы келеді. Бұны танымал адамдардың мынадай сөздері арқылы дәлелдеуге болады: *«Жазушының көп уақыты оқумен өтеді. Жазушы бір кітап жазу үшін кітапхананың жарты бөлігін аралайды. Көп оқитын адам ғана жақсы жаза алады» (Самуэл Джонсон); «Жазу құмырашының балшығы секілді пайдаға асқанша бірнеше түзетулерден өтеді» (Walsh); «Жазу - біздің ойымызды тілге аударушы» (Byren).*

Мұғалім оқушыға жазуды үйретпес бұрын өзіне мына сұрақтарды қойған дұрыс:

1. Оқушылардан не туралы жазуды сұрайсыз?
2. Оқушыларға жазылым дағдысын қалай игертуге болады?
3. Жазба жұмыстарын қалай түзетесіз?
4. Жазуды үйретуде қандай қиындықтар кездесті?

Осы сұрақтарға жауап бергенде ғана жазылымдағы бағытын анықтай алады.

Оқушылар жазылым дағдысы бойынша мынадай жұмыстарды жаза алады: шағын өлең жолдары, шағын әңгіме, ашықхат (құттықтау), e-mail хаттар; диалогтар, қойылым сценарийлері, жарнамалар, газет-журналдарға мақалалар, пікірлер, оқиғаны аяқтау, эссе.

Бұл жазба жұмыстарын 5 бағытта топтастыруға болады: еркін жазу, әңгімелеу, сипаттау, түсіндіру, дәлелдеу.

Жазылым түрлерінің әрқайсысының өздеріне сай ерекшелігі болады. Ол жазылым түрлерінің құрылымына және мақсаты мен шешуі тиіс міндеттеріне байланысты болып келеді. Мысалы, жазу стилінің деңгейлері: ресми (ғылыми, іс қағаздар стилі) және бесресми (ауызекі сөйлеу); жазуда мәтінді немесе ақпаратты жазудың өзіндік тәртіптері ақпараттарды орналастыру реті; мәтіннің ұйымдастырылуы.

Жазылым дағдысын қалыптастырудың бірнеше жолдары бар. Солардың ең бастылары – продуктивті жазылым және жазылым процесі.

Егер жазылымды үлгі беру арқылы үйретсек, мұны продуктивті жазылым деп атаймыз. Яғни мұғалімдер жазылым түрлерінің үлгісімен таныстырып, мәтінмен жұмыс жасатуы керек. Белгілі бір жазылым үлгісі оның мазмұнымен, лексикасымен, стилімен және құрылысымен таныс болуға көмектеседі. Сонымен қатар, үлгілер оқушыға қалай жазуы керек туралы идеяны да береді.

Ал егер мұғалім оқушыларға жазылымның барлық қадамдарымен жұмыс жасауды қамтамасыз етсе, бұл жазылым процесі деп аталады. Толығырақ айтқанда, жазылымды жоспарлаудан бастап, алғашқы нұсқасын жаздырту, түзету, тексеруге дейінгі оқушылардың әрекетін ұйымдастыру. Бұл оқушыларға жазылымның әртүрлі аспектілерімен әртүрлі уақытта жұмыс жасай білуге дағдыландырады. Мысалы, жоспарлау кезеңінде идеяларды ойлап табады және ұйымдастырады, алғашқы нұсқасын жазу кезеңінде жазылымның ұйымдастырылуы, сауаттылығы, ондағы идеяларды бағалауға, яғни өз жұмысының артықшылығы мен кемшіліктері туралы ойлануға мүмкіндік береді.

Белгілі бір жазылымды толық орындау үшін бірнеше қадамдар жасалады:

- әуелі жазылуы көзделген нәрсені анықтап алу;
- ойыңды дұрыс жеткізуді жоспарлау;
- шимай нұсқасын (өзгертілуі мүмкін жазылым түрі) жазып көру;
- түзету және редакциялау (қателерді түзету және мазмұнын толықтыру);
- тексеріп шығу (сауаттылыққа тексеру және түзеу);
- дұрыс нұсқаны (екінші немесе соңғы нұсқаны жазып шығу) жазу.

Жазылымның ішкі дағдыларын екі топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – сауаттылық, ал екінші тобы – идеяны (ойды) жеткізе білуі.

Сауаттылыққа қатысты дағдылар:

- орфографиялық қатесіз жазу;
- әріптерді дұрыс және қосып жаза білу;
- пунктуацияны дұрыс қолдану;
- қағаз бетіне дұрыс орналастыра білу;
- сөздерді дұрыс таңдай білу;
- грамматиканы дұрыс қолдану;
- сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білу;

- абзацты (жаңа абзацтан басталған, бір идеяға ғана негізделген көлемділеу жазылым бөлігі) дұрыс ұйымдастыра білу.

Идеяны жеткізе білуге қатысты дағдылар:

- стильді дұрыс таңдай білу;
- идеяларды жүйелі ұйымдастыра білу;
- мәтін түрлерінің ерекшеліктерін қолдана білу және мағынасын жеткізе білуде қажетті функцияларды пайдалана білу.

Функцияларға баяндау, шағымдану, өтініш білдіру, алғыс айту, қысқарту (бірнеше сөздермен негізгі идеяларға тоқталу), қорытындылау жатады.

Жазылымда қарастырылатын тағы екі аспект – үйлесімділік пен жүйелілік.

Үйлесімділік дегеніміз сөйлеу және жазу тілінде грамматикамен сөздердің логикалық үйлесімде болуы. Үйлесімділік құралдарына үстеулер (кейін, сосын, келесі); есімдіктерді (ол, сол, бұл); шылауларды (дегенмен, әйткенмен, себебі), т.б. жатқыза аламыз.

Жүйелілік дегенге келетін болсақ, ол оқырманға түсінікті болу үшін жазу тіліндегі идеялардың жүйелі және логикалық дұрыс байланыста болуы.

Бірлескен жазылым әдісін қолданғанда мұғалім жазушы болу дегеніміз не екенін көрсетеді: табысты жазушы болу үшін мәтінді құрастыру, ауызша қайталау, оны жазу және қайтадан оқып шығу үдерістері қамтылады. Сонымен қатар, әртүрлі нысандарда, әдеби (әңгімелер мен өлеңдер) және әдеби емес (ақпараттық мәтіндер) мәтін түрлерінде сөз, сөйлем және мәтін деңгейінде жазылым жүйесі қандай рөл атқаратынын түсіндіру көзделеді.

Бірлескен жазылым әдісі қарастырылатын сабақ оқытудың интерактивті түрі, онда мұғалім алдымен көрсетеді, содан кейін жазушы рөлінде әрекет етеді, оқушыларға қолдау көрсете отырып, мәтінді құрастыруға мүмкіндік береді, оқушылардың идеяларын жинақтап, оларды толықтырып түзетеді. Мұндай тәсіл оқушыларға өздерін соншалықты табысты сезінуге мүмкіндік береді, себебі жеке жұмыс барысында олар өздерін бұлай сезіне алмайды. Бергер оқушыларға «жетістікке жақын екендігін көруге мүмкіндік берілсе, бұдан кейін бұл оқушылар осыған дейін болғанындай енді ешқашан болмайды. Ол өзінің жаңа бейнесін, жаңа мүмкіндіктерін көреді. Содан құлшыныс, алға ұмтылу туындайды» деп мәлімдейді.

Оқу бағдарламасындағы коммуникативтік әрекеттер жыл сайын қайталанып, қарапайымнан күрделіге қарай өзгеріп отырады. Сол себепті де оқушылардың бойында дағды қалыптасады. Жазылым әрекетіндегі жоспар құруды алсақ, оқушылар 5-сыныпта қарапайым жоспар құрудан бастап, жоғарылаған сайын тезистік, күрделі жоспарларды құруды үйренеді.

Мысалы:

5-сынып: 5.Ж1. Берілген мәтінге сәйкес кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдерді қамтитын қарапайым жоспар құру.

6-сынып: 6.Ж1. Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді жазу үшін құрылымын ескере отырып, қарапайым жоспар құру.

7-сынып: 7.Ж1. Әртүрлі жанрдағы мәтіндерді жазу үшін құрылымын ескере отырып, күрделі жоспар құру.

8-сынып: 8.Ж1. Тақырып бойынша материал жинақтап, тезистік жоспар құру.

9-сынып: 9.Ж1. Жинақталған материалдар негізінде көзделген мақсатқа сәйкес ауызша және жазбаша мәтіндер үшін күрделі жоспар құру.

Жазылым үрдісінің тиімді моделі мынадай:

- 1-қадам – жоспарлау;
- 2-қадам – алғашқы нұсқасын ұсыну;
- 3-қадам – қайта қарастыру;
- 4-қадам – түзету және редакциялау;
- 5-қадам – соңғы нұсқа.

Жазылым мақсаттарына жету оқушыдан да, мұғалімнен де көп жауапкершілік пен табандылықты қажет етеді. Оқушылар жазуды бастамас бұрын алдымен жоспарлау керек:

Жоспарлау үдерісі:

- аудиторияны анықтау;
- мақсатты анықтау;
- оқырмандар білгісі келетін ақпаратты анықтау;
- ақпаратты кеңейту;
- сөз көлемін белгілеу.

Осылайша жоспарлау логикалық жүйелілікпен жазуға және мақсатты мазмұндауға дағдыландырады.

Жаңа технологияларды қазақ тілі сабағында қолданғанда жазылым дағдысы бойынша күтілетін нәтижелер:

- Оқушылардың жазбаша сөйлеу тілінің дамуы сөйлесім әрекетінің түрлерімен (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) бірлікте қалыптасады;
- Шағын әңгіме, мәтін, ертегі, әңгімені өз бетімен аяқтай алады;
- Оқушылар құттықтау хат, жарнама, шақыру хаттарын жаза алады;
- Оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді;
- Грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуіне көмектеседі;
- Оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;
- Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артады.

Қазақ тілі оқу бағдарламасының бөлімдері бойынша оқу жоспары оқылым, тыңдалым, жазылым дағдыларын және нақты тақырыпты зерттеу үшін айтылым дағдыларын біріктіреді. Белсенді және аудиовизуалды тәсілдерді біріктіре отырып жоспарлау және оқыту моделі жазылым бойынша үлгерімін бағалап, жылдам жетілдіруде, сондай-ақ оқушының көзқарасын өзгертіп, уәжін арттыруда табысты болып шықты, яғни ол тілді жаттап алу қажет грамматикалық құралдар жиынтығы емес, ақпаратқа қол жеткізіп, қарым-қатынас жасау әдісі ретінде қарауға мүмкіндік береді

2.12-кесте – Белсенді оқу мен жазылым кезеңдері

Оқылым кезеңі	Ойды түртіп алу кезеңі	Жазылым кезеңі
Мәтін түрінің өзіндік	Идеяларды жинақтау,	Түпкі жазбаша жұмысты әзірлеу

ерекшеліктерін анықтау үшін оқу	жазуға дайындалу	үшін бірлесіп, мұғалім жетекшілігімен және өз бетінше жазу
---------------------------------	------------------	--

Бұл үш идея баланы жазылымға әбден дайындайды. Оқылым кезеңінде оқығанын терең түсінуге тырысады. Алайда кейбір жанама мәселелер, тіпті негізгі мәселенің өзі түсініксіздеу болып жатса, онда тұрған ештеңе жоқ. Өйткені алда ойды түртіп алу кезеңі бар. Оқушыға мәселені пысықтауға уақыт беріледі. Сол кезеңде оқыған ақпаратты мәтінді талдауға арналған стратегиялар немесе тірек сызбалар арқылы талдап, негізгі мәселені ойына түйіп алады. Қажетті ақпаратты толық ой елегінен өткізген соң ғана қолына қалам алады. Яғни бала жазылым кезінде керек болатын сөздік қорды меңгергенге дейін жазуға ешқандай тапсырма берілмейді. Сонымен қатар оқу үдемелілігінде мұғалімдердің оқылым мен жазылымды дамыту үшін айтылым мен тыңдалымға назар аударуға мүмкіндіктері болады. Барлық оқушы оқу мен жазудан бұрын тыңдап, тыңдағанын айтып беруді үйренеді. Өзара әрекет, қарым-қатынас кезінде жазылым мен оқылым дағдыларына қарағанда, айтылым және тыңдалым дағдысы көбірек жетілетіні сөзсіз. Мұғалім оқушыларға осы дағдыларды қалыптастыруға уақыт бөле отырып:

- идеяларды жинақтап, жазба жұмысының жоспарын ойластыруға;
- түсініктерін нақтылай отырып, жауап берер алдында ойларын жинақтауға;
- білімдерін нығайтып, не үйренгендері туралы айтуға;
- негізгі мәселені бірлесе шешуге мүмкіндік береді.

2.2 5-9 сынып Қазақ тілі мен әдебиеті

Әлемдік тәжірибе бойынша тілді тиімді меңгерту төрт дағды арқылы жүзеге асырылады. Оқылым, тыңдалым, жазылым және айтылым дағдылары коммуникативтік дағдылар болып табылады. Аталған дағдылардың әрқайсысының өзіне тән ішкі дағдылары мен оны үйрету жолдары, яғни ерекшеліктері бар. Сабақты аталған дағдылар ерекшелігін ескеріп құру, тілді тиімді меңгеруге мүмкіндік береді. Қазақ тілін осы дағдылар арқылы оқыту кіріктірілген бағдарламаның басты бағыттарының бірі. Мектеп бағдарламасында осы уақытқа дейін қазақ тілін оқыту тек қана грамматика арқылы жүргізілді. Ал осы бағыт бойынша білім беріп келген мұғалімге дағдыларды меңгерту қиындық келтіруде. Басты себептердің бірі қазақ тілінде коммуникативтік дағдылар бойынша ғылыми методикалық құралдардың жоқтығы және зерттелмеуі.

Ғылым мен технологияның заманында қоғамның дамуына байланысты білім саласы да күннен-күнге даму үстінде. Мектептерде жаңа технологиямен қамтамасыз етіп, ұстаздар білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін, білімдерін жетілдірді. Жаңартылған білім берудің әдістері: сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды

сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары қолдану. Заманауи оқытудың мақсаты оқушыларды өмірге бейімдеу, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау екені даусыз. Осы мақсатқа жету үшін мұғалімдер қауымы шығармашылықпен жұмыс істеуі керек. Шығармашылық дегеніміз жаңалықты (жаңа нысана, жаңа білім, жаңа проблема, жаңа әдіс) ашу. Бүгінгі таңда біздің міндетіміз – оқушыны жеке тұлға ретінде дамыту үшін, жұмысымызды жаңашаландыру – жаңа технологияны енгізу. Бұл ұғым біздің өмірімізге берік еніп келеді, дегенмен оның мән-мағынасы туралы пікірлер сан алуан. Осыған орай, негізінен репродуктивтік және продуктивтік әдістердің орны ерекше.

Айтылым дегеніміз не?

Айтылым 4 тілдік дағдылардың бірі және ол да жазылым сияқты өндіруші дағдылар қатарына жатады немесе оларды продуктивті деп бөліп қарастыруға болады. Яғни тілді қабылдап үйренуден гөрі оны қолдану, сөйлеу көрініс тауып отырады. Қарапайым тілмен айтқанда, айтылым дегеніміз өзге адамдармен қарым-қатынасқа түсу барысында ойымызды жеткізу үшін сөздерді қолдану.

Сөйлесу барысында кейбір іс-әрекеттерді жиі қолданамыз және олардың тізімі төмендегідей:

1. Сөздерді дыбыстау
2. Сұрақтарға жауап беру
3. Интонацияны қолдану
4. Бірнәрсені түсінбеген жағдайда түсіндіріп беруді өтіну
5. Сөйлеген сөзін бақылау және өзін-өзі түзетіп отыру
6. Пікірталасқа қатысу
7. Сөйлеу барысында қажетті стильді қолдану
8. Әңгімелесуге қатысу (әңгімеге араласу)
9. Адамдармен сәлемдесу
10. Сөйлеу сөзін жоспарлау (презентация жасау барысында)
11. Езу тартып күлу
12. Ақпаратты сұрау немесе айту
13. Грамматиканы және сөздерді қолдану
14. Сөз және сөйлем екпінін қолдану
15. Сөйлеуші сөзін аяқтаған кезде, кезек алып сөз бастау
16. Оқиғаларды баяндап беру
17. Тілді сауатты қолдану
18. Сөйлемді қайта құрастыру (*paraphrasing*), яғни бірнәрсені айтып берудің басқа жолын қарастыру.
19. Өзге сөйлеушілердің сөзін бөлу
20. Сөйлеу барысында кідіріс жасап отыру

Жоғарыда айтылған тізімнен шығатын ***айтылымның ішкі дағдылары*** мынадай:

•Грамматиканы, сөздерді және қарым-қатынасқа түсу функцияларын (function) (*қарым-қатынасқа түсу себебі мен мақсаты, мысалы: сәлемдесу, кеңес беру, кешірім сұрау, т.б.*) қолдана білу;

•Тілдесім барысында қажетті стильді қолдана білу;

•Сөздерді дыбыс үндестігінің ерекшелігіне сай айта білу;

•Вербальді емес тілді қолдана білу (сөйлеу барысында дене мүшелерін пайдалану);

•Мәтін түрлерін (*жаранама, хат, мақала*) өндіре білу;

•Ауызша флуенттілік (oral fluency) (*нормаға сай жылдамдықта, аздаған кідіріспен, қайталаулармен өзін-өзі түзете отырып* сөйлесе білу және дыбыс үндестігін табиғи түрде қолдана білу);

•Интерактивті стратегияларды (сөйлесу барысында адамдарды қызықтырып, тілдесуге тартудың жолдарын білу) пайдалана білу.

Айтылымды сыныпта қолдану

■ Айтылым әртүрлі ішкі дағдыларды қамтиды. Оқушылардың айтылымдағы жетістігі олардың әрқайсысын практикалық жаттығулар арқылы дамыту. Яғни айтылымның белгілі бір аспектісіне назар аударып, практикалық жұмыстарды жүйелі жүргізу арқылы оқушыларымызға көмектесе аламыз. Мысалы: интонация, флуенттілік, сөздерді қолдана білу, т.б.

■ Бастапқы уақыттарда айтылым дағдыларының көп бөлігін жаттықтыру барысында бақылауға алынған практика әдісі қолданылады. Ол жаттығуларға сөздерді дауыстап айту (drill), қайталаулар және сөздерді жаттап айту (есте сақтау) сияқты әдістер жатады. Бұл оқушыларға сөздерді, олардың дыбысталуын, грамматиканы айтылым барысында сауатты қолдануға көмегін тигізеді. Сонымен қатар сөйлеп тұрған сөздерінің дұрыс екенін білу оларға сенім ұялатады. Бұл әдістен басқа жартылай бақылауға алынған практика және еркін практика сияқты әдістер бар. Оларды сызбалар арқылы салыстыра отырып түсініп көрелік.

■ <i>Бақылауға алынған немесе шектелген практикалық жаттығулар</i> – сабақ барысында оқушылар тілдің белгілі бір түрін ғана қолдануды үйренеді. ■ Тілді сауатты қолдану үшін практикалық жұмыстар жүргізіледі. ■ Жаттығулар тілдің белгілі бір формасына ғана негізделеді.	■ <i>Жартылай бақылауға алынған практикалық жаттығулар</i> - оқушыларға белгілі бір тілді қолданумен қатар таңдау мүмкіндігі беріледі. ■ Тілді сауатты қолдану және қарым-қатынасқа түсу үшін практикалық жаттығулар ұйымдастырылады. ■ Тапсырма өмірге қажетті жағдаяттарға негізделеді.	■ <i>Еркін практикалық жаттығулар</i> – қарым-қатынасқа түсуге қажетті еркін практикалық тапсырмаларды қамтиды. ■ Тапсырмалар еркін сөйлеу тақырыптарына негізделеді
■ Жаттығу -1	■ Жаттығу -2	■ Жаттығу -3

<i>Төмендегі сөйлемдерге ұнатамын және ұнайды сөздерін қойып, айтып көр!</i> 1. Мен гүл өсіргенді 2. Маған гүл өсірген 3. Мен шахмат ойнағанды 4. Маған балық аулаған	<i>Сен үшін ең жақсы демалыс сәтін сипаттап айтып көр!</i> Төмендегі сөздерді және болжалды келер шақ жұрнағын пайдаланып көр! -ар; -ер; -р. Мысалы: ...қыдырар едім, ...барар едім, ...көрер едім, суретке түсірер едім, ...саяхаттар едім, ...дем алар едім.	Қазір екі топқа бөлініп, «Мектеп формасы оқушы еркіндігін шектейді» деген тақырыпта пікірталасқа түсесіздер. Көк шаршыны суырып алғандар, «Иә, келісеміз» деп аргументтерін ұсынады, ал қызыл шаршыны суырып алғандар қарсы пікір айтып, өз дәлелдемелерін ортаға салады.
--	--	--

- Бақылауға алынған жаттығуларда ұстаздар оқушы қателігін түзетіп отыра алады, себебі бұл әдістің мақсаты сауатты сөйлеуге үйрету. Флуенттілікті дамыту барысында оқушы қателігін бірден түзетпеген дұрыс. Солай жасаған кезде ғана оқушы өз ойын жеткізіп, коммуникацияға түсе алады. Ал кеткен қателіктерді жазып алып, әсіресе сыныпқа ортақ, жаттығудан кейін сыныппен бірлесе отырып түзетуге болады.

- Флуенттілікті жаттықтыру кезінде оқушылар сөйлеу тілін өздері таңдай алады және оны дамытуға арналған жаттығулар жоба жұмысы, пікірталас, мәселені шешу, себебін анықтау сияқты тапсырмалардан тұрады. Бұл тапсырмалардың барлығы да оқушыларға жаңа ақпараттарды бір-бірімен бөлісуге және қарым-қатынасқа түсуге мүмкіндік береді.

- Тілді жаңадан меңгеріп жүрген оқушылар үйренген сөздерін айтылым кезінде қолдануда уақытты қажет етуі мүмкін. Кейбір сыныптар, әсіресе, жаңадан үйренушілер, үнсіздік кезеңін (silent period) бастан өткереді. Сол себепті де бастапқы уақыттарда оларға тілді көбірек тыңдауға, үйренуге уақыт беріледі, яғни сабақ барысында үнсіз, жай ғана тыңдаушы ретінде отыруына рұқсат етіледі. Алайда олардың түсінген түсінбегендігі ым-ишара қолдану арқылы тексеріліп отырады. Мысалы, егер оқушы түсінсе басын изейді, қолмен көрсетеді.

• Айтылымға арналған сабақ үлгісі төмендегідей:

1. **Кіріспе:** сабақ тақырыбын таныстыру және сол сабаққа қажетті жаңа сөздерді немесе тілдік форманы үйрету.

2. **Негізгі бөлім:** Жаңадан үйренген сөздерді немесе тілдік форманы жаттықтыруға арналған тапсырмалар. Бұл жаттығулар бақылауға алынған практикалық жұмыстардан бастап, жартылай бақылауға алынған практикалық жаттығуларды қамтуы мүмкін. Оның барлығы сынып деңгейі мен сабақ мазмұнына байланысты.

3. **Бекіту бөлімі:** оқушыларға тақырып аясында еркін сөйлеуге және үйренгендерін қолдануға мүмкіндік беретін тапсырмалардан тұрады.

Айтылымды жаттықтыруға арналған сабақ үлгісі:

Сабақ мақсаты: Шаблонды сөйлем үлгісін пайдалана отырып, «Менің сүйікті ісім» тақырыбы аясында жаңа сөз тіркестері мен етістіктерді үйрету.

1-тапсырма. Суреттерге қарап, сөздермен танысып шығыңыз.

		
балық аулау	гүл өсіру	ән салу
		
сурет салу	суретке түсіру	Ән жазу

2-тапсырма. Алдыңғы тапсырмадағы сөздерді шаблонға қойып, өз жұбыңызбен кезектесіп айтып көріңіз.

Менің сүйікті ісім – аң аулау.
Менің сүйікті ісім-

3-тапсырма. Тағы да жаңа сөздермен танысып шығыңыз .

		
шахмат ойнау	коньки тебу	тауда демалу
		
кесте тігу	волейбол (баскетбол) ойнау	сөзжұмбақ шешу

4-тапсырма. Енді жаңа сөздерді шаблонға қойып, жазып шығыңдар. Әр мысалға кемінде 5 сөз

Үлгі: Мен гүл өсіргенді ұнатамын.
 Сен нені ұнатасың?
 1) Мен гүл өсір + ған, ген + ды, ді ұнатамын.
 етістік + қан, кен + ты, ті
 Мен ұнатамын.
 Мен ұнатамын.
 Мен ұнатамын.

Үлгі: Маған гүл өсірген ұнайды.
 Саған не ұнайды?
 Маған гүл өсір + ған, ген ұнайды.
 етістік + қан, кен
 Маған ұнайды.
 Маған.....ұнайды.
 Маған ұнайды.

5-тапсырма. Төмендегі сұрақтарға жұбыңмен бірге жауап беріп көр!

1. Сенің сүйікті ісің не?
2. Сен нені ұнатасың?
3. Саған не ұнайды?
4. Сүйікті ісің несімен қызықты?

Жазылым дегеніміз не?

Жазылым төрт дағдылардың бірі және ол өндіруші дағдылар қатарына жатады. Яғни өндіруші дағды дегеніміз тілді қолданып сөйлеу немесе жазу. Қарапайым тілмен айтқанда, жазылым хабарды қағаз бетіне түсіруді қамтамасыз етеді. Жазу арқылы коммуникацияға түсу үшін біз әріптер мен сөздерді пайдалана отырып, сөйлем құрай алуымыз керек, ал сөйлемдерді топтастыру арқылы біздер өз ойымызды жеткізе аламыз.

Жазылым түрлері: тізім жасау, құттықтау қағазы, электрондық хат, күнделік, хабарлама, әңгімелер, эссе және т.б.

Әр жазылымның өзіне сай ерекшелігі болады. Мысалы, жазу стилінің деңгейлері: ресми (ғылыми, іс қағаздар стилі) және бейресми (ауызекі сөйлеу сөздері); қағаз бетінде орналасу тәртібі; ақпараттарды орналастыру реті; мәтіннің ұйымдастырылуы.

Жазылымның ішкі дағдыларын екі топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – **сауаттылық**, ал екінші тобы – **идеяны (ойды) жеткізе білуі**.

Сауаттылыққа қатысты дағдылар:

1. Орфографиялық қатесіз жазу;
2. Әріптерді дұрыс және қосып жаза білу;
3. Пунктуацияны дұрыс қолдану;
4. Қағаз бетіне дұрыс орналастыра білу;
5. Сөздерді дұрыс таңдай білу;
6. Грамматиканы дұрыс қолдану;
7. Сөйлемдерді дұрыс байланыстыра білу;
8. Абзацты (жаңа азат жолдан басталған, бір идеяға ғана негізделген көлемділеу жазылым бөлігі) дұрыс ұйымдастыра білу.

Идеяны жеткізе білуге қатысты дағдылар:

1. Стильді дұрыс таңдай білу;
2. Идеяларды жүйелі ұйымдастыра білу;
3. Мәтін түрлерінің ерекшеліктерін қолдана білу және мағынасын жеткізе білуде қажетті функцияларды пайдалана білу.

Мысалы: баяндау, шағымдану, өтініш білдіру, алғыс айту, қысқарту (*бірнеше сөздермен негізгі идеяларға тоқталу*), қорытындылау.

Жазылымда қарастырылатын тағы да бір екі аспект- үйлесімділік пен жүйелілік.

Үйлесімділік дегеніміз сөйлеу және жазу тілінде грамматикамен сөздердің логикалық үйлесімде болуы. Ал үйлесімділік құралдары мыналар: үстеулер (кейін, сосын, келесі); есімдіктер (ол, сол, бұл,); шылаулар (дегенмен, әйткенмен, себебі).

Жүйелілік дегенге келетін болсақ, ол оқырманға түсінікті болу үшін жазу тіліндегі идеялардың жүйелі және логикалық дұрыс байланыста болуы.

Белгілі бір жазылымды толық орындау үшін бірнеше қадамдар жасалады:

1. Әуелі жазғың келетін нәрсені анықтап алу.
2. Ойыңды дұрыс жеткізуді жоспарлау
3. Шимай нұсқасын (өзгертілуі мүмкін жазылым түрі) жазып көру
4. Түзету (қателерді түзету және мазмұнын толықтыру)
5. Тексеріп шығу (сауаттылыққа тексеру және түзеу)
6. Дұрыс нұсқаны (екінші немес соңғы нұсқаны жазып шығу) жазу.

Жазылымды үйретудің бірнеше жолдары бар. Солардың ең бастылары ***продуктивті жазылым және процесті жазылым.***

Егер үлгі беру арқылы жазылымды үйретсек, мұны продуктивті жазылым деп атаймыз. Яғни мұғалімдер жазылым түрлерінің үлгісімен таныстырып, мәтінімен жұмыс жасатуы керек. Белгілі бір жазылым үлгісі оның мазмұнымен, лексикасымен, стилімен және құрылысымен таныс болуға көмектеседі. Сонымен қатар үлгілер оқушыға қалай жазуы керек туралы идеяны да береді.

Ал егер де мұғалім оқушыларға жазылымның барлық қадамдарымен жұмыстануды қамтамасыз етсе, бұл процесті жазылым деп аталады. Толығырақ айтқанда, жазылымды жоспарлаудан бастап, алғашқы нұсқасын жаздырту, түзету, тексеруге дейін оқушыларды жұмыстандыру. Бұл оқушыларға жазылымның әртүрлі аспектілерімен әртүрлі уақытта жұмыстана білуге дағдыландырады. Мысалы, жоспарлау кезеңінде идеяларды ойлап табады және ұйымдастырады, алғашқы нұсқасын жазу кезеңінде өз ойларын жеткізу үшін қажетті сөздерді, сөйлем құрылымдарын іздейді, түзету және тексеру кезеңінде жазылымның ұйымдастырылуы, сауаттылығы, ондағы идеяларды бағалауға мүмкіндік береді, яғни өз жұмысының артықшылығы мен осал тұстары туралы ойлануға мүмкіндік береді.

Абзацты жазуға негізделген сабақ үлгісі

1. ***Оқушыларға төмендегі мәтін ұсынылады.***

Сүт – адам организміне өте пайдалы сусындардың бірі. Құрамындағы кальций сүйектер мен тістердің дұрыс дамуына әсер етеді. Магний, калий, фосфор және натрий мөлшері басқа сусындармен салыстырғанда біршама жоғары. Цинк жыныс жолдарының ауруларының алдын алуға септігін тигізсе, йод қалқанша безінің жұмысын жақсартып, иммундық жүйеге әсер етеді. Майсыздандырылған сүт бірнеше диета түрінің негізі болып саналады. Себебі ол белоктар бай және аппетитті болдырмайтын қасиетке ие. Қорыта келе, сүт - адам денсаулығын нығайтатын бірден-бір қажетті тағам.

Мәтінді оқып шығып, төмендегі сұрақтарға жауап бер

1. Абзацқа тақырып болатын сөйлемді тауып көр және астын сыз.
2. Тақырыптық ойды қолдаушы сөйлемдер тауып, астын сыз.
3. Келтірілген мысалдар немесе фактілер болатын сөйлемдер қайсы?
4. Қорытынды сөйлемді тауып, астын сыз!

2. Мұғалім нұсқасымен салыстырады.

Сүт – адам организміне өте пайдалы сусындардың бірі. Құрамындағы кальций сүйектер мен тістердің дұрыс дамуына әсер етеді. Магний, калий, фосфор және натрий мөлшері басқа сусындармен салыстырғанда біршама жоғары. Цинк жыныс жолдарының ауруларының алдын алуға септігін тигізсе, йод қалқанша безінің жұмысын жақсартып, иммундық жүйеге әсер етеді. Майсыздандырылған сүт бірнеше диета түрінің негізі болып саналады. Себебі ол белоктар бай және аппетитті болдырмайтын қасиетке ие. Қорыта келе, сүт - адам денсаулығын нығайтатын бірден-бір қажетті тағам.

Абзацаны жазудың негізгі шарттары

- ✓ Мәтіндер негізінен бірнеше абзацдан тұрады
- ✓ Бір абзацта бір ой толықтай ашып жазылады
- ✓ Әр абзац тақырыптық сөйлемнен, қолдаушы сөйлемнен және қорытынды сөйлемнен тұрады.
- ✓ Тақырыптық сөйлем – абзацтың негізгі идеясын көрсетеді
- ✓ Қолдаушы сөйлемдер – тақырыптық сөйлемдегі ойды ашатын сөйлемдер
- ✓ Қорытынды сөйлем – абзацтағы ойды қорытындылайтын сөйлем
- ✓ Сонымен қатар, ойды толықтыру үшін деректер мен мысалдарды да қосуға болады.
- ✓ Ең бастысы абзац жаңа азат жолдан басталып жазылады.

Мысалы:

Тақырыптық сөйлем:

1. Майлы тағамдар асқазанға зиян.

Қолдаушы сөйлемдер:

2. Тағам ретінде оларды көп қолдану оның бұзылуына әкелуі мүмкін.
3. Кейбір жағдайларда семіздікке әкеліп соқтырады
4. Сонымен қатар, жүрек-қан тамырларына да әсері бар

Қорытынды сөйлем:

5. Денсаулықты күтудің ең басты жолдарының бірі – майлы тағамдарды аз қолдану

3. **Ұсынылған тақырыптық сөйлемдерді қолдана отырып, бір абзац құрастырады.**

Тақырыптық сөйлем: 1. Жемістер мен көкіністердің пайдасы өте көп Қолдаушы сөйлемдер: 2. 3. 4. Қорытынды сөйлем: 5.	Тақырыптық сөйлем: 1. Жемістерді сақтаудың түрлі әдістері бар Қолдаушы сөйлемдер: 2. 3. 4. Қорытынды сөйлем: 5.
Тақырыптық сөйлем: 1. Темекі шегу денсаулыққа зиян. Қолдаушы сөйлемдер: 2. 3. 4. Қорытынды сөйлем: 5.	Тақырыптық сөйлем: 1. Денсаулықты нығайтудың бірнеше жолдары бар Қолдаушы сөйлемдер: 2. 3. 4. Қорытынды сөйлем: 5.

Оқылым дегеніміз не?

Оқылым төрт тілдік дағдылардың бірі: тыңдалым, оқылым, жазылым және айтылым, оның ішінде тыңдалым мен оқылым репродуктивті дағдылар қатарына жатады. Ол да тыңдалым сияқты қабылдаушы (receptive skill) дағдылар қатарына жатады. Яғни оқылым дағдысы мәтінді өндіруден (жазу, айту) гөрі, оған жауап қайтару немесе әрекет етуді білдіреді. Қарапайым тілмен айтқанда жазба тілдегі мәтінді түсіну. Ол үшін біз мәтін тілін сөздер деңгейінде, сөйлем деңгейінде және тұтастай мәтін деңгейінде түсіне алуымыз қажет. Сонымен қатар мәтінде берілген ақпараттарды әлем туралы білімімізбен байланыстыра білуіміз керек. Төменде берілген бір сөйлемді қарастырып көрелік:

Мысалы: *Бұл бала қыздың өзіне қарағанда жылдам жүгіріп, басып озғанына таң қалды.*

Бұл сөйлемді түсіну үшін біздер әуелі әріпті, әріптің бірігіп келіп сөз құрағаны, сөздердің мағынасы, грамматикалық байланысы және сөйлем құрылысын түсінуіміз керек. Жалпы айтқанда қыздар ұлдарға қарағанда жылдам жүгіре алмайды деген пікір бар. Бұл жерде әлем туралы біліміміз баланың неге таң қалғанын түсінуге мүмкіндік береді.

Оқылымның ішкі дағдылары (subskills):

Мазмұнын түсіну үшін оқу немесе көз жүгіртіп оқу (skimming) – мәтіндегі жалпы идеяны түсіну үшін тез оқып шығу.

Нақты ақпараттарды табу үшін оқу (Scanning) – мәтін ішіндегі ақпараттарды тауып алу үшін оқу, яғни ол үшін тұтас мәтінді түсініп оқу, мазмұнын білу маңызды емес. *Мысалы, мәтіннен қажет пайыздық көрсеткіштерді, жылдарды немесе қажетті сөздерді тауып алу.*

Детальді түрде оқу- әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін мәтінді сөзбе-сөз оқу. *Мысалы, келісімшарттағы талаптарды немесе нұсқауларды түсіну үшін сөзбе-сөз оқымыз.*

Сөз мағынасын контекстен ажырату- мәтін ішіндегі таныс емес сөздің мағынасын болжау үшін, оның айналасындағы сөздер мен сөйлемге назар аудару.

Мәтін құрылымын түсіну – Мәтін құрылымының ұйымдастырылуын түсіну. *Мысалы, кіріспе бөлім, негізгі бөлім, қорытынды бөлім.*

Болжай білу – оқылым тапсырмасы алдында қолданылатын тәсіл. Оқушылар мәтінді оқымас бұрын оның мазмұны мен көтеретін мәселесі жөнінде ойланып, талқылап көреді. Ол үшін олар мәтін тақырыбына, оған берілген суретке қарап болжай отырып, сол тақырыпта өз білімдерін қолданады. Бұл тәсіл мәтінді оңай түсінуге көмектеседі.

Мәтін түрлерін ажырата білу – әр мәтіннің өзіне тән ерекшелігін, ұйымдастырылуын, стилін ажырата білу. Мәтін түрлері: хат, мақала, жарнама, әңгімелер, поэма, құттықтау қағазы, ақпараттық брошюра, үнпарақ (листовка), хабарландыру, т.б.

Экстенсивті оқылым – үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды(роман, әңгіме) оқу

Интенсивті оқылым – мәтіндегі сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін оқу. Мұндағы мақсат оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру.

Оқылым дағдыларын сыныпта қолдану

- Егерде оқушы жоғарыда аталған дағдыларды өз ана тілінде меңгерген болса, онда ол дағдыларды екінші тілде қолдану оңайға түседі. Тілдік деңгейлерінің төмен болу себебінен бұл дағдыларды қолдану екінші тілде кей жағдайларда қиынға түседі. Сол себепті мәтінді оқымас бұрын ішіндегі қажетті сөздер алдын ала түсіндірілуі қажет.

- Мәтінді түсіну үшін оқушыларға өз білімдерін пайдаландыру мақсатында сабақтың кіріспе бөлімінде жаттығулар ұйымдастыруға болады. Жаттығулар мәтіндегі суретпен немесе тақырып мазмұнын болжаумен байланысты болу мүмкін. Сонымен қатар миға шабуыл жаттығуын да қолдануға болады, яғни тақырыпқа байланысты идеялар, сөздер немесе оқушылардың тәжірибесін тақтаға жазу, кейін оқып болған соң салыстыру.

- Сонымен қатар мәтін оқушылардың жасына, тілдік дейгейіне сай дұрыс таңдалуы қажет. Мазмұны қызықты етіп алынған мәтін оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Егер мәтіндегі сөйлем құрылыс тым күрделі болса, онда ол оқушыларға түсінуге тым қиын болуы мүмкін.

- *Оқылымға арналған сабақ құрылымы төмендегідей:*

1. Оқылым алдындағы тапсырма: мәтін тақырыбын ашуға бағытталған жаттығулар, сөздерді алдын-ала үйрету, мәтін мазмұнын болжауға байланысты сұрақтар қою.

2. Оқылым тапсырмасы: әртүрлі оқылым дағдыларын дамытуға арналған жаттығулар (сұрақтар). Алғашқы жаттығулар жалпы мазмұнын түсінуге бағытталса, кейінгі жаттығулар нақты ақпаратты табуға арналуы тиіс.

3. Оқылымнан кейінгі тапсырма: мәтінде көтерілген мәселеге, ақпараттарға байланысты талқылау сұрақтары. Мұндағы сұрақтар олар үйренген жаңа сөздерді, мәтінде кездестірген сөздерді қолдана отырып, жауап бере алатындай ұйымдастырылуы қажет. Сонымен қатар сұрақтар оқушылардың өмірлік тәжірибесімен де байланысып, өз көзқарастарын білдіруге мүмкіндік бере алатындай жасалуы керек.

Оқылым дағдысына арналған сабақ үлгісі:

Жаңа сөздер: байғазы, сәлемдеме, сарқыт, бата беру, құрметтеу, көрімдік.

Кіріспе сұрақтар:

1. Әдептілік, сыпайылық дегенді қалай түсінесіздер?
2. Әдет-ғұрып дегенді қалай түсінесіздер?
3. Мәтін не туралы болуы мүмкін?

Әдептілік пен сыпайылық әдет-ғұрпы

i. Екі қазақ кездесе қалғанда жасы кішісі жасы үлкеніне «Ассаламағалейкүм!» деп бірінші болып сәлем береді. Жасы үлкен кісі оған «Уағалайқұмассалам!» деп жауап қатады. Тек содан кейін ғана аман-саулық сұрасады. Бұлай сәлемдесу бірін-бірі тіпті танымайтын адамдар үшін де міндетті болып саналады.

ii. Дала тұрғындарына тән әдептілік пен сыпайылық, кішіпейілділіктің бір көрінісі – үлкен кісінің есіміне әке (еке) сияқты жұрнақ сөз қосып айту. Мәселен, Қазбек – Қазеке, Діқан – Дәке, Бауыржан – Бауке сияқты айтылады.

iii. Жас келіндер ер азаматты ерекше құрметтеудің белгісі ретінде күйеуінің жақын туысының атын атамаған. Күйеуінің әкесі мен шешесін ата, ене деп атаған. Күйеуінің іні-қарындастарын шырақ, гүлім, бауырым деп еркелете ат қоятын. Өзге туысқандарына да жаңа әрі жарасымды ат ойлап табатын.

iv. Қазақтар екіқабат әйел мен жасы үлкен адамның алдын кесіп өтуді әдепсіздік санаған. Келіндер атасының, қайын ағаларының көзіне түспеуге тырысқан.

v. Отағасы үйде жоқ кезде ересек ер адамның үйге түсуіне рұқсат етілмеген. Қазақ даласының мызғымас заңы, міне, осындай еді. Қазақтар үйге бас сұғар алдында қару-жарағын әрқашан сыртқа қалдыратын. Ал ханның алдына қамшы ұстап кіруге болмайтын.

vi. Алыс сапардан немесе базардан қайтып оралған адам өзінің жақын туыстары мен көршілеріне әр түрлі сыйлықтар - базарлық ала келетін. Ауыл ақсақалдары тамақ үстінде үлкен табактан жасы кішілерге асату жасайтын. Егер кімде-кім жаңа киім кие қалса, бағалы затқа ие болса, оған жақын туыстарының, дос-жарандарының байғазы беру әдет-ғұрпы болған.

vii. Әйелдер үйде қалған балалары мен жақындарына мереке-тойларда болған жерлерінен сарқыт ала келетін. Яғни, үйде қалған адамдар сарқыттан дәм татып, өздерін тойда болғандай сезінеді. Қазақтарда көптен бері көрмеген жақын-туыстарына қымбат бағалы заттардан, қазы-қарта, сүр еттерден сәлемдеме беріп жіберу әдет-ғұрпы да болған. Сәлемдемені алған адамдар шын ниетімен разы болып, ізгі батасын беретін.

viii. Дәстүрлі қазақ қоғамында жасы үлкен адамдарды құрметтеу рәсімі ежелден бар болатын. Ондай құрмет жасы үлкен кісінің қай рудан, қай жүзден, қай ұлттан екендігіне қарамай көрсетілетін. Олар барлық мерекелерде, жиын-тойларда құрметті орындарға, төрге шығарылады. Жиналыстарда олар елеулі рөл атқарады. Жастар олардың айтқан сөзін жерге тастамай, мүлтіксіз орындайтын. Жас жігіт үшін үлкен табақтан ақсақалдың өз қолынан ет асау ең жоғары марапаттың белгісі саналатын. Кіші іні үлкен ағаның рұқсатынсыз дастарқан басына өз бетінше ешқашан отырмайтын.

ix. Жас адамның үлкен кісінің алдын кесіп өтуі көргенсіздік деп есептелінетін. Бұл ереже әйел адамның ер азаматтың алдын кесіп өтпеуіне де қатысты болатын. Жасы кішілердің жасы үлкендерге дауыс көтеруі барып тұрған әдепсіздік ретінде тыйым салынатын. Әңгіме үстінде жасы үлкен кісінің сөзін бөлуге ешқашан рұқсат етілмейтін. Жастар алыс жолға аттанарда не үй болып, шаңырақ көтерерде жасы үлкен ақсақалдардың алдынан өтіп, ақ батасын алатын. Қазақтар жасы үлкен әрі құрметті адамдардан мұндай батаны жауға аттанарда да тілейтін.

x. Қазақтарда бата беру әдет-ғұрпы кеңінен етек алды. Ол әрбір іске кірісер алдында міндетті саналатын. Бата поэтикалық тілмен жалпы жұртқа қарап тұрып беріледі. Онда бата беруші адам өзгелерге ізгі жақсылық, табыс тілейді. Батаны жасы үлкен адам немесе жолы үлкен қонақ беруі тиіс. Бата беруші бақытты өмір, материалдық байлық, әрбір істе табысты болуын тілейді. Бата екі қолды ілгері қарай жоғары созып, екі алақанды өзінің жүзіне қарата бұрып тұрып беріледі. Бата беру «әумин» деген сөзбен аяқталады. (материал <http://kk.wikipedia.org> сайтынан алынды).

1. Төмендегі бөлім аттарын бөлім нөмірлерімен сәйкестендіріп көр!
(Жалпы түсінік алу үшін оқу)

- a. Жас келіннің құрметі
- b. Бата – ізгі тілек белгісі
- c. Үлкеннің жолын кеспеу
- d. Жасы кішінің міндеті
- e. «Әке» сөзінің құрметі
- f. Дала заңы
- g. Сәлемдеме
- h. Үлкенге құрмет
- i. Сәлем – сөздің атасы
- j. Байғазы

2. Төмендегі сөйлемдерді оқи отырып, шын немесе өтірік сөзімен жауап беріп көр! (Нақты ақпараттарды табу үшін оқу)

- a) Жасы үлкен кісі оған «Уағалайқұмассалам!» деп жауап береді.
- b) Күйеуі іні-қарындастарына шырақ, жарқын, айнаш, гүлім, бауырым деп еркелете ат қоятын.
- c) Ер азаматы үйде жоқ кезде ересек ер адамның үйге түсуіне рұқсат етілмеген.
- d) Ауыл қарттары тамақ үстінде үлкен табақтан жасы кішілерге асату жасамайтын.
- e) Әйелдер үйде қалған балалары мен жақындарына мереке-тойлардан сарқыт ала келетін
- f) Кіші іні үлкен ағаның рұқсатынсыз дастарқан басына өз бетінше ешуақытта отырмайтын.
- g) Әңгіме үстінде жасы үлкен кісінің сөзін бөлуге әрқашан рұқсат берілетін.
- h) Онда бата беруші адам ізгі жақсылық, талап тілейді.

3. *Тобыңмен талқылап, пікіріңді ортаға салып көр!*

- a. Жоғарыда аталған әдет-ғұрыптардан өзіңе жақсы таныс үшеуін атап көр!
- b. Өзіңді таң қалдырған дәстүрлерді атап көр!
- c. Жас кіші үлкендердің алдында өзін қалай ұстауы қажет?
- d. Ата-әжелеріңе немесе жасы үлкен аға-апаларыңа қандай құрмет көрсетесің?
- e. Үлкенге құрмет көрсету не үшін қажет деп ойлайсың?

Оқылым дағдыларын қалыптастыруға арналған тапсырмалар үлгілері

Оқылымның ішкі дағдыларын қалыптастыру үшін белігілі бір тапсырма түрі таңдалады. Тапсырма түрлерін ұсынудағы мақсат біріншіден, оқылым дағдыларын терең қалыптастыруға мүмкіндік беру, ал екіншіден, оқушыны бір ғана тапсырма түрімен жалықтырып алмау. Төменде ұсынылған тапсырма түрлері Reading, Skills for First Certificate (Malcolm Mann & Steve Taylore-Knowles, 2003) оқулығынан мысал ретінде алынды.

Жалпы мазмұнын түсінуге арналған тапсырма түрлері

Мына тақырыптардың қайсысы мәтінге сәйкес келеді

- a) Джинсы шалбардың түрлері
- b) Джинсы шалбардың шығу тарихы
- c) Джинсы шалбар таңдаудың ерекшеліктері
- d) Таңдаулы джинсы шалбарлар

Төмендегі тақырыптарды абзацтармен сәйкестендіріп көр! Екеуі артық

- i. Қазақтың салт-дәстүрлері
- i. Ұмыт болып бара жатқан тағамдар
- i. Ас – құрмет, ас – мырзалық.
- γ. Асты дайындау жолдары
- γ. Ұлттық тағам түрлері мен пайдасы

1.	Шет елден келген ас өнімдері
1.	Абзац А -
2.	Абзац В -
3.	Абзац С -
4.	Абзац D -

Мәтіндерді оқып шық және оларға тақырып қойып көр!

А.

Американың танымал диетологы, невропатолог Джонни Боуден денсаулыққа ең пайдалы 12 тағам түрін анықтады. Боуденнің айтуынша, ол адамды жүз жасқа жеткізетін тағамдардың тізімін жасаған. Сонымен, денсаулықты кеселден қорғайтын өнімдер – мыналар: жидектер, атбұршақ, жаңғақ, қаймағы айырылмаған сиыр сүті, майлы балық, мал еті, жұмыртқа, орамжапырақ, алма, сарымсақ пен пияз, анар және көк шай.

Ә.

Қазақ халқы асты жоғары бағалап, қадірлей білген. Сондықтан қазақтар адам қажеттіліктерінің ішінде тағамды жоғары қойған. Мал шаруашылығымен айналысқан ата - бабамыздың негізгі асы- *ет пен сүт* болған. Сиыр, қой сүттерінен құрт, кілегей, қаймақ, ірімшік, сары май тағы да басқа тағамдар әзірлеген. Басқа тағамдарға қарағанда, сүттің алатын орны ерекше.

Б.

Алма шырыны - қан тамыр жүйесіне оң әсерін тигізетін темірге өте бай шырын. Бұл қарапайым сусын тіпті ұзақ жылдар бойы темекі шегетін адамдардың өкпесінің жұмысын жақсартып, тыныс алуына жақсы әсер етеді. Құрамы С витамині мен органикалық қышқылға өте бай. Соның нәтижесінде ол аз калориялық қасиет көрсетіп, артық салмақ тастаймын деген адамдардың айрылмас досына айналған.

Нақты ақпаратты табуға арналған тапсырма түрлері

Төмендегі ақпараттарға дұрыстығына сай «шын» немесе «өтірік» сөзін қойып көріңіз

- I. Джинсы кейінгі уақытта гардеробтың негізгі элементіне айналған
- II. Шалбар таңдаудағы назар аударатын мәселенің бірі - мата сапасы
- III. Сізге шақ джинсы дем шығарған кезде қыспай, дұрыс отыруы керек.
- IV. Ұзындығы бойынша сізге шақ келген шалбарды алмаған дұрыс

Төмендегі сөйлемдер тұсына сәйкесінше «шын», «өтірік» және «айтылмаған» сөздерін қойып шық!

1. Елді татуластыруды, жақсыларды құрметтеуді, үлгілі, өнегелі қасиеттері мен артықшылықтарын, ел дәулетін қазақ кең дастарқаны арқылы көрсете білген.
2. Мал шаруашылығымен айналысқан қазақ тағамдарының бірі - ет пен сүт болған.
3. Қазақ ерлері ет тағамдарын тұздаудың түрлі әдістерін білген.
4. Ет тағамдарын диета ретінде қолдануға болады.

Мәтінді оқып болған соң, төмендегі сұрақтарға «иә» немесе «жоқ» деп жауап бер

1. Музыка түрі интеллект дәрежесі мен адам мінезіне тікелей әсер етеді
2. Мұңайып жүретін рок сүйгіш адамдар - мейірімді мен ақылды жандар болып шықты
3. Өзіне сенімді, көңілді жандар блюзді тыңдамайды.
4. Классика жанрындағы музыканы жоғары талғамды адамдар тыңдайды.

Егер расында Жер бетінде тек 100 адам өмір кешсе, оның 57-і Азиядан, 21-і Еуропадан, 14 кісі Американың екі континентінен, 8 адам Африкадан болушы еді. 52 әйел мен 48 ер кісінің 30-ы христиан, 23-і мұсылман болмақ. 100 адамның тек алтауы әлем байлығының 59%-ын иеленсе, 80 кісі нағыз кедей атана алар еді. 100 адамның 70-і жазу танымай, 50-і күнделікті аштықты көріп өмір сүрмек. 100 адамның тек біреуі жоғары оқу орнында оқыған болса, басқа 1 адам компьютерден сауатты болушы еді.

Таңертең аман-есен, сау болып ояндыңыз ба? Ендеше сіз апта сайын көз жұматын миллион адаммен салыстырғанда бақыттысыз.

Егер сіздің күнделікті тұратын баспананыз, киетін киіміңіз, ішетін тамағыңыз болса, сіз әлемдегі тұрғындардың 75%-ына қарағанда бақытты жансыз.

Осы ақпаратты өз бетіңізбен оқи алсаңыз, сіз жазу танымаған 2 миллиард замандасыңызға қарағанда, әлдеқайда бақыттысыз.

Нақты ақпаратты табуға арналған сұрақтар (ашық сұрақтар):

1. Жер бетінде тек 100 адам өмір кешсе, Оңтүстік Америкадан нешеуі болар еді?
2. 100 адамның нешеуі әлем байлығының 59 пайызына ие болар еді?
3. 100 адамның нешеуі жазу танымаған болар еді?
4. 100 адамның нешеуі университетке түсіп, нешеуі компьютерден сауатты болар еді?

Таңертең аман-есен оянсаң қанша адамға қарағанда бақыттысың?

Мәтінді оқып шығып, келтірілген мысалдар факті ме әлде автор пікірі ме екенін тауып дәлелдейді.

Факті ме әлде көзқарас па?

1) Қазақ халқы асты жоғары бағалап, қадірлей білген. Сондықтан қазақтар адам қажеттіліктерінің ішінде тағамды жоғары қойған.

А) факт

Б) көзқарас

2). Қай заманда, қалай айтылғанына қарамастан, халық асты құрметтеудің жолын, оны әзірлеудің көзін, ретін таба білген.

А) факт

Б) көзқарас

3) Ата-бабамыздың алып тұлғалы, батыр да дана болуының бір сыры осы болуы да әбден мүмкін.

А) факт

Б) көзқарас

Мәтіндегі сөздермен жұмыс

Мәтіннен мына сөздердің антонимін тауып көр!

1. Жалғыздық –
2. Ұялшақ –
3. Ой өрісі төмен –
4. Өзіне сенімді емес –

Мына сөздердің мәтіннен синонимдерін тауып көр!

1. Мейірімді –
2. Сабырлы –
3. Еңбекқор –
4. Жалғыздықты таңдайтын –
5. қарым-қатынасқа оңай түсе алатын-

Бұл тапсырма алдында тор көз ішіндегі сөздерді жаңа сөз ретінде алып, үйретуге болады. Кейін оқушылар мағынасына сәйкес толықтырып отырады.

Мәтіндегі бос орындарды төмендегі сөздермен толықтырып көр!

Қазіргі таңда белгілі бір 1_____ жеделету үшін сөздердің графикалық 2_____ нұсқалары жиі қолданылады. Кез келген 3_____ қысқартулар бар және оларды 4_____ тұрмыста жиі қолданамыз. Әсіресе, 5_____ арасында кеңінен танымал болған 6_____ желілерде, смс хат алмасу барысында 7_____ кеңінен пайдаланылады. Қысқартуларды қолдана 8_____, біз уақытты үнемдейміз. Кез келген 9_____ аз уақытта тез түсіндіруге 10_____. Дегенмен, мектеп мұғалімдері қысқартуларды 11_____ өз ана тілін 12_____, жастар қысқартуларды қолдана отырып, әдеби тілден және 13_____ жазудан алыстайды деп есептейді. Бір топ британдық 14_____ арнайы зерттеу барысында осы 15_____ тілін қолданатын мектеп оқушылары 16_____ сауатты жазудың төмендегендігін 17_____. Сіз қалай ойлайсыз? Қысқартуларды қолданған дұрыс па?

Агент	арасында	әлеуметтік	байқайды	болады
ғалымдар	жастар	күнделікті		қарым-қатынасты
қысқартылған		қысқартулар	қолдану	құрметтемеу
нәрсені	отырып	сауатты	тілде	

Мәтіндегі немесе мәтін абзацтарындағы негізгі идеяларды табу

А мәтініндегі ең басты мәселе не?

1. Адамды жүз жасқа жеткізетін тағамдар тізімі
2. Денсаулықты кеселден қорғайтын өнімдер
3. Жидектер ең пайдалы өнім

Ә мәтініндегі ең басты ой не?

1. Қазақ халқы асты жоғары бағалап, қадірлей білген
2. Ата-бабамыздың негізгі асы – ет пен сүт
3. Сүттен жасалатын тағамдар денсаулыққа өте пайдалы

Б мәтініндегі негізгі ойды беретін сөйлем

1. Алма шырыны — темірге өте бай шырын.
2. Темекі шегетін адамдардың өкпесінің жұмысын жақсартады
3. Құрамы С витамині мен органикалық қышқылға өте бай.

В мәтініндегі негізгі ойды беретін сөйлем

1. Банан жемісін ұната жемейтін жан кемде-кем шығар.
2. Өнші-әртістер тамақтары ауырмас үшін банан қабығын қайнатып ішкен
3. Банан баланың ойлау қабілетіне жақсы әсер етеді.

Мәтінді қайта құрастыру, яғни мәтін құрылымын түсінуі. Оқушыларға бөліктерге бөлінген мәтін қиындылары беріледі. Оқушылар әр сөйлемді оқи отырып, мәтінді рет-ретімен құрастырып шығады.

Қиындылар	Дұрысы
-----------	--------

Бір аптадан кейін тағы бір оқып шығу және бір айдан соң тағы қарау.	Жаңа сөздерді жаттаудың бірнеше жолы бар. Солардың бірі стикерлер пайдалану. Яғни жазылған сөздерді бір рет оқып, 1 сағаттан кейін қайта қарау. Бір тәуліктен кейін қайталап оқып, мағынасын еске түсіру. Бір аптадан кейін тағы бір оқып шығу және бір айдан соң тағы қарау. Бұл әдісті жүйелі орындау, сөздерді ұзақ есте сақтауға мүмкіндік береді.
Бұл әдісті жүйелі орындау, сөздерді ұзақ есте сақтауға мүмкіндік береді.	
Жаңа сөздерді жаттаудың бірнеше жолы бар.	
Яғни жазылған сөздерді бір рет оқып, 1 сағаттан кейін қайта қарау.	
Бір тәуліктен кейін қайталап оқып, мағынасын еске түсіру.	
Солардың бірі стикерлер пайдалану.	

Тыңдалым дегеніміз не?

Тыңдалым төрт тілдік дағдылардың бірі, репродуктивті дағды дейміз. Оқылым сияқты ол да қабылдаушы дағдылар қатарына жатады. Тыңдалым дегеніміз тілге сай әрекет ету, яғни тілдің дыбыстық мағынасын түсіну. Ол үшін біз контекстің, тілді және әлем туралы білімді пайдаланамыз. Тыңдалым ауызекі сөйлеу тілін қамтығандықтан, оның тілі жазба тілден өзгеше болып келеді.

Төмендегі кестеден жазба тілі мен сөйлеу тілінің айырмашылығын салыстырып көрелік.

Жазба тілі	Ауызекі тіл
Парақ бетінде тұрады, жоғалмайды.	Сөйлеу барысында жоғалып отырады. Сөйлеу тілі кейде тым жылдам немесе баяу болуы мүмкін.
Сөйлемдерді ажыратып көрсету үшін пунктуация мен бас әріптерді пайдаланып отырамыз.	Сөйлемдер мен бір топ сөздер мағынасын интонация және екпін арқылы ажыратып отырамыз.
Әріптерден, сөздерден және сөйлемдерден жасалып барып, мәтінді құрайды.	Дыбыстар, жалғыз сөздер, сөз тіркестері қосылып, ассимиляцияға ұшырап отырады. Мысалы, алып бер –әпер, бара жатырмыз– баратырмыз.
Мәтін түсінікті болу үшін қосымша суреттер берілуі мүмкін.	Сөйлеуші өз ойын жеткізу үшін дене мүшелерін пайдаланады. Мысалы, жест, қолдарын сермеу және мимика сияқты әрекеттер.
Құрылымы өте жақсы ұйымдастырылады: сөйлемдер толық және алдыңға сөйлемдер кейінгі сөйлемдермен бір-бірімен логикалық үйлесімде болады. Тақырыптар бірнеше абзацтарға бөлінеді.	Дұрыс ұйымдастырылмайды. Себебі кідірістер, ойдың бөліне беруі, сөздердің қайталануы және тақырыптың жиі өзгеруі көрініс тауып отырады.
Көбіне нақты тақырыпқа арналған сөздер мен күрделі грамматиканы қолданады.	Қарапайым грамматика мен ауызекі тілдегі сөздер қолданылады.

Тыңдалым түрлері:

Әңгімелесу (диалог), әңгімелер (оқиға), хабарландыру, әндер, нұсқау (инструкция), лекция және жарнама және т.б.

Тыңдалым дағдылары бірнеше ішкі дағдылардан тұрады:

Мазмұнын түсіну үшін тыңдау – жалпы мазмұнын, идеясын түсіну үшін тыңдау.

Нақты ақпараттарды алу үшін тыңдау - тыңдалымдағы қажетті ақпараттарды алу үшін тыңдау. Мысалы, теміржол вокзалында өзіңізге қажет уақытты немесе пойызды білу үшін сол ақпаратты ғана тыңдайсыз, басқа ақпаратты қажет қылмайсыз.

Детальді түрде тыңдау – әрбір сөздің мағынасын түсіну үшін әрбір сөзін зер салып тыңдау, түсіну. Мысалы, маңызды жаңалықтарды айтып жатырған кезде оны дұрыс түсіну үшін әрбір сөзін мұқият тыңдап шығасыз.

Сөйлеушінің қарым-қатынасын анықтау үшін тыңдау – сөйлеушінің көңіл-күйін не айтқысы келіп отырғанын түсіну үшін тыңдау.

Интенсивті тыңдалым – сөйлеу барысындағы сөйлемдердің грамматикалық құрылымын, белгілі бір тақырыпқа арналған сөздерді талқылау үшін тыңдау. Мұндағы мақсат оқушылардың тілді дұрыс қолдана білудегі білімін арттыру. Мысалы, белгілі бір грамматикалық тақырыптарды өткен кезде тыңдалымды пайдалану, бірақ бұл жерде басқа дағдыларды араластырмайсыз.

Экстенсивті тыңдалым – үлкен көлемді мақала немесе шығармаларды (роман, әңгіме) тыңдау.

Тыңдалымға арналған сабақ жүйесінің мысалы:

1. **Тыңдалым алдындағы тапсырма:** тақырыпты таныстыру; тыңдалымдағы маңызды сөздерді үйрету; тақырыпқа қатысты сұрақтар құра отырып, сол тақырыптағы оқушы білімін қозғау.

2. **Тыңдалым тапсырмасы:** әртүрлі тыңдалым дағдыларын қалыптастыруға арналған жаттығулар тобы; олар жалпы мазмұнын түсінуден бастап, детальді түсінуге бағытталады.

3. **Тыңдалымнан кейінгі тапсырма:** тыңдалымдағы тақырып туралы сұрақтардан тұрады және ол сұрақтарға өз көзқарастарын білдіре отырып, тәжірибелерімен байланыстыра отырып жауап берулері тиіс. Сонымен қатар сұрақтар жауап беру барысында тыңдалымдағы сөздерді пайдалана алатындай құрылуы қажет.

Тыңдалымға ұйымдастырылған сабақ түрі:

(Материал HEADLINER - Лондон Олимпиадасы өз мәресіне жетті)

Тыңдалым алдындағы тапсырма:

Лондон олимпиадасы туралы не білесің?

Оған кімдер қатысты және жеңімпаз атанды?

Сен кімдерге жанкүйер болдың?

Жаңа сөздер: жеңімпаз, жанкүйер, спортшы, ауыр атлетика, велоспортшы, әлемдік рекорд, жетістік, жеңіс.

Тыңдалым сұрақтары

Жалпы мазмұнын түсінуге арналған сұрақтар:

Аудиоматериалды алғаш рет тыңдайды.

1. Тыңдалым мәтіні не туралы?
2. Онда қай спортшыларға ерекше тоқталып өтті?
3. Лондон олимпиадасының Қазақстан үшін қандай маңызы болды?

Нақты мәлімет алуға арналған сұрақтар:

Аудиоматериалды екінші рет тыңдайды.

1. Лондон олимпиадасы жеңістері Қазақстандықтардың қандай сезімдерін оятты?
2. Жетінші алтынды қанжығаға байлаған спортшы кім?
3. Ауыр атлетикадан әлемдік рекордты жаңартқан спортшы қыздар кім?
4. Илья Ильинге жеңіс әкелген зіл темірдің салмағы қанша?
5. Қазақстанға алғашқы алтынды алып берген кім?
6. Арнайы қолдау көрсетуге барған шоу-бизнес өкілдері кімдер?
7. 30-шы Лондон олимпиадасы қай уақыт аралығында өтті?
8. Лондон Олимпиадасындағы Қазақстанның жетістігі қандай?

Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Лондон олимпиадасын басынан аяғына дейін тамашаладың ба?
2. Спортшыларымыздың жеңісін көргенде қандай сезімде болдың?
3. Олимпиаданы қалай тамашаладың? Достарыңмен бе әлде отбасыңмен бе?
4. Қазақстан спортшылары жеңіске лайық деп есептейсің бе? Неге?
5. Лондон олимпиадасынан кейін Қазақстанды әлем таныды дегенге сенесің бе?
6. Спорт елді әлемге танытады дегенге сенесің бе? Неге?
7. Біздің спортшыларымыздың артықшылығы мен кемшілігі не болды деп ойлайсың?
8. Спортта әлде де мықты болу үшін не қажет деп ойлайсың?
9. Жалпы спорт адамды неге тәрбиелейді, үйретеді деп ойлайсың?
10. Өзің спорттың қай түрін жақсы көресің? Неге?

2.3 5-9 сынып Шетел тілі

Сөйлеу. Сөйлеу – оқу процесінде оқушыларды сөйлеуге ынталандыру деген сөз, бұл үшін жағдай жасау керек. 5-9 сынып оқушыларында бұл репродуктивті деңгейде емес, өнімді деңгейде болуы керек, мысалы, ақпаратты

талдау және бағалау. Сөйлеуді үйрете отырып, әр сабақтың тапсырмаларының дәйектілігі ерлі-зайыптылар мен топтарда көп жұмыс түрінде сөйлеу дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді. Әр түрлі тапсырмалар түрлері ұсынылады (discussions, narration, debates, etc.). 5-9 сыныптардағы қарым-қатынас тақырыбы ақпараттық сипатта емес, проблемалық-бағдарланған, пікір қалыптастыруға және айтуға итермелейді.

5-9 сыныптарда сөйлеуді дамытуға арналған арнайы жаттығулар мен сабақ жоспары оқу мақсаттары мен міндеттеріне, сондай-ақ оқушылардың ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін. Төменде сөйлеуді дамыту контекстінде қолдануға болатын жаттығулар мен сабақ жоспарының мысалдары келтірілген.

Жаттығу мысалдары: 1. *«Мейрамханада» рөлдік ойын:*

- Оқушылар ерлі-зайыптыларға бөлініп, даяшы және мейрамханаға келуші рөлдерін ойнайды.

- Олар бір-біріне таңдаулы тағам, сусын туралы сұрақтар қояды, тағамға тапсырыс береді және оны талқылайды.

- Жаттығудың мақсаты-нақты жағдайда артықшылықтарды, тапсырыстарды және өзара әрекеттесуді білдіру тәжірибесі.

2. *«Экологиялық мәселелер» топтық талқылауы:*

- Оқушылар топтарға бөлініп, судың ластануы, табиғи ресурстарды сақтау және т. б. сияқты әртүрлі экологиялық мәселелерді талқылайды.

- Әр топ өз пікірін тұжырымдайды және мәселенің шешімін ұсынады.

- Пікірталас соңында әр топ өз идеялары мен қорытындыларын ұсынады.

3. *Дүкендегі диалог ойыны:*

- Оқушылар ерлі-зайыптыларға бөлініп, дүкенде сатып алушы мен сатушы рөлін атқарады.

- Олар белгілі бір өнімдерді сатып алу туралы диалог жүргізеді, бағасы, сапасы, мөлшері және т. б. туралы сұрақтар қояды.

- Жаттығудың мақсаты-нақты жағдайда тілек білдіру, сұрақтар қою және өзара әрекеттесу практикасы.

4. *Learn your classmates' opinion about... .*

- Your teacher stuck a paper on your back. For example: You are a book. You must ask all questions to learn what is written on your back. The questions should be general.

- Convince your friend to watch something. Give reasons why he/she should do it.

- Persuade your friend to start doing sports. Give reasons.

- Persuade your friend to get rid of smoking. Give reasons why he should do it.

5. *Speak (write) about what your friend will be like at the age of 30..*

6. *Change the ending of a story. Оқиғаның соңын өзгертіңіз.*

7. *Ойды аяқтаңыз:*

1. Mary was very greedy girl. But one day...

2. Ben was going to the office. But suddenly....

3. Dan could hardly imagine that it may happen to him...

8. *Проблемные ситуации.*

1. The Earth may become an ocean because of global warming. What is the way out?

2. Grown- up children often do not have enough time to take care of their old parents. How can we change the situation?

3. Mobile phones is a common problem of many children. What should we do to solve the problem?

9. *Дискутивтік жаттығулар*

1. You think new technologies will cause mass job loss. Discuss what we should do in such situation.

2. You live with three roommates. One of them always brings over their boy/girlfriend who eats all the food and never asks permission or replaces it. Everyone is getting rather upset but doesn't want to cause conflict. How would you handle it?

10. *Түсініктеме:*

1. "Good communicators are born, not made"

2. We can't change people's mindset so that they stop buying so many clothes.

- Топта немесе жұпта жұмыс істегенде кез келген мәселені талқылау кезінде келесі алгоритмді орындауға болады: Choose one of the viewpoints which you most agree with.

- In your opinion group, work out arguments supporting your viewpoint: Write your arguments on a poster.

- Exchange your posters with the opposite group. Think of counter – arguments for each of their arguments and write them down.

- Present your poster to the class.

- Look through both posters. What conclusion do you come to?

Жазылым. 5-9 сыныптарда жазу дағдыларын дамыту ағылшын тілін оқытудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Жазуды дамытудағы заманауи тәсілдер мен стратегиялар студенттерге тілдік дағдыларды, шығармашылықты және өзін-өзі көрсетуді дамытуға көмектеседі. 5-9 сыныптарда жазуды үйрену кезінде қолдануға болатын бірнеше практикалық тәсілдер мен стратегиялар:

1. *Үлгі жазылым (Модельдік жазу):*

- Мұғалім белгілі бір жазу жанрында қолданылатын құрылымды, стильді және тілді көрсететін жазу үлгісін ұсынады.

- Оқушылар үлгіні талдайды, оның ерекшеліктерін бөліп көрсетеді және өз жазбаларында қандай элементтерді қолдануға болатынын талқылайды.

- Содан кейін оқушылар үлгіні нұсқаулық ретінде пайдаланып, өз хаттарын жазады.

2. *Бірлескен жазу (бірлескен жазу):*

- Студенттер белгілі бір тақырып немесе тапсырма бойынша бірлескен хат жасау үшін топтарда немесе жұптарда жұмыс істейді.

- Жұмыс барысында олар идеялармен бөліседі, әртүрлі тәсілдерді талқылайды және хат жасауға үлес қосады.

- Бірлескен жазу ұжымдық ойлауды, қарым-қатынасты және ынтымақтастықты дамытуға ықпал етеді.

3. *Технологияны қолдана отырып жазылым (Technology-Enhanced Writing)*:

- Компьютерлер, интерактивті тақталар, мәтіндер жасау бағдарламалары сияқты цифрлық технологияларды пайдалану студенттерге жазу дағдыларын интерактивті және ынталандырушы түрде дамытуға мүмкіндік береді.

- Студенттер блогтар, электрондық хаттар, вики-беттер жасай алады немесе тіпті жазбаша өрнек жасау үшін аудио хаттардың жазбаларын жасай алады.

- Технология сонымен қатар жазбаша жұмыстарды редакциялауға, кері байланыс жасауға және рефлексияға мүмкіндік береді.

4. *Жазбаша жұмыс портфолио (Writing Portfolios)*:

- Оқушылар жазбаша жұмыстар бойынша өздерінде сақтайтын және ұйымдастыратын портфолио жасайды.

- Портфолио студенттерге жазудағы жетістіктерін бақылауға көмектеседі, сонымен қатар өзін-өзі көрсетуге және өзін-өзі бағалауға мүмкіндік береді.

- Оқушылар өздерінің ескі жұмыстарын үнемі қайта оқып, жетістіктерін талдап, одан әрі даму мақсаттарын қоя алады.

Жаттығу мысалдары:

- Досыңызға/досыңызға соңғы сапарыңыз туралы хат жазыңыз.

- Сіздің мектепте алдағы іс-шара туралы хабарландыру жасаңыз.

- Берілген тақырыпқа эссе жазыңыз және өз көзқарасыңызды дәлелдеңіз.

- Өзіңізді атақты адам ретінде елестетіп, Өмірбаян жазыңыз.

- Берілген бастамаға негізделген оқиғаның жалғасын ойлап табыңыз және жазыңыз.

Жазуды дамытуда заманауи тәсілдер мен стратегияларды қолдану студенттерге ағылшын тілінде сенімді және тиімді жазушы болуға көмектеседі.

Сөйлеу әрекетінің бұл түріне көп көңіл бөлінеді, мұнда біз алатын өнімге ғана емес, сонымен қатар жазу процесіне де назар аудару керек. Оқыту жазбаша жұмыстардың әр түрлі жанрларын қолдану арқылы жүзеге асырылады (formal and informal letters, for and against essay, report, leaflet, narrative, opinion, descriptive essay, etc.). Ол репродуктивті және өнімді сипаттағы жаттығулар негізінде жүзеге асырылады.

Жаттығу.

Write a speech about the problems of ecology in our country and ways of solving them. Follow these steps.

- State the problem briefly but clearly.
- Describe the problem.
- Give examples of causes of ecological problems.
- Offer some possible solutions to your speech.
- Edit the text to see whether you can improve it.

You are going to write an essay “Accurate timekeeping improves people’s quality of life today.” Give reasons for your answer and include relevant examples.

The title of your essay is «A job I’d choose / A job I’d never choose». Use a list of ideas from below:

- Your ideas of what the job is like: duties and responsibilities.
- Qualities and skills needed for the job.
- Your personal qualities and skills.
- Your ambitions and expectations of a future job.
- Reasons to like/dislike it.

Жазу дағдыларын дамытуға арналған сабақтарды құруға арналған кейбір практикалық ұсыныстар

Жазу сабағының құрылымына әсер ететін жазуды оқытудың үш негізгі тәсілі бар:

Өнімге негізделген тәсіл (Product-based)

Процестерге негізделген тәсіл (Process-based)

Жанрлық тәсіл (Genre-based)

Жақында әзірленген тағы бір тәсіл бар және ол процесс-жанрлық тәсіл (process-genre) деп те аталатын жазуды үйренудің процессуалдық және жанрлық тәсілдерінің қоспасы болып табылады.

Өнімге негізделген тәсіл (Product-based). Бұл тәсіл дұрыс тілдің модельдерін имитациялауды, көшіруді және түрлендіруді қамтиды. Лингвистикалық ерекшеліктерге, әдетте сөйлем деңгейінде, әсіресе синтаксиске, лексикаға және біртұтас әдістерге назар аударылады. Фокус формаға және 'қалай 'емес,' не ' жазуға бағытталған.

* танысу

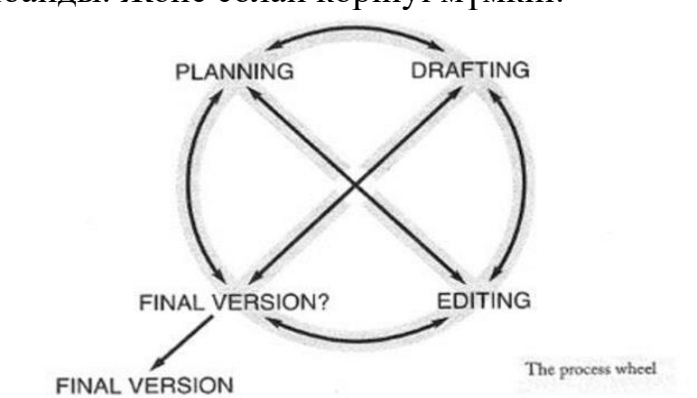
* бақыланатын жазу-мәтіннің кез-келген ерекшелігін пысықтау

* басқарылатын емле-мәтінді қайта біріктіру

* Еркін жазу-басқа мазмұнмен ұқсас мәтін құру

Процестерге негізделген тәсіл (Process-based). Бұл тәсіл жазушылар мәтін құру кезінде өтетін табиғи процестермен жұмыс істейді. Бұл өнім мен формаға бағытталған дәстүрлі тәсілдерге реакция және ' қалай ' жазу.

Оқулықтар ұсынғаннан айырмашылығы, Жазушылар жоспарлаудың, ұйымдастырудың, жазудың және кейіннен қайта қараудың нақты дәйектілігін ұстанбайды. Және солай көрінуі мүмкін:

Жанрлық тәсіл (Genre-based)

Мәтінді жазудың жанрлық тәсілі студент жазуы керек жанр модельдерін талдауды қамтиды, әсіресе әлеуметтік контекст пен мақсатты ескере отырып. Бұл тәсіл процесс тәсілдерінің болжамды шектеулеріне жауап болды. Мәтін авторлары мыналарды қарастырады, бірақ әрқашан анық емес:

- * қолдану аясы-Тіл не үшін қолданылады, оның мақсаты.

- * Алмасуға қатысушылар-тілдік іс-шараға қатысушылар, олардың өзара қарым-қатынасы.

- * Мәтін түрі-тілді қолдану тәсілі, мәтін түрі.

Жоғарыда аталған үш элемент осы тәсілдегі стильді құрайды.

Процесс пен жанрға негізделген тәсіл (process-genre)

Бұл тәсіл екі негізгі тәсілдің қоспасы болып табылады. Төменде процессуалдық-жанрлық тәсілге негізделген стандартты сабақ берілген:

- * Оқушылар не туралы жазатыны туралы тақырыпты талқылайды

- * Оқушылар жазбаша түрде (психикалық карталар) қолдануға болатын кейбір пайдалы идеялармен миға шабуыл жасайды.

- * Мұғалім идеяларға көмектеспейді, бірақ тілге көмектесе алады.

- * Оқушылар хат / эссе/есеп /мақала / т.б. жазады, ешқандай мысал көрмейді және өз білімдері мен тәжірибелерін пайдаланады.

- * Оқушыларға жазғандарының жақсы мысалы беріледі және олар өз жұмыстарын үлгімен салыстырады. Салыстыру кезінде олар тілді, стильді, абзацтарды, ақпаратты, құрылымды және т.б. талдауы керек.

- * Қажет болса, мұғалім жазу кезінде қолдануға болатын қосымша сөз тіркестерін немесе сөздерді бере алады.

- * Оқушылар бірінші нұсқасын мысалға қарамай қайта жазады. Оларға жанр туралы жасаған алғашқы эскиздері мен жазбаларын пайдалануға рұқсат етіледі.

Әр түрлі жазбаша жанрлар бар және мұғалімдер оның ерекшеліктерін үйретпес бұрын әр жанрды талдауы керек. Бұл белгілі бір жанрдағы мәтіндерді жазу сабағын дайындау кезінде талдануы керек Негізгі ерекшеліктер:

Мазмұны: осы жанрдағы мәтіндерге тән қандай ақпарат бар, мысалы, таңдау опциялары, кеңестер, нұсқаулар, көптеген жеке мәліметтер және т. б.?

Сыртқы түрі: беттегі мәтін қалай көрінеді? Тақырыптар немесе мекен-жайлар бар ма? Аты бар ма? Ұпайлар нөмірленген бе? Таңбаланған нүктелер қолданылады ма? Суреттер бар ма?

Ұйымдастыру: идеялар қалай ұйымдастырылған? Ерекше тәртіп бар ма? Егер абзацтар болса, олар қалай бөлінеді? Мәтін басқа жолмен ұйымдастырылған ба, мысалы, бөлімдер бойынша, тақырыптар бойынша және т. б.? Мәтінді ұйымдастыру үшін байланыстырушы құрылғылардың қандай түрлері қолданылады? Ұзақ күрделі абзацтар бар ма, әлде абзацта бір ғана идея бар ма?

Грамматика: кез-келген ғылыми есепте пассивті сияқты кез-келген ерекше уақыт / құрылым қолданылады ма?

Лексика: жарнамада сын есімдер сияқты қандай сөздер қолданылады? Бұл жанрда қандай да бір сөздер немесе тұрақты лексикалық тіркестер жиі кездеседі ме?

Стиль: бұл бейресми, бейтарап немесе ресми ме?

Оқылым. Оқу процесінде ұсынылған мәтіндер оқушылардың коммуникативті-танымдық қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес келуі керек. Сөйлеу әрекетінің осы түріне қажетті барлық арнайы дағдылар мен дағдылар белгілі бір алгоритмді білдіретін тапсырмалар арқылы жүйелі түрде дамиды (мәтінге дейін, мәтінді оқу, мәтіннен кейін).

Әр түрлі тапсырмаларды оқушылар оқу кезеңіне байланысты орындайды: сәйкестік, иә/жоқ, көп таңдау, қайта жоспарлау/қайта құру, шын/жалған/Гивен емес, диаграммада толтыру, гап толтыру, қысқа жауап беру сұрақтары).

Оқуға арналған мәтіндерді оқушылар ақпараттық "тасымалдаушы" ретінде қабылдауы керек, сонымен қатар олар жанрлар бойынша шынайы және әр түрлі болуы керек: қысқа әңгімелер газеттерінің есептері, танымал ғылыми мәтіндер және т.б. ұсынылған мәтіндер олардың коммуникациядағы коммуникативті функциясын көрсетуі керек.

Жаттығу.

Мәтінге дейінгі

- Берілген сөздерден сөйлемдер құрыңыз.
- Таңдалған пішінді үлгі бойынша ауыстырыңыз.
- Екі сөйлемнен бір қарапайым сөйлем құраңыз.
- Берілген қарапайымдардан күрделі сөйлем құрыңыз.
- Сол ойды басқа тәсілдермен білдіріңіз.
- Тақырыпты оқып, осы мәтінде кім (не) туралы сөйлесетінін айтыңыз

• Абзацтардың алғашқы сөйлемдерін оқып, мәтінде қарастырылатын сұрақтарды атаңыз.

- Мәтінге дейінгі сұрақтарға жауап беріңіз.

• *Мәтіндік кезең*

• Сөйлемнен немесе сөйлемдер тобынан ақпаратты тасымалдайтын элементтерді табыңыз.

• Абзац сөйлемдерін ақпараттың маңыздылығына қарай орналастырыңыз.

- Мәтінді жоспар бойынша ойнатыңыз

- Кейін мәтіндік жаттығулар.

• Мәтін мазмұны бойынша қорытынды қорытынды немесе түйіндеме жасаңыз.

• Тақырыпты абзацта, абзацтар жинағында, мәтінде білдіретін сөздерді анықтаңыз.

- Жалпылама сөздерді тауып, тақырыпты тұжырымдаңыз.

- Тақырыпты өзіңіз тұжырымдаңыз.

- Сюжетті дамыту үшін көрсетілген оқиғаның немесе эпизодтың

мағынасын бағалаңыз.

- Мәтіндегі ең маңызды оқиғаларды және/немесе эпизодтарды анықтаңыз.

- Авторлық сипаттамаларды бөлектеңіз.
- Мәтінге сұрақтарға жауап беріңіз.
- Мәтінге сұрақтар қойыңыз.
- Кейіпкерлерге өз сипаттамаңызды беріңіз.

Reading the story “The Cat in the Rain”

Task 1. This time students engage in “While reading” prediction.

Students predict “After reading” reading prediction.

Students predict the character analysis of the heroes in the story.

Task 2. Questions for Comprehension

Task 3. Discussion questions for Reflection

1. What are some of the conflicts in the story?
2. What are some of the themes in the story?
3. What are some of the symbols in the story?
4. Identify one example of how Hemingway used imagery.
5. Did you get the impression that the man and the wife were happy?

Explain why or why not.

Оқылым дағдыларын дамытуға арналған сабақтың мысалы

❖ Тыңдауды дамыту сабағы сияқты, оқуға бағытталған сабақ ұқсас құрылымға ие:

❖ Pre-reading (білімді өзектендіруге және мәтіндегі сөздермен жұмыс істеуге арналған тапсырмалар)

❖ While-reading (мәтінмен жұмыс)

❖ Post-reading (мәтіннен кейінгі тапсырмалар)

❖ Төменде оқу сабағы қандай болуы мүмкін екендігі туралы мысал келтірілген:

❖ Тақырып бойынша бұрыннан бар деректерді белсендіру үшін оқушыларға сұрақтар қойыңыз

❖ Тапсырмаларды орындау үшін маңызды сөздерді алдын-ала зерттеу / ұсыну маңызды

❖ Мәтінді жалпы түсіну үшін алдын-ала қойылған сұрақтарды пысықтау (негізгі идеяны тыңдау-мәні)

❖ Оқушылар мәтінді оқиды, содан кейін жауаптарын серіктеспен салыстырады.

❖ Мұғалім түсінуді бүкіл сыныппен тексереді

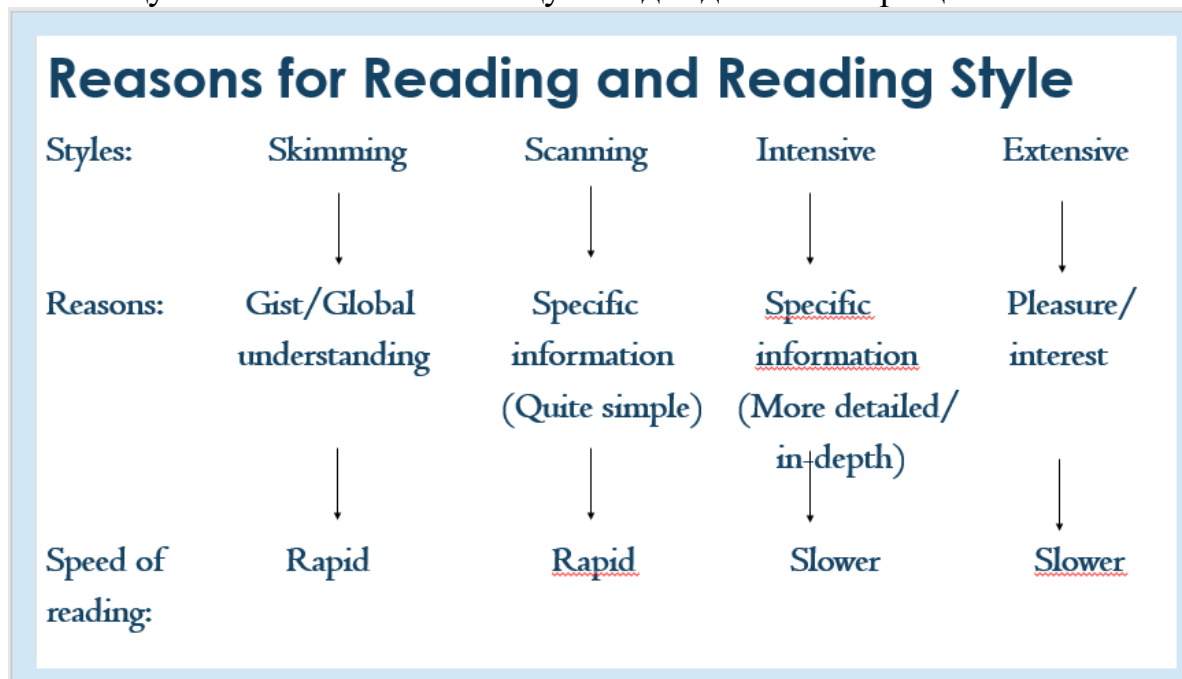
❖ - Нақты ақпаратты тыңдау немесе толық ақпарат алу үшін тыңдау/оқу үшін алдын ала қойылған сұрақтар.

❖ Оқушылар оқиды, содан кейін жауаптарын серіктеспен салыстырады.

❖ Мұғалім түсінуді бүкіл сыныппен тексереді

❖ Сондай-ақ, оқу дағдылары «ішкі дағдыларға» бөлінеді:

- ❖ Skimming and scanning (мәтіндегі жалпы ақпарат пен мәліметтерді түсіну)
- ❖ Intensive/more detailed reading (қарқынды оқу)
- ❖ Extensive/Detailed reading (оқу-мәтінге тарту)
- ❖ Guessing the meaning of words from context (мәтінмәндегі сөздердің мағынасын анықтау)
- ❖ Оқу стиліне байланысты оқу жылдамдығын өзгертіңіз:

Мәтінді оқығанда тәжірибелі оқырман қандай білім түрлерін қолданады? Олардың әрқайсысына мысал келтіре аласыз ба?

1. Грамматикалық білім (синтаксистік білім)
2. Дискурс: грамматикалық байланыс
3. Дискурс: лексикалық байланыс
4. Лексикалық білім
5. Морфологиялық білім
6. Әлем туралы жалпы білім
7. Әлеуметтік-мәдени білім
8. Тақырыпты білу
9. Жанр туралы білім

Білімнің бұл әртүрлі түрлері мәтіндерді мағынасы бойынша өңдеуге мүмкіндік береді. Олардың кейбіреулеріне қол жеткізу "жоғарыдан төменге қарай процестер" арқылы айқынырақ. Жоғарыдан төменге қарай процестер-бұл оқырман жазбаша сөзге сүйенетін төменнен жоғарыға дейінгі процестерге қарағанда мәтінге әкелетін процестер. Төменгі өңдеуде қолданылатын қосалқы дағдылар кейде схемалық білім деп аталады; жоғары өңдеуде қолданылатын көмекші дағдылар кейде жүйелік білім деп аталады. Тиімді оқу осы екі процесті де қолданады және олар оқырман үшін қажет болған жағдайда өзара әрекеттеседі. Бұл процестерді автоматты түрде қолданған кезде біз қосымша дағдыларды қолданамыз. Біз олар туралы және оларды қалай қолдану керектігін білгенде, біз стратегияларды қолданамыз. Стратегиялардың қалай,

неге, қашан және қаншалықты тиімді екендігі туралы ойлағанда, біз метакогнитивті стратегияларды қолданамыз. Оқушылардың оқу дағдыларын дамыту тұрғысынан біз стратегияларды да, метакогнитивті стратегияларды да жиі қарастырамыз, бұл үлкен үлес пен тәжірибемен стратегиялар автоматты түрде үйренеді және осылайша дағдыларға айналады.

3 Коммуникативті тәсіл аясында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері

Күнде өзгеріп жатқан ғаламда уақыт талабынан қалмай, бәсекеге қабілетті болу үшін бүгінгі білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер керек. Білім саласындағы басты өзгерістердің бірі ретінде білім мазмұнының жаңаруын айтуға болады. Бұл – уақыт талабынан шығуға деген талпыныстан туған жауапты қадам. Фундаментальды білімнен функционалды білімге ауысу кезеңінде, әрине, көзқарастар қайшылығы орын алатыны анық, дегенмен бүгінгі күннің талабы осы. Білім мазмұнының жаңаруы білім алушылардың тілдік пәндерлі оқытудың жаңа механизмдерін, озық тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беріп отыр. Сондықтан тілдерді үйретудегі бастапқы мақсат – коммуникативтік бағытта оқыту деп есептейміз. Осының бәрі оқушының жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсер етеді, оқушы үшін өз ойын жеткізуде қажетті құрал болып табылады. Коммуникативтік әдіс – оқушы мен мұғалімнің тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын, белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларға тән басты белгілер мен қағидалардың басты жүйесінен тұратын, тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзінде асыратын әдістің түрі. Коммуникативтік оқыту тілдік әрекетінің барлық түрінде қалыптасады-тыңдауда да, сөйлеуде де, оқығанда да, жазғанда да, өйткені ол оның іске асуын қамтамасыз етеді. Лингвистикалық, әдістемелік әдебиеттердің көпшілігінде сөйлесім әрекетін төрт түрге бөліп қарастыру тұрақты орын алған. Олар: сөйлеу, оқу, жазу, түсіну. Коммуникативтік оқыту: оқу, сөйлеу, тыңдау, жазу – ауызша өзара қатынас, жазбаша өзара қатынас біркелкі, бір уақытта дамиды. Коммуникативтік оқытудың сөйлеу әрекетінің барлық төрт түрінде де қажеттілікпен қатысып тұрғаны дұрыс. Өйткені ол ауызша да, жазбаша да қарым-қатынас жасаушылардың бір-бірін тілдік қабылдауы мен түсінігін қамтамасыз етеді. Коммуникативтік технологияның элементтері оқушыларды бірден әлеуметтік жағдайлар арқылы сөйлеуге үйретуге мүмкіндік береді. Мұның бәрі оқушылардың тілдік белсенділігін арттырудың негізі болады, сынып алдында өздерін еркін ұстауға көмектесетіндігін дәлелдейді. Сондықтан технологияны қолданудағы мақсат – нәтижелі пайдалану. Бұл технология элементтерін енгізу үшін қолайлы жағдай жасау, жеке оқушымен жұмыс істеу. Оқу процесінің негізінде бұл технология элементтерін пайдаланып, сабақта оқушылардың білімділігін, іскерлігін, адамгершілік, эстетикалық, патриоттық сезімін дамыту. Оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың бір жолын тіл дамыту жұмыстары арқылы іске асыруға болады. Бір сөзбен салыстыру, жинақтау, талдау, нақтылау, жүйелеу байланыс ерекшеліктерімен осы технология элементтерін пайдалану арқылы топпен, жеке, жұппен істеу арқылы жетістіктерге жетеміз. Осы жетістіктерді сабақтарда және сыныптан тыс шаралардан көруге болады. Бүгінгі күнде біздің қоғамымызға адамдармен еркін сөйлесіп, тіл табыса алатын коммуникативті адамдар керек. Грамматиканы

коммуникативтік контекстте оқыту белгілі бір контекст, коммуникативтік жағдаят негізінде оқытылады. Грамматикалық ережені білуден гөрі орынды және дұрыс қолдануына мән беріледі. Мәтіндердің стилі мен жанрына байланысты, коммуникативтік жағдаятқа байланысты оқушы грамматикалық бірліктерді дұрыс таңдай алуы тиіс. Ауызша және жазбаша мәтін құрауда грамматикалық бірліктер мен құрылымдарды түрлендіріп қолдана білуі қажет. Грамматикалық бірлікті түсіндіру не қайталату барысында арнайы коммуникативтік жағдаят ұсынған дұрыс. Ол мәтін не сергіту тапсырмасы түрінде болуы мүмкін. Әдетте грамматикалық бірліктердің жұмсалуды, білдіріп тұрған мағынасын сұрақтар арқылы оқушылардың өздерін (guided discovery) анықтатуға болады. Презентация-практика-продукт тәсілі бұл, грамматикалық бірлікті түсіндіру не қайталату барысында арнайы коммуникативтік жағдаят ұсыну. Ол мәтін не сергіту тапсырмасы түрінде болуы мүмкін. Әдетте грамматикалық бірліктердің жұмсалуды, білдіріп тұрған мағынасын сұрақтар арқылы оқушылардың өздерін (guided discovery) анықтатуға болады. Яғни грамматиканы коммуникативтік мәнмәтінде оқыту үш қағидатқа сүйенеді: Мағына–Форма–Жұмсалуды. Оқушы мәтін, мәнмәтін арқылы мағынасымен танысады, кейін ережелер арқылы формасы, құрылымымен танысады және тапсырмалар арқылы оны орынды жұмсай білуге үйренеді. Ал грамматикалық ұғымды бекітуге және қайталатуға арналған практикалық тапсырмалар түрлері әдетте қысқа әрі тез орындауға мүмкіндік беретіндей болып келеді. Олар: сөйлемдегі бос орынға қажетті сөзді қою, жалғауларды дұрыс жалғау, орны ауысқан сөздерден сөйлем құрау, жабық тест, т.б. Грамматикалық қателерді бағалау барысында тек сабақ үйретілген ұғымдарға ғана баса назар аудару керек, Себебі бір сабақта барлық қатені жөндеу, үйрету мүмкін емес. Бұған біртіндеп келген дұрыс. Яғни бір сабақта бір ғана ереже және оған арналған бірнеше практикалық тапсырмалар. ППП әдісі. Грамматиканы үйретудің кезеңдері, грамматиканы оқытуға дайындау, грамматиканы түсіндіру (презентация), грамматикалық ұғымдарды белсендіру (практика), грамматикалық ұғымдарды бекіту тапсырмалары (продукт). Сабақ жоспарында грамматиканы үйрету кезеңдері толығымен сақталып құрылса, бір сабақты толығымен қамти алады. Сабақ жоспарында грамматиканы үйрету кезеңдері толығымен сақталып құрылса, бір сабақты толығымен қамти алады. Оқушыларға тақырып бойынша жағдаят ұсынылады. Мәтін, сурет беруге болады. Оқушылар сурет не мәтін мазмұны бойынша сұрақтарға жауап береді, талқылайды. Оқушыларға үйретілетін грамматикалық бірліктерді арнайы сұрақтар ішіне қосуға болады. Мұғалім сурет не мәтін арқылы дайын грамматикалық бірлікке құрылған мысалдар ұсына алады. Мұғалім бөлменің суретін көрсете отырып, жағдаятты ұсынады: «Бүгін осы бөлмеге ұры түсті. Ол нені ұрлап кетті деп ойлайсындар?» «Ол ноутбукты ұрлап кетті ... Ол әшекейлерді алды...» деген жауаптарды оқушылардан алуға тырысады. Осы жағдаяттан соң жедел өткен шақтың жасалуын таныстыруға болады. Болжалды келер шақты (-ар, -ер, -р) түсіндіруге арналған жағдаят: «Ең керемет демалыс күні».

Сен үшін идеалды демалыс уақыты қандай болу керек?

Сенде сондай демалыс кезі болып көрді ме?

Төмендегілердің қайсысы болуы мүмкін?

Грамматикалық ұғымдарды түсіндіру белсендіру тапсырмалары арқылы жүзеге асырылады. Грамматикалық бірліктер мен құрылымдарды мысалдар, ереже негізінде түсіндіреді. Практикалық жаттығулар ұйымдастырады.

Оқушылардың грамматикалық бірліктерді дұрыс қолдануын қадағалайды.

Алайда тым көп теориялық ақпарат беруден абай болу керек.

Осы жұмыстарды жүргізе отырып, сабақ соңында грамматикалық ұғымдарды бекіту тапсырмаларын беру өте жемісті болады. Сабақтың бұл кезеңінде оқушыға ауызша не жазбаша мәтін құру тапсырмаларын беруге болады.

Критерии ретінде сабақта өткен грамматикалық бірлікті қолдану ұсынылады.

Оқушылар мәтін құру талаптарын орындап жұмыстарын таныстырады.

Мұғалім мәтінді бағалай отырып, берілген грамматикалық бірліктің дұрыс қолданғанын тексереді. Басқа грамматикалық қателіктерге баса назар аудармайды. Сабақ соңындағы бекіту тапсырмаларына мынадай жаңа әдістерді алуға болады. Мысалы, ТТТ (тексеру-түсіндіру-тексеру) әдісі, белгілі бір грамматикалық бірлік немесе пунктуациялық ережелер туралы оқушылардың алдыңғы білімін тексеру үшін ТТТ (тексеру-түсіндіру-тексеру) әдісін қолдануға болады. Әдетте оны ауызша орындалатын жабық тест түрінде өткізуге болады. Ең алдымен оқушылардың ұсынылатын грамматикалық ұғым туралы не білетіндері тексеріледі. Содан соң оқушылардың естеріне салып, қайта түсіндіріледі. Практикалық тапсырмалар ұсынылады және жазылым тапсырмалары арқылы оқушылардың орынды қолдана білуі бағалады. Сабақ соңында пысықтау сұрақтарын қойып қайта тексереді. Әдетте оқушылар сабақ басында тексерген кезде ережені ұмытып қалғандарын байқатады. Ал бірнеше практикалық тапсырмадан соң қайта тексерген кезде сынып оқушыларын толық түсінгенін көрсетеді. Бұл әдісті кез келген грамматикалық ұғым туралы білімдерін тексеру немесе қайталату мақсаттары үшін пайдалануға болады. Дигтоглосс тәсілі, бұл тәсілді TBL (тапсырмаға негізделген оқыту) әдісіне жатқызады және Диктоглосс тапсырмасы өң бойында тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым дағдыларын кіріктіре алады. Тілді үйрету барысында белгілі бір грамматикалық құрылымды үйретуге арналған тәсіл. Шағын мәтінді ауызша оқу арқылы жүргізіледі және орындалу тәсілі жағынан мазмұндамаға ұқсайды. Алдымен мұғалім белгілі бір грамматикалық немесе пунктуациялық құрылымдар кездесетін шағын мәтінді дайындайды. Әдетте сөз көлемі 70-80 сөзден аспауы қажет. Мәтін тым көлемді болса, оқушыларға орындау қиынға соғуы мүмкін. Мұғалім мәтінді бірқалыпты темппен оқиды. Оқушылар тыңдай отырып, үлгіргенінше қажетті ақпараттарды, сөздерді жазады. Мәтін екі рет оқылады. Оқушылар жазбаларын толықтырады. Тапсырма аяқталған соң, оқушыларды бірнеше топқа бөледі. Оқушылар топта жазып алған сөздерді бөлісе отырып, мәтінді қайта құрастырады. Мәтін құрылымын, ой желісін

сақтайды, өз ойларын қоспайды. Кейін әр топ өз жұмыстарын сынып алдына тапсырады. Диктоглосс тапсырмасында оқушылардың ойды жеткізу үшін грамматикалық форманы дұрыс қолдана білуіне назар аударылады.

Сабақтың өн бойында грамматикамен жұмысты жүйелі жүргізе отырып, оқушылардың тыңғылықты грамматикалық сауаттылықтарын қамтамасыз етуге болады. Қорыта келгенде, тілдік дағдыларды дамытудың жолдарын сабақ барысында тиімді қолдану оқушының бойында сөйлеу әрекетінің дағдыларының қалыптасып дамуына ықпалы зор. Пән бағдарламасы арқылы тілдік дағдыларды дамыту оқушының тілдік сауаттылығы мен сөйлеу сауаттылығын, сөз байлығын, басқалармен еркін қарым-қатынасқа түсу қабілетін дамытуды және оқушының ойлау қабілеті мен танымдық дағдыларын жетілдіруді көздейді. Сонымен қатар, оқушыларға түсіну мен жауап беруді, тілдесім мен аудиобейне материалды тыңдау барысында өз көзқарастарын білдіруді үйретеді. Көркем мәтін және жай мәтіндерге мақсатқа сай қорытынды жасау, синтез, анализ жасау дағдыларын меңгертеді. Тілдік дағдыларды қалыптастырудың белсенді әдістерін тиімді қолдану оқушылардың тіл туралы түсініктерін тереңдетіп, ұлттық мәдениет пен әлемдік мәдениеттің маңыздылығы туралы түсініктерін кеңейтеді. Оқушы бойында мәселені қойып оны шешу дағдылары, коммуникативтік қабілеттер, әлеуметтік жауапкершілік, сыни тұрғысынан ойлау және жүйелі ойлау, шығармашылық пен білуге құмарлық, ақпаратпен жұмыс істеу дағдылары осы тілдік дағдыларды дамыту нәтижесінде жүзеге асады.

Қорытынды

Сөйлеу әрекетінің репродуктивті және продуктивті түрлерін дамыту 5-9 сыныптарда тілдерді оқытудың маңызды аспектісі болып табылады. Әдістемелік ұсынымдар шеңберінде теориялық және практикалық аспектілерді, сондай-ақ жоғарыда сипатталған бағалаудың тиімді әдістерін ескеру қажет.

Негізгі аспектілердің бірі—*тыңдау* және оқу сияқты репродуктивті дағдыларды дамыту. Білім алушыларға әртүрлі тақырыптарды, жанрларды және қиындық деңгейін қамтитын материалдардың кең ауқымы ұсынылуы керек. Бұл ретте аудиожазбалар, бейне үзінділер, ойындар және есту және жазбаша ақпаратты түсіну жаттығулары сияқты интерактивті оқыту әдістерін белсенді пайдалану қажет. Сондай-ақ, оқушылар қарым-қатынаста белсенді сөйлесе алатын, тыңдау және оқу дағдыларын дамыта алатын сабақтарда коммуникативті атмосфера құру маңызды.

Репродуктивті дағдыларды дамытумен қатар, өнімді дағдыларды *айтылым мен жазылымды* дамытуға ерекше назар аудару керек. Айтылымды дамыту үшін коммуникативті міндеттер мен жағдайларға бағытталған сабақтар өткізу маңызды. Рөлдік ойындар, пікірталастар мен презентациялар білім алушыларға білім беру процесіне белсенді қатысуға, өз ойлары мен пікірлерін білдіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аудиожазбалар, бейне үзінділер, мақалалар және әңгімелер сияқты шынайы материалдарды пайдалану білім алушыларға нақты қарым-қатынас жағдайларына бейімделуге мүмкіндік беру арқылы сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Жазылым дағдыларын дамытуда білім алушыларды жеткілікті тәжірибе мен кері байланыспен қамтамасыз ету маңызды. Педагог білім алушыларға жазбаша тілдің әртүрлі жанрларын меңгеруге көмектесетін құрылымдық жаттығулар мен тапсырмаларды ұсынуы керек. Бұл хаттар, жазбалар, есептер және басқа мәтіндер болуы мүмкін. Жоспарлау, құрылымдау және өз ойларыңызды жазбаша түрде білдіру дағдыларын дамыту маңызды. Жазбаша жұмысты бағалау кезінде педагог тек грамматикалық дұрыстығын ғана емес, сонымен қатар идеялардың сапасы мен өзіндік ерекшелігін, мәтін құрылымы мен лексикалық әртүрлілігін ескеруі керек.

Айтылым әрекетін тиімді бағалау әдістемелік ұсыныстардың ажырамас бөлігі болып табылады. Бағалау кезінде нәтижелерді ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың дағдыларын дамыту процесін де ескеру қажет. Бағалау білім алушыларға өздерінің жетістіктері мен жақсарту бағыттарын көруге мүмкіндік беретін жеке болуы керек. Ауызша және жазбаша тапсырмалар, портфолио, өзін-өзі бағалау және өзара бағалау сияқты бағалаудың әртүрлі түрлерін қолдану маңызды. Сонымен қатар, педагогтер мен білім алушылардың кері байланысы сөйлеу дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Жоғарыда аталған барлық әдістемелік ұсыныстар 5-9 сыныптарда сөйлеу әрекетінің репродуктивті және продуктивті дағдыларын дамытуға бағытталған. Олар әртүрлі жаттығуларды, ойындарды, рөлдік ойындарды, шынайы материалдарды және тиімді бағалау әдістерін қамтитын біріктірілген тәсілді ұсынады.

Қорытындылай келе, 5-9 сыныптарда тілдерді оқытудағы коммуникативтік тәсіл білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған. Осы тәсіл шеңберінде оқу процесін ұйымдастыру сөйлеу дағдыларын дамытуға ықпал ететін заманауи тәсілдерді, стратегиялар мен әдістерді қолдануды талап етеді. Жаттығу, рөлдік ойындар, технологияны қолдану және кері байланыс осы мақсатқа жетудің негізгі элементтері болып табылады. Бұл білім алушыларға нақты қарым-қатынас жағдайында тілді белсенді қолдануға, сөйлеуге деген сенімділігі мен құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік береді.

ГЛОССАРИЙ

1. *Коммуникативті тәсіл*: оқушылардың коммуникативті дағдылары мен қабілеттерін дамытуға негізделген оқытудың әдіснамалық тәсілі.

2. *Оқу дағдылары*: жазбаша мәтінді түсіну қабілеті, соның ішінде ақпарат алу, негізгі идеяларды түсіну, мәтінді талдау және қорытынды жасау.

3. *Reading as a leisure activity*: оқу-бұл оқушылардың оқу дағдыларын дамыту және бір уақытта ләззат алу үшін оқуға деген талғамы мен қызығушылықтары үшін мәтіндерді таңдайтын бос уақыт әрекеті.

4. *Extensive reading*: жалпы тілдік деңгейді дамыту және лексикалық қорды арттыру мақсатында оқушылар әртүрлі жанрлар мен тақырыптардағы көптеген мәтіндерді оқитын оқу әдісі.

5. *Intensive reading*: мазмұнды толық түсіну, лексика мен грамматиканы үйрену мақсатында оқушылар мәтіндерді егжей-тегжейлі талдайтын және зерттейтін оқу әдісі.

6. *Айтылым дағдылары*: өз ойлары мен идеяларын еркін және сауатты жеткізе білу, соның ішінде ақпаратты дәлелдеу, талдау және бағалау қабілеті.

7. *Сөйлеуді дамытудағы практикалық тәсілдер мен стратегиялар*: рөлдік ойындарды, пікірталастарды, презентацияларды және коммуникативті практиканың басқа түрлерін қоса алғанда, білім беру процесінде ауызша сөйлеуді белсенді қолдануға бағытталған әдістер мен тәсілдер.

8. *Жаттығу және сабақ жоспары*: сөйлеу, дәлелдеу, талдау және бағалау жаттығуларын қоса, сөйлеудің белгілі бір аспектілерінде білім алушыларды дамытуға арналған құрылымдық тапсырмалар мен сабақ жоспарлары.

9. *Жазу дағдылары*: жазбаша мәтіндерді дұрыс грамматикамен, лексикамен және ойды ұйымдастырумен құрастыру мүмкіндігі.

10. *Жазуды дамытудағы практикалық тәсілдер мен стратегиялар*: жазу дағдыларын дамытуға бағытталған әдістер мен тәсілдер, соның ішінде хаттар, эсселер, әңгімелер және басқа жазбаша формалар бойынша жаттығулар.

11. *Коммуникативті тәсілдегі бағалау*: білім алушылардың коммуникативті дағдыларын бағалау процесі, соның ішінде ауызша және жазбаша тілді бағалау, есту және оқу. Коммуникативті тәсілдегі бағалау коммуникативті құзыреттілікке және тілдік дағдыларды практикада қолдану қабілетіне үлкен көңіл бөледі.

12. *Әдістемелік нұсқаулар*: нақты оқу мақсаттарына жету үшін әдістерді, стратегияларды, жаттығуларды және бағалауды қолдану бойынша ұсыныстарды қоса алғанда, педагогтерге білім алушылардың белгілі бір дағдыларын дамыту бойынша практикалық нұсқаулар беретін Нұсқаулық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Р. Сыздықова. Қазақ тілі орфографиясы мен пунктуациясы бойынша анықтағыш. - Алматы: Мектеп, 2000. 245 б.
2. Қазақстан Республикасының этно-мәдениетінің білім концепциясы. – Алматы, 1996
3. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім туралы концепциясы. – Алматы, 1994
4. «Мәдениетті мұра» ұзақ мерзімді бағдарламасы. – Астана, 2002
5. Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» Заңы. 11.07.1997
6. Қазақ тілін оқыту үшін өрісті кеңейтуінің Қауылы. 14.07.1998
7. «Асыл мұра» — негізгі бағдарлама. 14.09.2001
8. Айғымбаев А.Ә. Шет тілін практикалық үйрену бойынша қысқаша нұсқаулық // Шет тілдерін шетелде оқыту әдістемесі. – Алматы: Олимп, 2016. – 56 б.
9. Сәрсенбаев Д.А. Орта мектепте ағылшын тілі дағдыларын қалыптастыру (ағылшын тілі материалында). – Алматы, 2018. – 23 б.
10. Баграмова Н.В. О роли индивидуальных особенностей обучаемых в процессе изучения иностранных языков // Ценности в образовании: матер. Междунар. науч. конф. – Н. Новгород, 2004. – 214 б.
11. Кузнецова С.А., Мусницкая Е.В. Программа курса иностранного языка для вузов неязыковых специальностей. – М.: Московский государственный лингвистический университет, 2004. – 6 б.
12. Бердичевский А.Л. Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе: науч.-теорет. пособие. – М: Высшая школа, 1989. 85 б.
13. Brown, H. D. (2015). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. Pearson Education.
14. Clark, J. (2018). Developing speaking skills. Oxford University Press.
15. “Why is reading for pleasure important?” (2015) Retrieved from <https://readingagency.org.uk/news/blog/why-is-reading-for-pleasure-important.html>
16. Miller, L. (2016). Speaking in the classroom. Cambridge University Press.
17. Smith, P. (2010). Teaching English as a foreign language. Routledge.
18. Taylor, L. (2014). English language teaching today: Linking theory and practice. Routledge.
19. Thornbury, S. (2005). How to Teach Speaking. Pearson Education.
20. Wilson, J. (2018). Topics in language and culture for teachers. Cambridge University Press.
21. Willis, J., & Willis, D. (2007). Doing Task-Based Teaching. Oxford University Press.
- Рысбаева, А.М, Понамарева Н.А. (2020) Рассказы для литературного кружка. Методическое пособие. https://drive.google.com/file/d/1YDLt1ybtZCTRKEB92Ced9Fm10yZSyark/view?usp=share_link

МАЗМҰНЫ

Кіріспе-----	3
5-9сыныптарда қазақ, орыс және шетел тілдерін оқытуда репродуктивтік және продуктивтік дағдыларды дамытудың ғылыми негіздері-----	4
5-9сыныптарда қазақ, орыс және шетел тілдерін оқытуда репродуктивтік және продуктивтік дағдыларды дамытудың әдістемелік негіздері-----	7
2.1 5-9 сынып. Қазақ тілі-----	7
2.2 5-9 сынып. Қазақ тілі мен әдебиеті -----	61
2.3 5-9 сынып. Шетел тілі-----	79
Коммуникативті тәсіл аясында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері-----	88
Қорытынды-----	92
Глоссарий-----	94
Пайдаланылған әдебиеттер -----	95

**«5-9 СЫНЫПТАРДА СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ РЕПРОДУКТИВТІК
(ТЫҢДАЛЫМ МЕН ОҚЫЛЫМ) ЖӘНЕ ПРОДУКТИВТІК (АЙТЫЛЫМ
МЕН ЖАЗЫЛЫМ) ТҮРЛЕРІН ДАМУ БІЛІМ
ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

Басуға 30.10.2022 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 10.